

ténetírás abszolút mértéke szerént hiányok lehetnek, de azok kétségkívül ama korra esnek, a hol a positiv adatokat minden nép történetében hagyomány pótolja : igazságos olvasónak annyit meg kell vallani, hogy a mit irtak, az eddig felfedezett adatokkal pragmatismus tekintetében arányt tart, nemzetünk szűkségének s a tudomány mai állásának megfelel.

Míg tovább mennék, a magyar honfoglalásra és annak megalapítására vonatkozó külföldi íróról, úgy szintén hagyományaink és krónikáinkról meg kell mondanom nézetemet. Eszerént krónikasainknak a kúnok és avarok korára visszamenő feljegyzései csak úgy fogadhatók el teljes biztossággal, ha a forrásokat megnevezik s ha azokat egykoru külföldi írónál is megerősítve látjuk. Ezért gyűjtöttem egybe mind azt, a mit a hazánk földén történeti emlékezés óta lakott népekről, s utoljára a magyar nemzetről is írva hagytak egykoru vagy közel időben élt külső írók. Célom a volt, hogy az olvasó ezek nyomán a hazai történelmi kútfőkbe és irott művekbe, sőt hamis adatok és értesülés folytán a népek öntudalmába is belopózott téves hitet s ábrándos felfogásokat megigazítsa, s így a rajzolt idők történetét mintegy maga alkossa meg. Nem tudom megtagadni azon meggyőződésemet, hogy a mint egy igazságos ítélethez szemmel látó és saját tudást s tapasztalásokat beszélő tanuk szükségesek : úgy a történetírásban is csak az valóság és megállapított tény, a mit egykoru vagy közel időben élt és szemmel látó vagy irott adatokhoz férhetett jó hiszem-ű férfiak hagytak írva. A hagyomány az egyéni visszaemlékezéssel egy értékű, az elődök hiedelme gyakran jámbor álmadozás, s a századokkal korábbi időkről későn tett följegyzések közé sokszor vegyül mythosz, elégszer költemény, legtöbbször emberi és nemzeti gyarlóság. Ezeket és a történeti valót erős határoknak kell egymástól elválasztani. E határok az egykoru irott emlékek, miket az adat-megbirálás tisztáz ki. Ez nálunk különösen megfontolandó azért, hogy nemzetünk vérében igen sok a költészeti elem és önnagyzási hajlam, hagyományaink pedig egymástól éppen a leglényegesebb dolgokban térnek el; a névtelen Jegyző és Kéza krónikáiban a nemzeti színezetű burkon mintegy fátyolon át meglátszik a külföldi írók adatainak a nemzeti hagyományokkal vegyülése. A ki a magyar történelmi külföldi kútfőket előbb áttanulmányozza s azután a hazáikkal összeveti,

kétségkívül ez eredményre fog jöni, bebizonyítva némely kutatók azon sejtelmét, hogy a pergamenre írott krónikák újabb időbeli kiadatásuk előtt is használva voltak.

Azonban erről elég ennyi. Hadd folytassam nyomozódásaimat. Külföldi és hazai krónikák s történetírók egyértelmű tanúsága szerint a turk vagy magyar nép ősi hazája közép ázsiai Skythia ¹⁾ volt az altaji-hegyek s a káspi-tenger közt, a Khazarok szomszédságában, a Volga [Atel], Jajk [Ural] folyók közti síkon, a hol a ki nem költözötték utódait a IV. Béla királytól ²⁾ felkeresésükre küldött Julian, domokos-szerzeti magyar pap még a XIII. században is megtalálta, velök beszélvén, őt megértették, örvendettek látásán, körülvették; akár a hitről, akár egyébről való beszédeit figyelemmel halgatták, mivel teljességgel magyar volt nyelvök; őseik hagyományából tudták azt is, hogy az európai magyarok közülök származtak, de hol volnának, nem tudták. ³⁾ A magyar történeti hagyományok szerint túlnépesezés miatt, ⁴⁾ byzanti évkönyvek szerint a turk és khazar birodalomnak az uzok és besenyők miatti szétbomlása következtében, ⁵⁾ a IX. század vége felé régi lakhelyét elhagyva, nyugotra indult hont keresni; előbb Kr. u. 884 a velök vérrokon és szövetséges khazar nép földén át Lebedia ⁶⁾ tartományban települt le; három év múlva a Bug, Neszter, Pruth, Szereth folyamok közt Atelköz nevű térre huzódott ⁷⁾ — a mai Moldovába és Bessara-

¹⁾ Skythia alatt a középkori írók északkeleti Európát s északi Ázsiát értik. *Szabó Károly*, Magyar Vezérek Kora, **Budap. Szemle** III. köt. 261. l.

²⁾ Uralk. 1235—1270 közt. Melyik évben volt a missio kiküldetése — nincs tudva.

³⁾ *Jos. Innocent. Desericii*, Hungari Nitriensis sat. De Initiis ac Majoribus Hungaror. Commentaria Budae MDCCXLVIII II könyv. VI fejezet 185 l. Hasonló tanúságot tesznek *Ascellinus*, *Rubruquis* és többen. *Fejér*, Cod. Dipl. IV. vol. I. 9. 421—439. II.

⁴⁾ *Anonym.* Belae Reg. Notar. Historia Ducum Hungar. sat. 5 l. *Schwandtnernél*: Scriptorum Rer. Hungar. I. köt.

⁵⁾ *Constant. Porphyrog.* De Administr. Imperio. Bonni kiadás, 40. fej.

⁶⁾ Prope Chazariam habitabant — értetnek a hungarok — cui cognomen Lebedias, a primo ipsorum Boebedo, qui nomine quidem Lebedias appellabatur, dignitate vero quemadmodum reliqui eorum successores, Boebodus vocabatur. Ugyan azon író azon műve 38. fej.

⁷⁾ *Const. Porphyrogen.* császár görögös leírása szerint, e vizek nevei:

biába. Nem sokára khazar rokonaik egy része is ugyan azon okok miatt utánok jött, velök 889-n Atelközben egyesült, más része Persia északi szélére a Kaukázus mellé vonult vissza, s bár a Pontus Euxinus elválasztotta, az egybeköttetés és barátságos viszony közöttük félszázadon át fennállott ¹⁾.

Konstantin császár szerint *Nyék, Megyer, Kürt, Tarján, Jenő, Kara, Kaza* volt azon hét nemzetségfőnök, kik alatt — eleinte fővezér nélkül — költözött be a 108 törzs nemzetségre s hét táborra oszlott turk-magyar nép Európába ²⁾; a névtelen jegyző hét magyar fejedelmi férfinak — hetumogernek — írja a beköltözötték főnökeit, s nevöket így adja elé: *Almus* [Árpád atyja], *Elöd* [Szabolcsé], *Kund* — Szabó Károly olvasása szerint *Kond* — [Csörszé] *Und* — Szabó K. szerint *Ond* — [Etée], *Tas* [Lelé], *Huba*, *Tuhutum* ³⁾; Kéza és Thuróczi hét kapitánynak nevezi ezeket ⁴⁾, Szabó Károly — a székelyek hat nemzetség-főnökénél a XVI. századig fennállott tribus-rendszer alapján — hadnagynak ⁵⁾. Hagyományaink s más adatok szerint a khazar khán a magyarokkal való jó viszony tekintetéből, némely történetírók véleménye szerint azon okból, hogy a hungárok előbb a khazar khántól függöttek, azok fővajdáit ő tette, béke- és háboru-kérdésekben ő határozott ⁶⁾, Elöd vezérnek ajánlotta, hogy a törzsfőnökök feletti fejedelemséget fogadja el s khazar nőt vevén, a két népet egyesítse. Elöd Almust vagy ennek fiát Árpádot ajánlotta, a *Megyer-nemből*, ⁷⁾ kit mindnyájan elfogadtak, paizsra emelve khazar szokás szerint fővezérökké tették, vele öt pontu alkotmánykö-

Barneh, Kuba, Trullos, Brouton, Seretos [Stritter, Memor. Popul. III. 511. l.] — E térségről az idézett görög kútfő után azt jegyzi meg egy történetírónk, hogy azt a Szeret vize, a Duna — a Traján hidjáig — és az erdélyi hegyek kerítik, neve *Atel Kaczu*, rajta át folynak a Kuzu és Aluta nevű folyók.

¹⁾ *Const. Porphyrog.* De Adm. Imp. 40. fej. Stritter, III. köt. 572. l.

²⁾ Szabó K. A Magyar Vez. Kora **Budap. Szemle** III-ik köt. 1858. 261 l.

³⁾ *Anonym.* Bel. Reg. Not. 5. l. Schwandtnernél.

⁴⁾ *Mag. Sim. de Keza*, de orig. et gest. Hung. 36. l. *Mich. Joh. de Thurocz*, *Chronica Hungaror.* 81. l. Schwandtnernél.

⁵⁾ Szabó Károly, a **Budapesti Szemlében** megjelent Magyar Vezérek Kora című műve 262. l.

⁶⁾ *Thierry*, Attila Történelme, II. köt. 380—81. ll.

⁷⁾ Szabó Károly, idézett művében. Mások a *Turul-nemből* származtatják, így: Horváth, Kéza sat. E nemzetség birtokához tartozott hajdon Gyula-

tésre léptek, hűségére vér-esküt tettek s így indultak el tovább nyugot felé hazát keresni ¹⁾. A khazár khán és hungár főnök közti viszony, háboruik oka és folyama, a hét vezér neve közti különbség elenyésztetése vagy egyeztetése a köztörténetírás körébe tartozik. Én az ő további útjaikat kisérem csak mintegy átfutó figyelemmel addig, míg történettárgyamhoz érek.

888-n VI. Leo görög császár segítségül hívta az atelközi turk magyarokat — hungarokat — Simeon bolgár fejedelem ellen; ²⁾ szívesen mentek mint egykori szövetségesei a khazaroknak, kikkel meggyalázólag bánt fejedelmök. Míg ők bolgár földön diadallal szétjártak, az ellenök lázasztott besenyők szállásaikat fel-dúlták, őket tovább vonulásra kényszerítvén. Konstantin szerint Árpád a mai erdélyi hegyek közé vonult, ³⁾ magyar történeti hagyományok szerint ellenben a Fekete-tenger hosszában felment a Borysthenes tájára s Kiew alatt az oroszokkal és kúnokkal vívott diadalmas csaták után, harci népe a később részökre állott, *Ede, Edömér, Ete, Bongér, Acsád, Bojta, Ketel*, hét kún törzsfővel és népeikkel egyesülvén, ⁴⁾ a mint a Karpát-havasokon ⁵⁾ át a mai Magyarországra beindultak, útjukban a székelyek, ősi lakföldjükről a ruthenek földén elejök mentek, Árpádot idvezelték, őt pontot képező alaptörvényeik megtartása föltételével fővezérökké fogadták, ⁶⁾ s az így kétszeresen megerősödött honfoglaló magyar sereg Kr. u. 889-n Ung-várig ért ⁷⁾.

Ez időben e földterületen különböző népfajok laktak, önfeje-

Fejérvár, a hol nevét egy 15-ik századbéli oklevél „*Turul berke*“ nevű hely azon századig fentartotta. [Lásd az OKLEVÉLTÁR, LXVIII. számát.]

¹⁾ *Const. Porph.* De Adm. Imp. 20 l.

²⁾ Imperator — érti Leo császárt — iratus, *Turcos* Istrum accolentes, qui et *Hungari*, vocantur, muneribus compulsi, ut Bulgaros ulciscerentur. *Zonaras* a 889 évre, Leo Grammaticusnál, *Thierry*, Att. Történ. II. k. 384 l.

³⁾ *Const. Porph.* De Adm. Imp. 40. fej.

⁴⁾ *Horváth Mihály*, Magyarorsz. Történ. I. k. 28. l.

⁵⁾ Tunc dux Galliciae duo millia sagittariorum anteire praecepit, qui eis per Sylvam Houos viam praepararent ad confinium Hungariae sat. *Anonym.* sat. XII. fej. 10. l.

⁶⁾ Zacli — Zecli — Hunorum sunt residui — — — — qui cum Blochis in montibus confiniis Sortem habuerunt. *Sim. Kéza*, sat. 83. l. *Szabó Károly*, idézett művében 277. l. *Chronicon Budense*, *Joseph. Podhradczky* 1838. 31. l.

⁷⁾ *Horváth Mih.* Magyarorsz. Tört. I. k. 29. l. Nestor orosz történet-

delmeik s törzs-vezérek alatt s jelesen : ,a Tisza s Duna közt a ruthen-lengyel határokig a bolgárok nagyvezére Kean utóda Zalán vezér s bolgár és szláv népség; a Tisza és Erdély [Erdenelu] közötti földön a Marostól a Szamosig Marót vezér és kozár nemzetségek; a Maroson túl délre Orsova váráig [Urscia] Glad, bolgár fejedelem, ¹⁾ Erdély nyugoti részében vagy is az erdön-túli földön — teram ultra silvanam — Gelou blach vezér és szlávval vegyült blach népség' Eddig Anonymus. ²⁾ E meghatározást egy más helyen közvetőleg szintén ő egészíti ki, midőn a székelyek — e hún eredetű nép felől ³⁾ azt írja, hogy fegyverviselő férfiai közül a honfoglalás alkalmával a Mén-Marót ellen vívott ütközetekben 15-ön estek el ⁴⁾, a mi az ő korábbi ott-létüket feltételezi. Ez adat, egybevetve a magyar hagyományokkal s Kéza és a Csíki székely krónika adataival, valósítja azt, hogy a székely nép már ekkor a keleti hegyvidékeket lakta, minél fogva az érintett Bedeus-féle földrajzról kihagyása indokolatlan ⁵⁾. A székelyek földéről — regio Zekel — mint a IX-ik században már létezőről, szólnak Abulfeda, közel koru földrajzíró, Regino és a csíki székely krónika adatai, valamint húnoktól való származásuk más fél évezredre terjedő hagyománya is a magyar honfoglaláskor itt-voltuk mellett tanuskodik; Szabó Károly ennek bizonyítékául fogadja el a magyarok bejövetelekor már létezett öt pontu alaptörvényeiket ⁶⁾, a szakadatlanul élő hagyományt, régi hiteles írók följegyzéseit, a magyarokétól sokban eltérő hadi és polgári intézményeiket, melyek közül leg-

író után. Így beszél legrégebb hazai krónikásunk is... ad Castrum *Hung.* pervenerunt *Anonym.* Schwandtnernél XIII. fej. 11. l.

¹⁾ *Anonym.* XI. fej. 10. l. Lásd *Fejér György* ily című művét : Bevezetés a Magyarországi Historiába, 1849. 63. l.

²⁾ *Anonym.* XXIV. XXVII. fej. 17. 19. ll. Lásd e földterület rajzát : *Bedeus* sat. Historisch-Genealogisch-Geographisches Atlas sat. Zweite Karte.

³⁾ Lásd az elébbi lapon a [6] jegyzés alatt *Kéza* feljegyzését. Vesd össze *Anonym.* krón. L. LI. fej. 32. 33 ll. *Kurz*, Magazin sat. II. füz. 255. l.

⁴⁾ *Anonym.* LI. fej. 32. 33. ll.

⁵⁾ Lásd *Fejér Gy.* ezek itt léte iránti véleményét fennebb idézett művében s a szintén idézett helyen.

⁶⁾ *A Csíki Székely Krónika*, magyar szövegét lásd: Új Magyar Muzem 1855. XI. köt. 40. l. Szabó Károly és Bartal György között a székely vérszerződés feletti vitát : Új Magyar Muzem 1858. I. köt. 126. l. Erdélyi Muzem-Egylet Évkönyvei II. köt. 1863. 10 – 26. ll.

sajátságosabbak a nemek és ágak szerénti hivatalviselés és örökösödés, földjük székekre oszlását, a mi szállást, letelepedési helyet jelent; miknek alapján nézete az, hogy a székelyek Attila birodalma feloszlása után a Fekete-tenger mellé vonult kúnok közül váltak ki s húzódtak Erdély keleti bércei közé ¹⁾.

A magyar honfoglaló sereg több ponton táborhelyekkel, várakkal, váracsokkal [Castrum, Castrum terreum] védve találta az új honföldet. Ung, Laborcz, Zemplén, Alpár, Bihar, Győr, Várad, s több vár és város létezett s várórizettel volt megrakva; sőt létezett Veszprém és Nyitra városa is [civitas] ²⁾; azután építette az északi határok védelmére Bors vezér a neki sorsul jutott földön — a mai Hegyalján — a Boldva vize mellett, a mint a krónika írja, nagyszámu földmivelők és polgárok segélyével Borsod várát, Tarczal, kún főember a Bodrog vize mellett Hymes udvart, Szabolcs és Tas a Tiszavonal védelmére a nevökről nevezett várakat, az utóbbi Tas városát, s azokba a föld lakóiból sok nemest vagy is katonát — servientes — rendeltek, a kik az ő [Anonymus] korában polgároknak — civiles — nevezettek; a Maros-vonalon Glad utóda, Ohtum, hasonnevű várát, mely később Szent István király rendeletéből Csanádnak, Dobuka fiának nevére lön változtatva; Bars egybehívott nagyszámu polgárok segélyével hasonló nevű várát s így mások is. Árpád a vele jött nemeseknek a vérszerződés értelmében különböző földeket és birtokokat osztott ki, azok minden lakóival egyetemben, továbbá várakat és várispánságokat, így Böngérnek a Sajóig terjedő földet és Győr várát; Boytának Baranya várát s a Duna mellett nagy kiterjedésű földeket megszámlálhatlan néppel; Uszubunak — Szabó Károly olvasása szerént Ösébnek — Veszprém várát, Hubának a Zsytva mentében levő földet s Nyitra és több várak ispánságát; Veleknek a zarándi várispánságot [Comitatum de Zarand]; Ondnak Ete fiának Szert a Tiszától a Boldváig, Tuhutumnak — Szabó K. szerént Töhötömnek — elfoglalásra hagyta az erdön-túli földet. Ez Gelou blach vezért az Almás vize mellett megvervén, midőn Szamos melletti várába ³⁾ akart menekülni, a mi Kolozs-

¹⁾ Szabó Károly, **Budapesti Szemlé**-ben megjelent Magyar Vezérek Kora című műve 277. l.

²⁾ Botka T. várnak véli a *civitas*-t is. Erről hátrább bővebben lesz szó.

³⁾ Hol volt e vár? nincs feljegyezve; közönségesen az egykori Gyálu

vártól egy posta állomásra levő Kapus vize mellett megölte s a tőle birató tartományt meghódította ¹⁾. A honfoglalás 894. Kr. u. beveződött ²⁾, Árpád birodalmának határául a Meszes-hegyen — a mai Szilágyságban — élőfákból rakott erős zárfalat [clausura] és kőkaput állítottak. Tuhutum és utódai Erdélyt szent István király idejeig bírták.

Milyen volt ez időszak alatt annak arculatja? Hogy folyt le, minő rombolásokat s építéseket hagyott maga után a honfoglalás nagy küzdelme? mint lón az erdön-túli föld vagy a hétváru tartomány ³⁾ birtoklásán s védelmezésében való megosztzkodás — általában az önszervezkedés? Ezekről egykoru adatokat

várát vélik annak. E vélelem mellett a blach vezér és vár névrokonságán kívül az a körülmény szól, hogy e vár neve egy 1266-k évi oklevélben Golou [OKLEVÉLTÁR VII. sz.], egy 1282-k éyiben Gylo [OKLEVÉLTÁR XI. sz.], egy 1291-kiben Golo [OKLEVÉLTÁR XII. sz.], egy a kolozsmonostori konvent levéltárában levő 1206-ik évi hiteles-helyi átiratban Villa Gelo, egy 1298-kiban Gyolo név alatt jő elé; megint, hogy sok századokon át királyi vár — Castrum regale — volt. Utóbbi két oklevélre nézve lásd: Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens. Erster Theil sat. Wien 1857. 128. 204. ll. Később püspöki birtokká lett, s a volt a secularisatio idejeig, 1557-ig.

¹⁾ Az egész szakasz adatai Anonymusnak Schwandtner kiadása szerénti krónikájából vannak véve. Az egyenkénti idézést fölöslegesnek látam. Lásd : *Fejér György* előbb idézett műve ezt illető részét.

²⁾ *Szalay*, Magyarország Történ. I. köt. 12. l.

³⁾ I. Géza, egy 1075-ki adománylevelében ezen egyszerű alakban jő elé Erdély : *túl az erdön* — Ultra Syluam, ad castrum, quod vocatur Turda, dedi tributum Salinarum in loco, qui dicitur hungarice *Aranyas*. *Fejér*, Cod. Dipl. I. köt. 437. l. *Kéza* szerént az *erdön-túli föld* más neve *Erdeu-elu* 38. l. 7. §. és ismét : *Septem Castra*. E név legelőbb *Benkötöl* [Milkovia I. köt. 55. l.] közölt egy [állítólag] 1096-ki oklevélben jő elé, a minek hitelességében sokan kétkednek. *Fejér*, Cod. Dipl. II. köt. 16 — 18 ll. Említve van egy II. Endre korabeli német de latinul írt krónikában is. Lakott vala akkor — 1208 körül — Magyarország *hét vár-tartomány* nevű részében — in partibus Ungariae, quae *Septem Castra* vocabantur — egy gazdag nemes, a ki filosofus és a világi tudományokban ifjuságától kezdve jártas, neve : Clingsor mester sat. *Theodoric*, Vita S. Elisabeth. Canisiusnál, Antiquae Lectiones ezümu művében IV. köt. 118. l. *Vass József* után : Hazai és külföldi iskolázás az Árpád korszak alatt, 1862. 117 l. A pozsonyi kéziratú krónikában : *Herdevel*. Lásd : *Kéza* kiadásában 37. l. 2. §. 2. jegyzést; *Thuróczinál* : *Erdeveluc* I. r. XXIV. fej. 78. l. az ő korában — jegyzi

nem bir a történetírás, sőt — Erdély történelme kipótolhatlan kárára — a közel kora Anonymus sem ír róluk részletesen. Hagyományos emlékek, krónikai előadások s egy-két közel-kori oklevél sejtelmes útmutatása mind az, a mi czéломra megemlíthető.

Gelou megnevezetlen vára létezett; Kozárvár falu ma is fenn van, neve s Anonymus följegyzése nyomán indulva azon-kori kozár erősségnek mondható; ¹⁾ a Kozárvári-nemzetség is innen eredhetett, valamint Kazárd nevü puszta Szatmárvármegyében; Budvárt Attila korából valónak hiszi a hagyomány; Gyula — ma Károly-Fejérvár kétségkívül a vezéri korszakból való, alapítója Gyula, a hét vezérek egyike, Anonymus szerint Tuhutum utóda, a hol, mint ez ország rész fejedelme hihetően lakott, s a maga nevééről azért nevezte; ²⁾ Szent-Lélek [Castrum Zenth Lelewkh] várát IV. Béla 1251-n megújíttatni rendelvén, azt írja felőle, hogy réges-régen [olim] lőn ama határszélre építve s eleitől fogva az erdön-túli föld védelmére és javára volt ³⁾. Hartvic, sz. István

meg — *Erdél* II. r. 1. fejt. 81. l. Schwandtner kiadása szerint. E megjegyzés arra mutat, hogy az *Erdőel* név korábbi időkben volt használatban.

A szász történetírók azon nézete, hogy Erdély hétvár-neve, Septem Castra az ő barczasági hét váraikról vagy nemzeti czímerökben levő hét városaik jelképétől származott volna, történelmi anachronismus; meg nem állhatóvá teszik azt a krónikák adatai s annak lehetlensége, hogy a magyar nemzet saját hazája legszebb és leggazdagabb részét századokig elnevezetlenül birja, vagy egy, utána későn bejött s csak egy kis földterületet bíró nép városairól nevezze el. A *Siebenbürgen* név ugyanis csak a XIII-ik században kezd előjöni. *Hormayers Taschenbuch für die vaterl. Geschichte*, 2-ter Jahrg. 1821. Sammlung des H. Nikolaus Jankovits, pag. 337. Celles, Conradi, Carmina ad sodalitatem Danubianam et *Septem Castrensem*.

¹⁾ A kozár nép itt laktáról Anonymus följegyzése fennebb már említve volt.

²⁾ *Kéza* 38. l. — *Anonymus* kisebb Gyula — Gyla — néven említi, kit szent István a keresztény vallás elleni törekvéseiért harczban legyőzött s fogva vitetett Magyarországra. XXXIV. fejt. — *Kéza* Jula néven nevezi 47. l. 1. §. 18. l.

Fejérvármegyének szent István korában létezését oklevelekkel s meggyőzőleg mutatja ki gr. *Kemény* J. — *Kurz* A. Magazin für Geschichte Siebenbürgens sat. I. k. III. füz. 233—234. ll. A vármegye a vár létezését is tanúsítja.

³⁾ *Fejér*, Cod. Dipl. VII. kötet. III. 33. l.

egykoru legenda-író azt írja, hogy korában Erdélyben erősített városok — *urbes munitae* — voltak; ¹⁾ Müller szász író tagadja, de ellenbizonyítás nélkül ²⁾. Kéza azt írja, hogy az erdön-túli föld a vezérek korában hét várból állott, melyeket szent István, Gyula fejedelem legyőzése után Magyarországhoz csatolt ³⁾. Horváth István egy 1313. évi oklevél nyomán Árpádot a *Turul*-nemzetiségből származottnak állítja ⁴⁾; hogy az erdön-túli földön az első vár *Gyula* nevet viselt, azt látszik mutatni, hogy a legnagyobb megyeterület a volt, melynek e vár központját képezte. Fejérváron — mint egy tölem felfedezett s közlött oklevélből látszik — még 1400-n is létezett *Turul berke* nevű hely. Vajjon nem hihető-e, hogy Gyula vezér vára és az Árpáddal rokon *Turul*-nemzetiség nevét viselő *Turul berke* közt történeti egybeköttetés van? ⁵⁾ Ez adat, összevetve azokkal, a miket már érinték, s a mik hátrább a megyei várakról még mondva vannak, hihetővé teszik azt, hogy már a vezérek alatt nem csak Fejérvár, de több várak is léteztek, sőt hogy a Tuhutum foglaló sergei is szintúgy mint az Árpádéi találtak, vívtak meg és rontottak le várakat és erősségeket s helyettök építettek új táborhelyeket, várakat s erődítményeket. Nincs arra mutató adat történelmünkben, hogy az erdön-túli föld merőben faluk, várak és népnélküli pusztá lett, hogy hódítója más utat és eszközöket használt volna, úgy a foglalásban, mint az elfoglalt ország megszállásában és védelésében. A mint Árpád birodalmában Szabolcs, Borsod, Csanád s más várak birtokterületei, megyéi, eredetileg a honfoglalásban résztvett törzsnemzetségi birtokok, fejei maguk az első foglalók s váralapítók vagy utódaik voltak, azokat gyakran nevékről nevezték: úgy az erdön-túli földön Gyula, kinek származása már érintve volt, Turda, Bendegutz atyja, némelyek szerint Veleknek, Árpád egyik kedvelt vezérének utóda ⁶⁾, Dobuka, Csanád

¹⁾ *Schwandtner* I. k. 421. l.

²⁾ *Archiv für Siebenb. Landeskunde. Neue Folge*, II. Band. 306. l.

³⁾ et adjunctis septem Castris Pannoniae sat. *Kéza* sat. 47. l. 1. §.

⁴⁾ *Kéza* sat. 104. l. *Horváth* I. 62. l.

⁵⁾ Látható az ezt illető oklevél az OKLEVÉLTÁR LXX. száma alatt,

⁶⁾ *Thuróczi Krón.* II. r. II. fej. 81. lap, összevetendő *Anonym.* Krónikája XIX. fejezetével a 19. lapon, továbbá az LII. fej. 34. l. — E vár hi-

atyja ¹⁾, Zonuk, ²⁾ Kulus, ³⁾ Hunod, ⁴⁾ Kikellew ⁵⁾, voltak azon törzsnemzetségek, melyeknek eme nevet viselő vártartományi

hetően a szent István korában létezett hét várak egyike volt. Turda Anonymus korában 1060. körül püspök volt. *Anonym. Hist. Ducum Hungar.* XVIII. fej. 15. l. — Turda vára [Castrum Turda] I. Géza egy 1075-ki adománylevelében említve van. *Fejér Cod. Dipl.* I. k. 437. l. A Torda-nemzetségről egy 1219-ki oklevél is szól, *Cod. Dipl.* III. köt. 1. rész 27. l. — Torda-vármegye az előttem ismeres adatok szerint legelőbb egy 1256-ki oklevélben fordul elő. *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens* 71. l.

¹⁾ Csanád, szent Istvánnak híve s Anonymus szerint [XI. fej. 10. l.] unokája. Doboka vára is a vezérek korából való; Salamon király alatt városnak írja Anonymus, de hihetően a „vár“ szóval van feleserélve. Midőn ezen király Géza és László királyi hercegekkel 1070. a cserhalmi ütközetre ment, Erdélybe érkezve, Doboka városában nyúgodtak meg. *Thuróczi Krón.* II. r. XLIX. fej. 116. l. Egy 1169—1173 közti oklevél szerint, Doboka vármegye már ekkor létezett. *Urkundenb.* XIV. l. Dobokán az egykori várhely maig felosztatlan. *Hodor Károly*, Doboka-vármegye természeti s polgári ismertetése, Kolozsváratt 1837. 616—17 ll.

²⁾ *Kéza* szerint Zounok a magyar törzsnemzetségek egyike 106. l. Zonuk ispánt a pogányságra visszatérni akaró magyarok megölették 1046-n *Thuróczi Krón.* II. r. L. fej. 107. l. 1197-n Zounuk várnak ispánja volt Herman, két évvel később Tiburtz. *Urkundenbuch* XVI. l. 19. pont XVII. l. 24. p. egy 1292-ki oklevél szerint Lápos Zonuk várhoz tartozott. *Urkundenbuch* 179. l. Az Árpád-házból való királyok alatt, az erdélyi vezér vajdák egyszersmind zónuki ispánok voltak, mi e vármegye nagy terjedelmére s tán arra mutat, hogy egykor a honfoglaló vezér nemzetségi birtoka lehetett.

³⁾ Kulus — ősmagyar nemzetség. Ez hátrább — önállóan lesz tárgyvalva.

⁴⁾ Huna, mint Som fia van említve egy 1171-ki oklevélben. *Monum. Hung. Histor.* VI. köt. 39. l. Hunod — peres fél a váradi törvényszék előtt 1214-n folyt egy ügyben [Ritus explor. veritatis sat. Schwandtnernél, CCCLXXXVI. §. 273. l.] Hunod, mint királyi vár, előfordul IV. István korában egy 1267-ki oklevélben. *Urkundenbuch* 86—87. ll. egy 1376-ki oklevélben már Piski [akkor Pyspuki] mint hunod-vármegyei falu van említve. *Urkundenb.* 111. l. — E történelmi szó-alak sűrűn jő elő nyelvünkben, így Vadad, Etéd, Nyujtód, Onod, Várad, Szabéd, Röd s több szóban.

⁵⁾ Kykullu — folyóviz egy 1277-ki oklevélben *Cod. Dipl.* I. k. 462. l. egy 1349-kiben [a gróf Mikó-nemzetség eredeti adománylevele Hidvégről] Küküllő vidék — *Districus de Kukulew* — említetik. Kükulevar királyi vár egy 1394-ki oklevélben *Cod. Dipl.* X. k. II. r. 224. l. János, kukullewi esprest és krónika-író — nem Küküllői János, mint történetíróink nevezik — Nagy Lajos király korában; *Thuróczi krón.* ezíme szerint Kykullewar szintén mint királyi vár említetik. *Thuróczi Chr.* III. r. XXXIII, 192. l. 1359-n

területek a honfoglaláskor osztályrészül, honvédelmi kötelezettséggel jutottak, melyeket ők várakkal erősítettek meg s azokat szintén nevökről nevezték. Így keletkezett a krónikáinkban fenntartott erdélyi hét vár-terület, s a később úgynevezett hét vármegye u. m. nyugotról Fejér- és Húnyad, délről Küküllő, mely mellett Fejérvármegye szintén messze nyult be a Székelyföld felé, keletről Torda- és Doboka-, északról és észak-nyugotról Szolnok- és Kolozsvármegyéék területei¹⁾; innen jöhetett az országnak *hét-váru tartomány* neve — regio septem castrensis — mely vármegyéék úgy Erdély pragmatikai és közjogi irataiban, mint az irodalomban s közéletben ma is *magyarok földé* nevét viselik; ott birtak a kihalt Kalota, Apafi, Zsúki, Kende, Báthori s több nemzetségek, és pedig az utóbbiak Kolozsvártól északra és keletre, az első nyugotra egész vidéket, melynek neve ma is Kalotaszeg,²⁾ valamint a ma is élő Kemény, Kabós, Zsombori, Bethlen, Csáky, Dezső, Bánffy, Gyulai s több törzsnemzetségek; e megyék intézményei lényegben, az ott lakó magyarok nyelvkiejtése, szokásaik, hagyományaik, olykor viseletök is a magyarországiakéval maig egyezők.

Székelyföld hún korszakból való külön terület s nemzeti ispánság volt; neve a nép ajkán maig : Székelyország.

Az egykori theuto vagy flamand — mai néven szász nép — települési helye még akkor pusztaság és a vármegye-területek kiegészítő része volt.

Endre erdélyi vajda Lajos király parancsára több királyi várakkal együtt ezt is a püspöknek és káptalannak visszabocsátotta, azon okból, hogy azokat a vajdák az előtt erővel foglalták volt el. *Az erd. kir. Fiscus levéltára*, fasc. 20. lib. 2. litt. J.

¹⁾ Láss erről egy 1347-ki eredeti határjárási oklevelet az OKLEVÉLTÁR XXV. száma alatt.

²⁾ Egy 1275-n october 3-án költ oklevélben Kemin, kalotai Mikola fiának iratik, [Urkundenb. 104. l.] egy 1296-n ápril 18-n költ oklevélben János, kalotai Mikola fiának, [Urkundenbuch 195. l.] egy 1297-n január 3-n költben Miklós mester kalotai Gereu fiának [Urkundenbuch, 118. l.]. Ez, a két nemzetség véregységét mutatja, és azt, hogy az ős hajdonkorban egész Kalotaszeg övék volt. *Heltai* krónikája 5. l. 2-ik oldalán 6-ik erdélyi vármegyének mondja a *Kalotai*-t; hihetően magán nemzetségi ispánságot: Comitatus-t ért. A Győröfi-utódok és a Kemények ott ma is nagy birtokuak.

Ez adatok mutatják, hogy a két országbeli honfoglalás, birtokfelosztás, annak védelmezése ugyanazon elvek és rendszer szerint történt. A meghódított föld megtartása érdekében, táborhelyek, várak — castrum — lepték el mindkét országot szél-tében-hosszában, a határszéleken és az ország közepében védni alkalmas pontokon. E táborhelyek és várak sánczokkal, töltésekkel [vallum], folyóvizekből oda vitt csatornákkal, vagy veszőből, fából, téglából, kőből rakott gátakkal, erődökkel, véd-falakkal s tornyokkal voltak erősítve, gyakran óriási hegymagaslatokon erdők, meredek szirtoldalok, a téreken mocsárok folyóvizek medrei képezték a természeti erősséget ¹⁾.

A birtoklás nemzetségenkénti volt, de a nemzetségfőnökök, egy vezér alatt egymást oltalmazni kötelező frigyben éltek, a honvédelem, igazságszolgáltatás köz és magán ügyintézés formái az anyaországéinak mintájára voltak alkotva. Az elfoglalt várak, mint az ország törzsvagyona s a honvédelem alaptőkéi köz államjavak gyanánt fentartva lőnek, de azok kormányzása részint harcz-i díjjul, részint a hatalom megosztása végett a nemzetségfőnökökre bizatott örök-birtokosi jog nélkül. A harczok kedvezőtlen fordulatai a nemzet duzzadó kaland-hevét lelohasztották; kedélyvilágára a keresztény vallás szelid hatalma átalakító befolyással volt. Már e korszakban készen voltak egy erős katonai és polgári hatalom elemei; a szervezés nagy műve a szent királyra várt.

Kolozsvár-vára kétségen kívül, bár positiv adattal nem bizonyíthatólag e castrumok, Kolozsvármegye e vártartományok egyike volt a magyar ős vár-rendszer alapítása óta, időre és névre testvér eredetűek; mint Gyula-Fejérvár magva *Apulum*, Tordáé, *Salinae*: úgy ezeké *Napoca* nevű római castrum; romjain magyar kar emelte a honvédelem és szabad nemzeti alkotmány első véd-bástyáit, melyek az Árpád-házból való királyok alatt újra lőnek építve, további korszerű kifejlődést s a vegyes uralkodó-házakból való királyok korában szabatos politikai és közjogi állást nyertek.

Az ős hajdonkor sűrű homályai közül tágasabb, itt-ott derülő láthatár kezd bontakozni szemünk előtt. Tartsunk arra — a magyar keresztény és alkotmányos monarchia új acrája felé.

¹⁾ *Rogerius*. Carm. Miserab. 312. 313. 319. ll. — Schwandtner idézett kútfőgyűjteményében.

IX. FEJEZET.

ÁRPÁD-FIUÁGI KIRÁLYOK KORSZAKA.

— 1002—1301. —

E korszak két első századában Kolozsvárról semmi egykoru feljegyzés, sőt csak egy megbízható adat sincs; de azt, hogy helyén vár — castrum — volt, mely a hét tartományok egyikét s a leendő Kolozsvármegye magvát képezte, már az előbbi czikkben eléadottakból lehet sejteni; a harmadik századból fenmaradt adatok s kivált a magyar királyi várszerkezet létező közemlékei pedig e sejtelmet a tudás és tények színvonalára emelik.

Tárgyam rendkívüli nehézsége e várszerkezet köztörténete adására kényszerít, mert meg vagyok győződve, hogy Kolozsvár várának ¹⁾ is történeti kör- vagy legalább árnyrajzát magában foglalandja. Ez egyetlen út látszott előttem czélszerűnek arra, hogy a tudnivágyó olvasó figyelmét leginkább érdeklő ez első századok homályos és tán laza összefüggésű eseményeit — én, mint annyi más monographia-írók tették, nem mellőzve — a mit megállapítottnak vagy megállapíthatónak tartok, már e korszakból mondjam el s ne ott kezdjem az előadást, hol a történet a lehető nagy arányt véve, már csaknem áradó folyamháza növekedett. Nehéz feladat, de írói lelkiismeretességem előle kitérnem nem hagyott.

Magyarország — a mint tudva van — az erdőn-túli ²⁾ föld-

¹⁾ E név e korszakbeli oklevelekben részint Kluswar vagy Cluswar, részint Kuluswar vagy Kuluswar alakban jő elé, felváltva C-vel vagy K-vel írva; idézetemben úgy használom, a mint az eredetiekben van; a szövegben azonban e valódi névmegjelöléssel élek, mert azt — a mint hátrább kiderül — a meggyőződésig indokoltnak s történelmileg hitelesnek tartom.

²⁾ E kifejezést magyar állampolitikai értelemben veszem, mely szerint Magyarország központja Buda-Pest; a földrajzíró méréseinél, a statistikus, ethnograph és történész meghatározásainál köteles magát ehhez alkalmazni. Az erdélyi író helytelenül mondja Debreczent Tiszán-inneni városnak; rá nézve lehet igaz, de itt nem egyéni helyzet és felfogás, hanem általános állampolitikai, földrajzi és diplomatikai meghatározás forog fenn és dönt.

részszel¹⁾ együtt legelőbb a hét kapitány által vezetett 108 honfoglaló nemzetség közt, vérszerződésük értelmében, ugyanannyi nemzetségi föld- vagy birtokterületre, nemzetségi tartományra²⁾ oszlott, a kik a részökbe jutott területből, időteltén, vér-ágaikkal ismét megosztottak, földbirtokaikon megtelepedtek, szállásokat — descensus — és erődöket, várakat alapítottak, a létezöket megújították, sorsul kapott földjeik egy részét az azok őrizetére rendelt saját fegyvereseik között kiosztották.³⁾ A székely föld már ekkor nemek és ágak szerénti ülésekre, székhelyekre volt oszolva, innen van a maguk „Székely” s politikai hatóságaik „Szék” neve. A szászok megtelepedési helye még ekkor megyei föld volt. E nemzetségenkénti birtoklás és szövetségi jogalapú kölesönös oltalmi vagy védrendszer a magyarok közt a királyság megalapításaig, a kúnoknál a XIII-ik, a székelyeknél a XVI-ik századig maradt fenn; utóbbiak a hivatalokat is nemek és nemzetségi ágak szerént viselték. Szent István a királyi hatalom s a magyar nemzet politikai egysége megalapítása végett, a megkoronáztatásakor népével kötött szerződés alkalmával a nemzetségi birtoklási rendszer helyébe az egyéni birtoklást, a nemzetségi területek megszüntetésével, az ország meghatározott számu s politikailag önálló tartományterületre osztását, s a szövetségi védelem helyett a királyi várvédrendszert hozta be, a nemzetségi főnököknek a vártartományokban eddigelé volt örökös kormányzási jogát megszüntette, őket a királyi hatalomtól függökké tette, s helyökre maga választott várispánokat, kik az ő tetszéseig a korona birtokát képező vártartományok népeinek békében főbirái, hadban vezetöi legyenek.⁴⁾

¹⁾ *Terra ultra Sylvania, Terra Ultrasylvania, Terra Transsilvana* Ezek az első századok okleveleiben a mai Erdély neve megjelölési szó-alakjai.

²⁾ *In terras et provincias* *Theodor. Botka, Notitia Diplomatica veteris Constitutionis Comitatum etc. Pestini Impensis Josephi Beimel, 1831* több helyen. A tisztelt író nézetei egyben-másban azóta változtak, de alapfelfogása a régi. Én előadásomnak a tőle vett idézeteken és más tanulmányaimon alapuló része módosítását, némely adatokat kivéve, indokoltnak nem látom. Az olvasó, derék buvárunk e tárgyról való legújabb összeállítását megláthatja a **Századok** 1870-ik évi folyama VIII. füzeté 499—522. lapjain.

³⁾ Lásd *Botka T.* előbb idézett művében.

⁴⁾ S. Stephanus *Decretum perpetui foederis subscriptione ad suos*

A XI-ik századi oklevelek, az arany bulla előzménye, IV. Béla 1231. és 1267-ki törvényei világosan mutatják, hogy Magyarország földét szent István osztotta fel a létező és tőle alapított várakhoz és erősségekhez képest várispánságokra, vártartományokra, vármegyékre. A király a korona számára, keleti szokás szerént, a már ekkor létezett várakat és várbirtokokat, a városokat és erősített helyeket megtartotta; ki lönek szakasztva a Bakony, Rába, a szepességi föld — terra Scepus — Nigra nevű erdőségek, tömérdek halas-tavak, folyók, szőlőhegyek, udvarházak és azok népei.¹⁾ Hány vártartomány és város volt amaz időben? a szent István legendái név alatt ismeretes ős okmány adna felvilágosítást, mint a melybe a megyék szervezete nagy codexekbe volt beigtatva; de ez Székes-Fejérvárról Visegrádra vitetésekor 1339 körül elveszett.²⁾ Lehetne a IV. Béla által a királyi várak visszavételére küldött biztosoknak adott várlajstromokból is — Regestrum — elútasodni, a melyekben szintén lehettek tájékozó adatok a várak és várföldek állapotjáról,³⁾ de ezek sem maradtak fenn.

Két ismert adat van eddigelé ez időszakból, a mit alapul vehetünk.

posteris transmisit. Hartvic, *Schwandtnernél*. Scriptor. Rer. Hungaricar. Majores, Edit. Tyrnav. 1755. 2. 13. ll.

Comites castri pro tempore constituti. . . . *Fejér*, Cod. Dipl. III. 2. 459. l. II. Endre 1222-ik évi arany bullájának 5. 14. 16. 29-dik ezikkei.

A várrendszer hanyatlása korában és azután a XIII. XIV. és XV-ik században adományoztak a királyok különös hűség által kitünteknek örökös ispánságokat; ilyen volt Magyarországon a visegrádi, borsovai, az erdön túl a besztercei, a szent-györgyi és bozini, a zőrényi, [tán a kalotai] és többek, de ezek nem koronai vagy vármegyei királyi, hanem hadi szolgálatra kötelező nemesi, magán várak ispánságai vagy várgrófságok voltak.

¹⁾ *Curtis et populi*. . . *Fejér*, Cod. Dipl. X. k. V. rész elején levő értekezésében. *Curtis*, *Cortis* sunt domus sive mansiones, quas abusive *Curtis* vocamus; *Curtis regia*, est villa regis propria; *Curtis publica*, quae ad regem et rempublicam spectat; *Curtis monasterii* est clausura, coenobium; *Curtis* est tentorium principis, est aula regia vel palatium; *Curtis* est *Comitatus*, *fiscus* regius, Curia, ein Hof s a t. *Caroli Du Fresne*, Glossarium Manuale. Edit. Halac. II. köt. 745—47. ll.

²⁾ *Mart. Georg. Kovachich*, Supplem. ad Vestig. Comitior. I. köt. 284. l.

³⁾ *Botka* idézett műve 33. l.

III. Béla 1184-ben Margit, francia királyi hölgyet, II. Fülöp testvérét, nőül akarván venni, azon állam-okmányban, melyet a magyar királyság terjedelme és belső mivolta ismertetése végett magával vitt, annak kiterjedéséről ez volt írva: „Béla, magyar király birodalmát a következő országok alkotják: Magyarország a birodalom feje, továbbá Croatia, Dalmatia, Rama sat. a királyságban van 72 várispán — Comes — s a királynak az azoktól bejóni szokott adók öt illető $\frac{1}{3}$ -dából 25,000 márka jövedelme — — — az erdön-túli püspökségtől 2000 márka, ugyan az erdön-túlj idegenektől 15,000.¹⁾

A másik Rogerius 1244-én írt siralmas krónikájában van feljegyezve: „Senki előtt nem ismeretlen — úgymond ő — hogy Magyarországnak 72 vármegyéje van, melyeket a király tetszése szerint ad érdemeseknek vagy elveszi, senki ezért magát megsértettnek nem érezhetvén.²⁾ Ezekből van a királynak gazdagsága, hatalma, tisztessége és ereje.³⁾ A párizsi államirat és Rogerius feljegyzése megerősítést talál az 1499. szent György napján tartott rákosmezei országgyűlés egykorunak látszó hivatalos iratában, melyben a vármegyék egyenként számba vétetvén, a magyarországi megyéket, melyek közé Közép-Szolnok és Kraszna is be volt foglalva, Kővárvidéke pedig nem említve, 62-nek találták a szlávoniaikét, háromnak, u. m. Körös, Zágráb, Varasd, az erdélyiekét hétnek, u. m. Colos, Doboka, Belső-Szolnok, Torda, Küküllő, Fejér és Huniad, együtt 72-nek.⁴⁾ A törvény a várispánságok idegenek-

¹⁾ Idem Rex habet de *alienis* hospitibus de Ultra-Sylua 15,000 mille marcar. Fol. 20. Ex Codice Regio 6238 *Cornides Dániel*-nek a magyar Akad. könyvtárában levő ily című gyűjteményéből: Collectan. Dipl. s a t. nines lapszámozva Unusquisque Comitum 72 semel in anno regem procurat et antequam de mensa surgat, dona dat — ez áll ugyanazon államokmányban. Látható *Endlichernél* is: Monum. 247. l. *Fejér*, Cod. Dipl. II. 214—18. l.

²⁾ Magistri Rogerii Hungari Varadiensis Capituli Canonici: Miscrabile Carmen Seu Historia Super destructione Regni Hungariae temporibus Belae IV. regis per tartaros facta s a t. *Schwandtnernél*, X. fejt. 297. l.

³⁾ U. o. *Werbőczy István* LXXIV vármegyét ír, Hármaskönyv II. r. 205. l., de azok a kétszáz évvel későbbi alakulású vármegyék. *Fejér György* eredeti oklevelek nyomán 64-et mutat ki ez előtt 50 évvel. Az az óta felfedezett oklevelekből könnyű Jenne valamennyinek létét bebizonyítani.

⁴⁾ Látható a Magyar Tudom. Akadémia kézirat-tárában, Czech — ott létekor 1865-ben még — számozatlan gyűjteményében.

nek adományozását tiltotta.¹⁾ Gyula, erdön-túli vezér legyőzetése — mint fennebb mondva volt — történelmi valóság. Hartvic püspök írja, s minden történetíróink, köztük Szalay és Horváth is elfogadják tényül, hogy szent István Magyarországon tíz püspökséget állított, központjukká érseki rauggal az esztergamit tevén, s én fennebb²⁾ oklevél-idézéssel bizonyítottam, hogy az erdön-túli ezek egyike volt.³⁾ Ennyi adat alapján a két ország szoros politikai egységét s a 72 vártartományba az erdön-túliaknak is befoglaltatását megállapított ténynek tartom. E vártartományok neve a nem éppen szabatos, t. i. az azok határszéleit jelelő megye, a székelyeknél ma is használatban levő mesgye, végre a középben épült várról — vármegye⁴⁾ fogalom-szóból eredett s a részint hozzá tartozó földek és birtokok határterületétől, részint a várispánról várispánságnak — később megyeispánságnak is — Comitatus⁵⁾ — felváltva mon-

¹⁾ Comitatus Regni seu Castra Advenis vel hospititus non confere-mus. III. Endre 1291-ik törvénye 3. czikk.

Urkundenbuch 150 l.

²⁾ Látható a megelőző korszakban.

³⁾ Provincias [S. Stephanus] in X partitus est Episcopatus: Strigoniensem ecclesiam metropolim et magistrum cacterarum constituens. Hartvici, Legenda S. Stephani Regis Major. *Erdlichernél*, Rer. Hungaricar. Monum. Arpadiana. 8. pont, 144. l. Más helyt ismét így ír azon életirő: Ipse vero [Stephanus] Episcopia nuper incepta simul cum abbaciis, prediis et curiis, famulis et redditibus regaliter disposuit. *Hartvici* Legenda S. Steph. Ugyanott 10. pont 146. l. Ezt még határozottabban körülírja Hartvic püspök egy más helyen: Ipse vero Rex episcopia nuper incepta tam videlicet ipsam archiepiscopalem, quam omnes episcopales ecclesias amplissimam singulis assignans dioecesim et unicuique semper preficiens idoneum presulem simul cum abbaciis s a t. [*Tovább úgy mint fennebb.*] Hartvici Episc. Vita Sancti Steph. Reg. *Endlichernél* 10. pont 174. l.

⁴⁾ A székelyeknél ma is a földek határ-széleinek neve: mesgye. A megye latin neve okleveleinkben: Mega = parochia, provincia sat. Mega Regis Kálmán kir. végz. I. k. 37. fej. *Botka T.* idézett műve 7. l.

⁵⁾ E szónak különbözők értelményei. Szent István egy 1001. és 1009-ki I. Géza egy 1075-ki adománylevele, valamint László király végzem. III. k. 16. fej., úgy Kálmán király végzem. I. könyve 28. 30. 78. fej.szerént jelenti a mai vármegyéket, *Botka* idézett műve 5. 7. II. szerént valamely vár, város, egyházi szerzet vagy más testület birtokait — latifundiorum tractus. Donamus in Comitatu Visegradiensis Civitatis villam unam. . . . *Botka* idéz. m. 5 l. jelenti a birtok fejét, Caput bonorum, ha a tulajdonossághoz örökös és szabad grófsági cím adatott — praerogativa Comitum perpetuorum —

datott. A vár rendszeren a tartomány központján feküdt; volt saját külön területe, várvédő katonasága, voltak polgári iparúzó és földműves lakosi; több-kevesebb falu, helység, birtok, udvar, olykor mezőváros — praedium, possessio — tartozott hozzá, melyeknek tulajdonossága a vezérek alatti korszakban meg nem határozható, de tény, hogy az illető nemzetségfő, ki a várispán volt, azokban magát örök birtokosnak tartotta; szent István óta azonban a király, mint a korona és állam személyesítője, vette azt annak tulajdonába, ő adta ki a visszazállottakat vagy lakók nélkül maradt falvakat s birtokokat mint hűségi bért, vagy adományozta el örökösen. De szintúgy nagy földterületek, olykor több faluval biró várak s ispánságok tulajdonosai voltak a törzsnemzetségek utódi, a bárók, főrendüek, nemesek, XIII. század óta a papság, szerzetek, templomok. Az apostoli király a templomok, püspökségek s apátságok biztosításaul már alapításuk alkalmával roppant kiterjedésű praediumokat, udvarházakat, cselédeket, jobbágyokat, szóval oly jövedelmes birtokokat adományozott,¹⁾ a minöket Európában ma is alig találhatni. És a papság a keresztény vallás szelid hatalmát úgy tudta használni, hogy javai nem hogy apadtak volna, de folyvást növekedtek, s kivált Álmos herezeg, II. Béla, II. Endre, IV. Béla, V. István és Kún László királyok alatt még a korona és államjavak, mint a honvédelem egyedüli alapját képező vár-birtokok közül is sokat maguknak adományoztattak.²⁾

Törvények, oklevelek, hiteles följegyzések mutatják a királyi várföldek és vártartományok területi egységét, és azt, hogy azok — közéjük értve a nemesi és egyházi rend egyes birtokait is — együtt képeztek egy-egy katonai és politikai tartományterületet, később vár-megyét. A királyi várföldek, faluk, birtokok csak magukra nem képeztek várispánságot, de külön a nemesség várai s az egyházi rend birtokai sem vár-megyéket.³⁾ A mint a király,

minökre már fennebb volt példa idézve. Így lön, hogy a királyi jegyzők a ‚Comitatus‘ kifejezésre ‚Mega, Parochia, Provincia‘, sőt a városok biráit jelentő ‚Comes Civitatis‘ s a t. fogalom-szókat is felváltva használták. E tudósunk idézett legújabb összeállításában [Századok, 1870. 515. l.] a civitas-t a várral egy érteményben veszi; én erről meggyőződve nem vagyok.

¹⁾ *Hartvici*, Vita S. Steph. s a t. Legenda Major 10. pont 146. l.

²⁾ *Bolka* idézett műve 11. l.

³⁾ U. o. 16. l.

nemesség és papság teljes hatalmu tulajdonosa volt örök birtokainak: ¹⁾ úgy a várirtokok is elidegeníthetlen államjavak, várörökségek voltak. ²⁾ Árpád Hubát, Nyitra és más várak ispánjává tette, és saját földéből birtokot adományozott neki, ³⁾ tehát a várra nem, csak egyéb birtokokra kapott örökségi jogot. Szent István, királyi tanácsa beleegyezésével megengedte, hogy adományi birtokát kiki szabadon birja életéig, kivéve azokat, melyek a püspököké és várispánoké, ⁴⁾ a melyek visszavehetők voltak. Adományoztak ugyan el azokból a királyok, de mindig a törvények ellenére, melyek azt határozottan tilalmazták, s a III. Endre alatt hozott törvények 8-dik czikke a IV. László király törvény ellenére tett adományozásait érvényteleneknek bélyegezte. Ezeknek következése volt, hogy ⁵⁾ IV. Béla és III. Endre az elidegenített várakat kiküldött biztosokkal országsszerte visszafoglaltatta. A várörökségeknek a korona birtokába visszaszerzését I. Károly, I. Lajos és I. Mátyás királyok a várrendszer megszűnése után is folytatták. . . . Erdély nemzeti fejedelmei alatt az ország átadta ugyan használatul a fejedelmeknek, de a tulajdonosságot örökké magának fenntartotta; ha el voltak idegenítve, visszaszerzésüket s elidegeníthetlenségüket törvénynyel biztosította, ⁶⁾ s a fejedelmeknek

¹⁾ Szent István végzem. II. k. 6. fej. Volumus, ut sicut caeteris facultatem dedimus dominandi rerum suarum: ita etiam res, milites et servi et quidquid ad regalem dignitatem pertinet, permanere debeat immobile.

²⁾ Latin nevök volt: perpetuitates Castrorum; I. Géza a szent Benedekről nevezett apátságának 1075-ben tett adománylevelében világosan parancsolja, hogy a várföldek az egyház birtokaihoz ne csatoltassanak. *Botka* id. m. 25. l.

Kálmán király a várföldekről készült minden adománylevelet megsemmisített, a szent Istvánéin kívül. Kálmán kir. végz. I. könyv. 15. fej.

II. Endre törvénynyel biztosította az országot, hogy egész várispánságokat, vármegyéket el nem adományoz = Integros Comitatus non conferemus. . . . II. k. 6. fejezet.

³⁾ Anonym. XXXVII. fej. *Schwandtner* kiad. 24. l. Hogy ez alatt egyszerű beleegyezést, s inkább csak a sorsul jutott birtok sanctióját s nem formaszertü donatiót kell érteni — úgy vélem, nem kell magyaráznom.

⁴⁾ Unusquisque dominetur priorum similiter et donorum regis, dum vivit, excepto, quod ad episcopum pertinet et Comitatum. II. k. 6. fej.

⁵⁾ Urkundenbuch. . . . 160. l. látható az 1267-ki törvények között is.

⁶⁾ „Az ország házai, fiscalis várai és jószágai, noha a fejedelmeknek

mindkettő megválasztatásuk egyik feltételévé tétetett, sőt arra esküt is kellett letenniök.¹⁾ Az erdélyi királyi várak némelyike mai napig fenn van, mint úgynevezett pura fiscalitas, ilyen: Déva, Húnyad, Fogaras, Szamos-újvár, Görgény, Gyalu s a t., melyek azonban — a két elsőt kivéve — már ma mind magánosoknak vagy testületeknek vannak ideiglenesen inscriptio-képpen adományozva.²⁾ A mint a király a várakat el nem adományozhatta, úgy volt megtiltva a várispánnak, hogy a vár népét elpusztulni engedje.³⁾

A várhoz tartozott: a várnép. Ez ismét egy tágas körű fogalomszó volt, melyet jól megkülönböztetve kell ismernünk. Elsők voltak a várjobbágyok, a kik a megyében szerteszét birtokló nemesekhez — nobiles, milites servientes — legközelebb állottak. Ezek magva a vár alapításakor azok környékön levő szállásokon, descensus —, később a villákban, helységekben és praediumokon megtelepedett magyar, kabar, kún, besenyő, bolgár népek voltak, a kik a honfoglaláskor vérszerződés jogán a fővezértől, azután a törzsnemzetségektől, ajándék vagy más czímen, később a királyok adományából nyert birtokterületekből az idők folytán örökség, osztály, csere, adomány, felszabadítás útján kapták birtokaikat, s érte a vár és azok földei őrizetére és a szükség szerint folytonos katonáskodásra voltak kötelezve.⁴⁾ Az új hon védhelyei csak ily

kezekbe engedtettek, de proprietásokat azoknak az országnak megtartásuk....⁴⁾

Approb. Const. II. rész, IV. czíme, I. czikke.

¹⁾ Approb. Const. II. r., I. czíme, III. czikke, IX. pontja, VII. czikke, VIII. pontja s a t.

²⁾ Az elidegeníthetlen erdélyi fejedelmi jók következők: Huszt, Kővár, Szamosújvár, Váradi, Gyalu, Kolozsmonostor, Fejérvár, Déva, Fogaras, Görgény, Káránsebes, Lugos, Liberae Civitates et Oppida libera, vámek, harminczadok, sóaknák, mindenféle bányák legitimus proventus, Törösvára, Lippa, Jenő és vashámorok, melyek ab antiquo a fiscusé voltak. Approb. Const. II. r., VIII. czíme, I. czikke.

³⁾ Si quis Comes . . . destruxerit populum castris sui, convictus super hoc coram omni regno, dignitate privetur cum restitutione ablatorum. II. Endre 1222-ik évi törvénye, 29. czikke.

⁴⁾ Ad servitium castris Oluptulma, filius Ketel, tam de suo populo secum ducto, quam a Duce acquisito duas partes condonavit. *Anonym.* XV fejezet, 12. l.

kezekben maradhattak biztosan. Ezekhez járultak a honfoglalás-kor szolgáltságba esett szláv, oláh és más nemzetű benszülöttek közül kiválasztottak s fegyveres szolgálatra érdemesítették, valamint az akkor és később a vezéri korszak alatt lassanként külföldről bejött jövevények,¹⁾ kik közt gyakran nemesek is voltak, s a kiket szent István a keresztény vallás felvétele után a főuraktól országszerte magához váltott, a királyi várföldekből birtokkal ajándékozott meg s szabadokká tette, a honnan ‚király szabadjai‘,²⁾ ‚szent István király szolgálói‘ nevek voltak, s e szabadságokban őket a következő királyok is megtartották.³⁾ A jobbágy magyar név ‚jobb ág‘ fogalom-szótól jő,⁴⁾ honnan van a latin szó-alak is; az oklevelek gyakran vitéz — miles — szóval jelölik meg őket, a mi a ‚regius‘ mellékszó nélkül mindig várjobbágyot tesz, azért, mivel ezek voltak a király állandó katonasága.⁵⁾ A jobbágy szó e korban nem szolgált, de szabad állapotu jogosult embert tett, mint a Serviens, Comes, Minister Regis, Minister regalis, Aulites — Du Fresne szerént: Aulates regii — szintén szabad nemest.⁶⁾ A ‚királyi‘ mellék szó azért van itt mindenütt, mivel a királyi zászlók alatt harcoltak. E névvel az orsság báróit, sőt az országgyűlést is nevezték. A király, királyné, főnemesek, egyháznagyok, szerzetek, templomok jobbágjai, praediálisták, ndvarnokok, magok a jobb-

Jobbagiones Castri sunt pauperes nobiles, qui ad regem venientes terram eis tribuit de Castri terris ut phenda Castri, ut Castrum guerrae tempore custodirent. *Kéza* idézett műve 91. l.

¹⁾ *Kéza* id. m. 88—89. ll.

²⁾ *Kéza* id. m. 89. l.

³⁾ Concedimus tam eis, quam aliis Jobbagionibus ac Servientibus libertatem a S. rege concessam. 1231 végzem. előzm. és XXVII. ezikk. *Kovachich* Vest. Comit. 98. l. Jobbagiones Castror. tenentur secundum libertatem a S. rege Stephano institutam 1222. 19. Statuimus Jobbagiones Castror. secundum libertatem a S. Stephano Rege institutam perpetuo teneri 1231. XXVII.

⁴⁾ *Fejér*, Cod. Dipl. X. VII. elől az értekezésben. László király, Béla fia 1082-iki határjárási oklevelében ily alakban fordul elé a ‚jobbágy‘ szó: donavimus unum ‚jobbágy‘ nomine Leurencz ismét et tredecim ‚jobagi‘ vocatos. Ezek a jobbágy szó magyar eredetét megállapítják. *Fejér*, Cod. dipl. I. 448. l.

⁵⁾ *Kovachich*, Disquisitio s a t. §. 2. 6.

⁶⁾ Martinus et frater ejus, nobiles filii jobbagionum de Thwroc. Cod. Dipl. IV. 3. 303 l. Nobiles Hungariae universi, qui servientes regales dicuntur 1267. végz. előzm. Vestig. Comitior. 1342. *Botka* id. m. 70. l.

ági vendégek [hospites jobbái] s a t. mind jobbágyok, de azért az ősi alkotmány értelmében az ország jogokkal bíró szabad polgárai voltak. ¹⁾ Ezek is fordulnak elő így is: szent király jobbágyai, szabadjai, született nemzetes jobbágyok — *jobbagiones naturales*, *jobbagiones a generatione*, ²⁾ várjobbágyok — *Jobbagiones Castri*, *Castrensens*, *Castrensium meliores*, *Castrensens quasi Nobiles*. ³⁾ Kéza a fennebbi idézetben oly szegény nemeseknek írja a várjobbágyokat, kiknek a királyok a várföldekből hűbéri birtokokat adtak. Azonban egyfelől bizonyos, fennebb már láttuk, hogy az ő korában a vár-rendszer már lehanyatlott, másfelől a következőkből ki fog tűnni, hogy ezek alatt csak egy osztály volt értve.

A várjobbágyok alsóbb osztályát képezték az úgynevezett várszolgák vagy a polgári osztály, az oklevelekben: *Castrensens*, *Suburbani*, *Cives*, *Civiles*, ⁴⁾ a kik szintúgy a várföld területén, a vár aljában, a közel levő villákban, falvakon, *praediumokon* és mezővárosokban laktak. Ezek is többnyire hazafiak voltak, a várak földén határozott bérfizetésért — *census* — és a várak fenntartására szükséges kézimunkatételért, mint hűbériséget, attól elidegeníthetetlenül birtak s maguk is feloldhatlanul a várakhoz voltak kötve. Ezeket a jövevényektől [hospites] meg kell különböztetnünk, mert a ‚polgár‘ és ‚polgári‘ elnevezés [*praedicatum*] ez időben csaknem kizárólag a *Castrensenseket* illette. ⁵⁾

A két osztály viszonyai közt voltak érintkező pontok. Mindkettő várföldet birt, azok biztonságáért és fenntartásáért volt állítva, azoktól elválaszthatlanul; lovas és gyalog századokra osztottak; nem voltak mindig fegyverben, de mihelyt szükség volt, a

¹⁾ Egy 1267-iki ítéletlevélnél fogva Lőrincz nádor a tychoni monostor lovas jobbágyait azért, hogy számuk felette felszaporodott volt, 12-től kivül, mind szolgálai állapotra szorította, kik ha földeiken akartak maradni, évenként adniok kellett a monostornak fél fertot, 3 fontot sz. György, 3-at sz. Mihály napkor; a többi 12-öt továbbra is a régi szokás szerént jobbágyi és lovas szolgaságukban meghagyta; de a király különös kegyelemből megengedte, hogy e miatt szabadságuk meg ne csonkuljon, legyenek ezután is jobbágyok és a király katonái, mint addig voltak. *Cod. Dipl. IV. III. 420. 1. Botka id. m. 68. 1.*

²⁾ *Botka id. m. 73. 1.*

³⁾ *Fejér Cod. Dipl. X. VII. k. előértekezésében.*

⁴⁾ *Botka id. m. 82. 1.*

⁵⁾ *Botka idézett műve 82. 1.*

nádor és a várispán parancsára a vármegye zászlója alatt¹⁾ mindkettő felkelni és a királyi hadseregbe állani tartozott; a várispán időről-időre mindkét osztály felett szemlét tartott.²⁾ De eltérések is voltak közöttök, a mik egyiknek a másik feletti felsőségét mutatták. A várjobbágyok nagyobb része a nekik adományozott földet mintegy allodium gyanánt örökjogon birták,³⁾ melyek apáról fiura, ezek nem létében a legközelebbi rokonra szállottak, mindig hadiszolgálat feltétele alatt; de ha a várjobbágy magtalanul s rokon nélkül halt el, bérbirtoka a várra, várispánra, illetőleg a koronára visszaszállott, s a király hasonló szolgálati kötelezettség alatt ismét másnak adhatta.⁴⁾ A várszolgák, várpolgárok földje ellenben hűbéri természetű, feudum, s elidegeníthetlen, sőt vissza is vehető volt; az elsők viselték a vártisztségeket és hivatalokat, utóbbiakat az ilyekre nem vették fel; amazok szabad állapotúak, ezek köz sorsúak, plebeus; amazok a várakat őrizték, háboru idején a királyt hadba önköltségükön az országon kívül is követték a megyei zászló alatt, egyébbel nem tartoztak;⁵⁾ szolgálai munkákra őket nem alkalmazták, ezeket igen: bérfizetésen felül váraknál, erődítményeknél dolgoztak, sánczot ástak, fát vágtak, az országból kivivő szorosoknál — indaginez — az utakat bevágták, élelmet hordtak s a t.⁶⁾ Voltak még az úgynevezett tisztességes sorsu jobbágyok [Collegium honestorum Jobbagionum], és végre a szállás-adók, kik a várispánoknak szállást adni és gazdálkodni [Descensus] tartoztak. A várak parancsnokai vigyáztak, hogy az ily tartozások alól magukat el ne vonják. ... Terhes sors, mitől minden szabadulni ígyekezett.

A várakhoz tartoztak a királyi vendégek és jövevények —

1) Rex fecit proclamari per totam Hungariam, ut tam Nobiles, qui Seruientes Regis dicuntur, quam Castrenses et pertinentes ad Castra superius nominata — érti a 72 várat — se ad exercitum praeparent. *Roger. XIV.* fejezet, 299. l.

2) Regestr. Varad. 304. §.

3) *Botka* id. m. 80—82. ll.

4) IV. Béla egy 1240. okleveléből.

5) Nobis facientibus exercitum extra Regnum nobiscum ire teneantur Comites et stipendiati et Jobbagiones Castri, et quibus amplas concessimus possessiones. II. Endre király 1231-ki végzem. 15. czikke.

6) Lásd a Váradi Regestr. adatai közt.

alieni, aduenae, hospites, adventitii, cives ac hospites regii, — a kik a más két osztálytól jogi és kötelezettségi tekintetben merőben különböztek. Ily jövevényeket Géza vezér,¹⁾ a szent király maga, a fia és hitvese,²⁾ sz. László, II. Géza, IV. Béla,³⁾ V. István királyok nagy számmal telepítettek a várak alá; azoktól népesült meg Székes-Fejérvár, Esztergom, Pest, Buda, Szathmár-Némethi, az erdőn-inneni, — Déés, Fejérvár, Kolozsvár sat. az erdőtúli részekben. Ezek főként iparüzők voltak, kézi mesterséget folytattak, nem voltak nemesek, de személyi és tulajdoni szabadságuk volt; némi mentességekkel bírtak, miket már a szent király törvény által biztosított számukra, fő kötelezettségök előbb csak az adó — census — fizetés volt.⁴⁾ A tatárpusztítás

¹⁾ Introiverunt quoque temporibus Geiche Ducis quam aliorum Regum Boemi, Poloni, Graeci, Bessi, Armeni et fere ex omni natione extera, quae sub Coelo est, qui servientes regibus vel caeteris Regni Dominis ex ipsis Pheuda acquirendo Nobilitatem processu temporis sunt adepti. *Kéza* id. műve 87. l.

²⁾ Bizonyság erre II. Endre királytól a szathmár-némethieknek adott arany pecsétes kiváltság-levél, melyben ez áll írva: Nos charissimi nostri progenitoris Regis Bele necnon Baronum nostrorum ducti consilio dilectis et fidelibus nostris hospitibus Theutonicis de Zottlmar Nemethy juxta fluvium Zamus residencium, qui se dicebant in fide domine Regine Geysle ad Hungariam convenisse, talem dedimus, donauimus et concessimus libertatem. *Magyar Tudom. Akadémia* kézirat-tára, Diplomatar. IX. kötet 159—160. l. Ez Thuróczy előadását teljesen igazolja, a ki azt írja, hogy a németek és szászok Magyarországra és Erdélybe bejövése már szent István neje Gizela, német császár leánya közbenjárására megkezdődött, sok nemes nemzetség jöven be akkor, s a magyarok közé telepedvén, *Thuróczy*, Chron. Hungar. II. rész X. fej. Szent István fiához tett végrendelkezése is tanúsítja.

³⁾ IV. Béláról írja *Fejér Gy.* kútfő-megnevezés nélkül, hogy a világ minden népeinek adott szállást s lakhelyet a pusztává lett hon megnépesítése végett. Cod. Dipl. X. VII. előértekezés.

⁴⁾ Deo dignum est et hominibus optimum, unumquemque in suae industriae libertate vitae cursum ducere. . . . Secundum regale Decretum statutum est, ut nemo Comitum vel Militum post haec aliquam liberam personam Servituti subdere audeat. Szent István II. végz. 20. fej. — Indigenas subditos parte maxima suismet aut Castror. regior. servitiis deputavit — Sanctus Rex — alios Ecclesiarum et Monasteriorum ministeriis certis sub praestationibus addixit. *Fejér* Cod. Dipl. IX. II. VI. l. előzm.

Káhnán király tartozásukat e szerint határozta meg: Liber quoque hospes sicut Slavi et caeteri extranei pro libertate tantum denarios dent,

után V. István, IV. Béla fegyveres szolgák állítását is kívánta az ily telepesektől. De itt már az ősi vár-rendszer intézménye eredeti alakjából át kezd változni, s az ily adományozások a középkori városok magvát hordják magukban.

A várakhoz tartoztak végre a falukon lakó földművesek, szabad jobbágyok — *coloni liberi, rustici* — a kiknek szabad lakhelyök vagy szállásuk volt, a földet művelték, egyéb szolgáltatásokat is tettek, s eleitől fogva szabad költözködési joguk volt.¹⁾ Oda tartoztak a feltételes szabadok is — *conditionati liberi* — kik a királytól szintén földbirtokot kaptak különböző kötelezettséggel. Ilyenek voltak: a kasznár, pinczér, ajtónálló, továbbá az udvarnokok: szakács, sütő, solymár, vadász, csősz, szekeres, bojtár, peczér;²⁾ utósók voltak a szolgák, a kiknek sem személyi, sem vagyon-szabadsága nem volt, nevök: *mancipii, glebae adscripti*, ha pedig urok felszabadította: *libertinus, manumissus*.

Az alkotmány által ez osztályok közé vont merev határ bármikor megszüntethető volt: érdem és vitézség által egyik rendből a másikba lehetett jutni. Gyakran a várszolga várjobbágygyá, ez nemessé — *Serviens* — várispánná emelve fel a legmagasabb polczokig. Oklevéltárainkban számtalan az oly eset, a mai nemesség tekintélyes része ilyenből áll. Egy 1215-ki kiváltságlevél három testvért, kik születésökre nézve várszolgák, [*Castrenses*] a pozsonyi vár hatósága alól kivéve, az esztergami ekklezsia jobbágyivá — nemesekké — tett. V. István a székesfejérvári várhoz tartozó négy Ináresi-testvérfit tett szolgálataiért a várszolgák sorából — *conditio castrensis* — már korábban kivévén: most ugyanazon vár szabad nemes jobbágyai közé tette át — *in numerum et libertatem Nobilium Jobbagionum* — s

non etiam alios denarios insuper pro opere aliquo. Kálmán kir. végzem. I. fej. 80—81. ll.

A szabad dénár értelmét sokat világosítja szent Istvántól a pécsváradai Benedek-rendi monostornak 1015-n adott adománylevelével ezen kifejezése is: *Liberorum denariorum tertiam partem, que ab advenis in terra ecclesiae habitantibus debetur, ad calceamenta fratrum concessimus.* *Fejér*, Cod. Dipl. I. 300—301. ll.

¹⁾ 1298. 73. t. czikk.

²⁾ *Fejér*, Cod. Dipl. X. vol. VII. 25. 1.

erről nekik kiváltságlevelet adott; ¹⁾ négy évvel később 1275. IV. László ugyanazokat ezen várjobbágyság alól kivéve, a királyi nemesek sorába emelte — in coetum et numerum Servientium nostrorum regalium — mind azon földekkel, melyeket ők mint várjobbágyságok mások sérelme nélkül birtak, s meghagyta, hogy őket jövőben ne a várjobbágyságok, hanem a királyi nemesek — Servientes regales — közé számítsák, s a királyi zászlók alatt katonáskodjanak. ²⁾

A királyi várak s tartozmányai: a villák, faluk, helységek, a főpapságnak adományozott kastélyok, udvarházak, praediumok s egyéb birtokok, a vártartomány területén levő első foglalásu törzsnemzetségi magán várak és várispánságok, [Comitatus] mint szintén az örök birtokokat bíró adományos és más lett nemesek összes birtokterületei együtt képeztek egy katonai és politikai vár-tartományt, vár-megyeterületet. Hogy a várak hajdan a vármegyei területben voltak benfoglalva, mutatja az, hogy ugyanazon várhoz nem egyszer különböző vármegyében levő faluk s birtokok tartoztak ³⁾. A várföldek külön nem képeztek hadi és polgári municipalis hatóságu várispánságot, s szintúgy a megyei nemesi birtokok sem a várterület nélkül vármegyét ⁴⁾. Kétségbehozhatlan tény, hogy a vármegyék a várakból vették eredetüket ⁵⁾. A magánosok közbeneső várispánságai nem tartozván czélmorra: csak a királyi vár- és várispánsági, valamint vármegyeispánsági viszonyt kell megismertetnem.

A vizsgálódó előtt e kettőnek látszó intézményt olykor külön jogkörben működő, de bensőleg és általában ugyanazon egységes organismusnak mutatják az oklevelek.

A vártartomány más néven vármegye központja a királyi vár, a vár-ispán, vármegye-ispán [Comes Castri, Comes Parochianus, Provincialis] az Árpádok alatt az egész vártartománynak és így a várnak is fő tisztviselője volt: hadba vezette a vármegyei nemességet, a saját várparancsnoka alatt levő várjobbágyságot, beszédte századonként az egész vártartományból a

¹⁾ *Wenzel C. Monum. Hung. Histor. VIII. köt. 257—58. II. 154. okl.*

²⁾ *Wenzel G. Monum. Hung. Histor. IX. köt. 49—50. II. 25. okl.*

³⁾ *Botka id. m. 22. l.*; van példa rá e könyv OKLEVÉLTÁRÁBAN is.

⁴⁾ *Botka id. m. 16. l.*

⁵⁾ *Botka id. m. 12. l.*

termény- és szabadsági denár-adót, $\frac{2}{3}$ -dát a király számára Esztergomba küldötte be évenként kétszer u. m. sz. István és sz. György napkor, vagy azt engedélyvel a vár fentartására fordította, $\frac{1}{3}$ -dát pedig magának tartotta meg; legfőbb-hatóságilag ítelt a vártartomány egész területén, a hatósága alól törvénynél vagy kiváltságnál fogva ki nem vett ügyekben. Volt azonban rá példa, hogy a két hivatalt kettő viselte. A vármegye-ispán után a vár népe közvetlen feje, annak helyettese béke idejében a várnagy [Praefectus Castris, Castellanus] volt, háborúkor a hadnagy [Major exercitus], a vármegyei nemességre nézve pedig az alispán [Comes Curiae, Comes curialis, Comes castellaris vel Castellanus, Vice-Comes, Vice-Judex]. Ezek után a vártisztek közt következett a százados [Centurio], tizedes [Decurio] ¹⁾ s ezeknek megfelelőleg a vármegyén levő nemességre nézve: a nemesek birái, a szolgabírák, [Judex nobilium] az esküdtek és székülők [Jurati, Assessores]. E kettős hivatali személyzet intézett el hatósági köréhez képest a vár területén és a vártartományban támadt minden ügyet. Az Árpád-korszak alatt mindkettőnek látjuk párhuzamos életnyilatkozatait az oklevelekben s fennmaradt adatokban, de a vártiszteket midig elmosultabb alakban, míg végre a vegyes-házi királyi korszak alatt elenyészvén: a megyei főispánban és megyei tisztségben öszpontosultak e két hatóság minden functioi.... A vár-ispáni és vármegye-ispáni hivatal kettős természete némileg homályosnak látszván: felderítéseül egy-két példát idézek. A vár-ispán [Comes Parochianus] — a mint érintém — a vármegye feje, főispánja volt; ez fennebb ki volt mutatva. E kifejezési alak legelőbb a zalai zárda 1024-ki alapítványlevelében jó elé ²⁾. II. Endre egy oklevélben az ország bárói elészámlálását így végzi: „jelen levén a várnak több más ispánjai is.“ ³⁾ Hogy a váraknak ispán-

¹⁾ Bővebb felvilágosítás található erre nézve, Botka, Kovachich, Fejér György, idézett műveikben, úgy Kollar, „Amenitates“ sat. című könyvében. E kettős tisztség had idejébemi teendőiről így ír Botka: Exercitus servientium regionum seu nobilium ducibus a rege praestitutis suberat; exercitus militum castrensium in turmas, hae in centurias, istae in decuriones divisas belli principii, duci exercitus, vulgo főhadnagy, pacis tempore praefecto castris, vulgo várnagy cum centurionibus et decurionibus fuerat subordinatus 42. l.

²⁾ Katona, Histor. Crit. I. k. 313. l.

³⁾ et aliis quam pluribus aliorum Castrorum Comitibus existentibus. Cod. Dipl. III. 2. 405. l.

jai is voltak, sok oklevélből látszik. III. Béla király a pécsi ekkleziának adott 1190-ki kiváltságlevelében azon ekklezsia tagjait a maga vármegyei ispánjai ítélő hatósága alól vette ki.¹⁾ Ezek nem voltak mások, mint a 72 királyi várispán. Ugyanazon király biztosítja Pécs városát, hogy ott a nádor vagy tartományi ispán összehívására országos köz- vagy tartományi részletes gyűlés nem fog tartatni.²⁾ Továbbá ismét meg van állapítva, hogy azon ekklezsia valamely vásár-piaczczal bíró vagy akár nem bíró villájában se maga a nádor, se a vármegye ispánja törvényt ne tehesen, s ha tesz, becsületvesztett legyen.³⁾ IV. Béla 1252. a thúróczy prépostság alapítványlevelében azt rendelte, hogy a szerzeteseknek a nekik adományozott bármiféle sorsu népek közt támadható perek és bajok elintézésével senki terhére ne legyen, népeiket — bármely várakban és vármegyékben lakjanak — a várispánok hatásköre alól egészen kivette.⁴⁾ Ugyan ily kiváltságot adott a solti egyháznak V. István 1272-n.⁵⁾ A székes-fejérvári egyház 1257-ki kiváltságlevelében erre nézve még világosabb intézkedés van; — „a mint azon egyház valóságos nemes jobbágysai [Jobbagiones nobiles] és bizonyos kötelezettségű szabad [conditionarii] lakosi felett — így szól az — nem a király bíraskodik: szintűgy ügyökben is az idő-szerénti nádor, várispán vagy vármegyeispán sem ítélhet.“⁶⁾ A jászói prépostság kiváltságlevelében ki van kötve, hogy e monostor népei felett se az abaújvári

1) imo etiam a nostris Comitibus Provincialibus Parochianis *Botka* id. m. 104. l.

2) Congregatio generalis Regni vel etiam particularis cujus-cunque Provinciae a Comite Palatino uel Comite Parochiali uel Provinciali nunquam possit fieri. *Botka*, u. ott.

3) nec ipse Comes Palatinus uel Comes Parochianus possit residere ad judicandum Comes Prouincialis sui honoris privatione mulctetur u. ott.

4) ipsos populos a jurisdictione Comitum Castrorum in quibus Castris et Comitibus existere dignoscuntur, exemimus pleno jure. *Botka* u. o. 107. l.

5) populos a jurisdictione Comitum Castrorum in quibus Castris et Comitibus existere dignoscuntur, exemimus sat. *Cod. Dipl. V. l. 225. l.*

6) Sicut jobbagiones tam nobiles quam conditionarios ejusdem ecclesiae non tenemur judicare sic nec Palatinus pro tempore constitutus, nec Comes alicujus Castri seu Parochialis u. o. 108. l.

ispán, se pedig más várak idő-szerénti ispánjai ne biráskodjanak.¹⁾ A várispán távollétében vagy akadályoztatása esetében helyettese az alispán — Comes curialis, Magister castellanus sat. itélt a vár népe felett, vagy egyedül, a nemesek felett azok biráival, vagy csak a megyék birái magokra a fő- és alispán nélkül²⁾.

Van még a tartományi ispán — Comes provincialis — fogalom-szónak egy érteménye, midőn az a városok első tisztviselőjét, biráját jelöli. V. István 1271-ki kiváltságlevelében a szépségi százszoknak szabadságot adott arra, hogy maguknak tetszés szerént válaszsának ispánt vagy bírót, a ki az akkori idő-szerénti vármegyeispánnal Lőcsén, mint a tartomány főhelyén, minden előforduló nagyobb ügyben itéljen, azok birságából utóbbi két részt, a város ispánja egy részt vevén, az adományi s örökséget illető kisebb ügyekben pedig itéljen a város ispánja vagy birája³⁾.

Ezt megemlíteni később eléadandó események tekintetéből szintén szükséges volt.

A várvédrendszer, ez a legeredetibb és legczélszerűbb nemzeti intézmény, a magyar királyság második századában gyengülni kezdett s a harmadik elején már feltarthatlanul hanyatlásnak indult. Okai voltak: a keresztény vallás terjedése s ennek kíséretében a papi befolyás növekedése, Árpád fiu-ágából való

¹⁾ Nullus Comitum de Abaujvár et de aliis Comitibus Castri pro tempore constitutorum populos monasterii praesumat judicare Cod. Dipl. IV. II. 302. l.

²⁾ Comites Curiae nullum penitus nisi populos sui castri discutiant. 1231. törvény 13. cz. Comes Curialis de Bihar ex praescripto Domini sui Micae Comititis *Botka* i. művében Paulus, Comes Curialis de Zonue ex praescripto Domini sui Smaragd, *Botka* i. m. Alaposan kifejtve olvasható e tárgy *Botka* idézett műve 145—154. ll.

³⁾ liberam habeant facultatem inter se Comitem uel judicem quemcumque volunt eligendi, qui una cum Comite pro tempore constituto [Parochiano] omnes causas emergentes judicabit in Leutse Civitate Provinciae capitali De poenis vero seu multis seu birsagys de Causis majoribus provenientibus Comes pro tempore constitutus duos recipiet denarios, Comiti Provinciae tertio denario remanente, casus vero minores pro pecunia vel haereditatibus Comes Provinciae per se judicabit. *Botka* i. m. 108. l. Egy 1061-ki oklevélben Otto Somogy városa ispánjának vagy birájának — Sümeghiensis Civitatis Comes — iratlik. Cod. Dipl. I. 598. l.

királyaink némelyikének tulzó vallásossága s olykor a papság és főnemesség által önérdékében felhasznált gyengesége, a kereszties hadjárat, a nyugati civilisatio átalakító befolyása, végre az országnak a tatárok által több ízben feldúlása, s a föld népének rabságra hurczolása, miknek következtében a magyar népnek saját élet-gyökereiről való természetes megújhodásra ideje nem levén : királyaink kényszerítve voltak egyfelől a főpapságot Olasz- és Németországból nagy jutalmakkal s jótéteményekkel édesgetni az országba, másfelől idegen országból való népeket kedvezményekkel s kiváltságokkal hívni be s azokkal népesíteni meg az elpusztult országrészeket.

Ez állapot eredményezte azt, hogy a királyi várak, jószágok s más javadalmak nagy része részint a papságnak, szerzetes rendeknek, részint a külföldi jövevényeknek lőnek adományozva, így az anyaországban Esztergom, Eger, Fejérvár, Győr, Veszprém, Várad, s több más várak az illető püspököknek, ¹⁾ Buda 1212-n a budai prépostnak ²⁾, az erdön-túli részekben Fejérvár, Gyalu, Doboka és Kolozsvár tartományaikkal együtt szintén a püspököknek, Turda vára és a hozzátartozó falvak az aranyos-széki székelemek őseinek, Déézs vára a theutóknak, Szepesség, Szeben, Selyk és Medgyes, úgy Besztercze és vidéke a szászoknak s mások más jövevényeknek adófizetési és katonáskodási kötelezettségekkel, de a melyek ha megtartva voltak is, a nemzeti honvédelem súlypontját annak természetes és egyedül biztos alapjáról elvevén, s azt részint arra már élethivatásánál fogva nem oly alkalmas, részint nem oly kész osztálylyal osztván meg : magát a várvéd-rendszert s az ország ősi alkotmány-alapját rendítette meg.

És most gyűjtögessük össze Kolozsvár e korszak alatti történetének kevés fenmaradt anyagát.

Első, a mi itt élénk ötlük, a vár és vármegye eredete s alapulási ideje.

A pannonhegyi monostornak III. Béla király korában, az 1173—1175 évek időközében — így szól egy oklevél — Kaba nevű birtokos végrendeletet tevén : a király tanácsában ülők közül aláírták Gallus, az erdön-túli fejérvármegyei és Tamás *clus-i* vár-

¹⁾ A veszprémi püspökségnek Sz. István 1009-n négy várost adományozott, köztük Fejérvárt, Veszprémet, Visegrádot. Cod. Dipl. I. 289. l.

²⁾ *Cornides*, Diplomatar. IX. köt. 59. l. A magyar Akad. kéziratárában.

megyeispán¹⁾. Ugyan III. Béla alatt, ezen király Péter spalatói érsek és Szalok-nemből való Baya kérésök következtében a Pécs közelében fekvő szent-háromságról és minden szentekről nevezett okuri kolostort Temesföld birtokában megerősítette 1183-n — a kelési nap nincs kitéve; az aláírók közt van Gallus *culus*-i ispán²⁾; tehát az 1173—1175 között Gallus erdön-túli fejevármegyei ispán, 1183-n már *kolozsi* ispán volt. Imre király 1201-n a pataki vendégeknek némi kedvezményeket adván : a királyi tanács neveiket aláíró tagjai közt volt Pázmán *culusi* ispán³⁾; 1214-n Valkói Filep három márka adóssági ügyében Kristóf *clusi* al-ispán ítelt, de az bővebb vizsgálat végett Váradra lón útasítva⁴⁾.

¹⁾ Tomas *Comes Clusiensis* Monumenta Hungariae Historica I. osztály, Okmánytár, Hatodik kötet 1866. 69. l. 33. oklevél.

²⁾ Gallo *culus*-iense Comite. Hazai Okmánytár. I. köt. 2. l. kiírva a pécsi káptalan 1326-ki átiratából.

³⁾ Pazman *Comite de Culus* Hospitibus de Potak *Fejér* Cod. Dipl. II. 388. l. Lásd Kat. Histor. Crit. IV. köt. 615. l. valamint egy királyi megerősítéssel bíró átiratát V. István 1272-ki kiváltságlevelében. Cod. Dipl. V. I. 182. l. Hogy éppen *Culus*-alakban van írva, nem vagyok meggyőződve, mivel az eredetét szemeimmel nem láttam. Azonban, ha azt e kitűnő buvárok bármelyike látta s így olvasta, elfogadhatónak itélem.

⁴⁾ Philippus de villa Vulkho *Comes curialis de Clus* *Bel Mathias*: Adparatus ad Histor. Hungariae sat. . . . Ritus explorandae veritatis seu Judicium Ferri Candentis, quo in dirimendis controversiis Gens Hungarica olim utebatur. Editio post Claudiopolitanam A. MDL secunda uberius Notis illustrata. CCCLXXX §. 272. l.

Az olvasó könnyebbségeért megjegyzem, hogy ezen — a hibás olvasás daczára is a történelemre nézve megbecsülhetetlen adatokat a magyar történetírás Martinuzi püspököknek és a kolozsvári nyomdának köszönheti. Hét év alatt Imre és II. Endre királyok alatt hozott ily ítéletek töredék emlékei vannak abban fentartva.

I. év 1214.	CCCLXXIV §-tól	CCCLXXXIX-ig	271—73. II.
II. „ 1216.	CCXLII §-tól	CCCXLIV-ig	242—262. II.
III. „ 1217.	XXIX §-tól	CIX-ig	202—217. II.
„ „ 1217.	CCVIII §-tól	CCXLI-ig	238—242. II.
IV. „ 1219.	I §-tól	XXVIII-ig	191—202. II.
„ „ „	CX §-tól	CXXXV-ig	217—224. II.
V. „ 1221.	CCCLXI §-tól	CCCLXXXIII-ig	267—271. II.
VI. „ 1229.	CCCXLV §-tól	CCCLXI-ig	262—267. II.
VII. „ 1235.	CXXXVI §-tól	CCXLI-ig	224—242. II.

Kiadta ezt *Endlicher* is ily czímű nagy beesű gyűjteményében: Scri-

Az Agad századbeli *clus*-i várpolgárok : Csanád, Várda, Apa és többen gyámolítván őket más várjobbágyok is u. m. Egeben hadnagy, Izsák százados, Béda hadnagy, Béla és Vadasa 1214. beperelték Nicusnak Nidus fiának némely jobbágyait : Vida nevűt és öcsését Hitset, őket a maguk polgártársaiknak mondván. Ezek azt állították, hogy ők teljesen szabadok, és ezen szabadságuk tanúsítása végett hivatkoztak Nászthafalvi Istvánra. Kristóf, *clus*-i ispán vagyis bíró, Szopori Ela végrehajtó bírótól Váradra küldötte. Az alperes és jobbágyai megjelentek, ellenfelei nem, sem mentségöket be nem küldötték; visszajött tehát az ispánhoz vagyis bíróhoz, s kérte az igazság kiszolgáltatását; ellenfelei ekkor háborgatásuk igazságtalan-voltát átlátván : azon bíró rendeletéből Béla, Vadasa és Várda Váradra mentek s maguk és társaik nevében megvallották, hogy az elől említett Nicus jobbágyai nem az ő polgártársaik¹⁾. 1216-n Deregfalvi Minos beperelte Ela, Pázmán és Endre nevű falus-feleit és Ondó Mártont két és fél marka adósságért Basa *clus*-i alispán előtt; követelése igaznak lőn elis-

ptores. Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. Edidit *Stephanus Ladislaus Endlicher*, Sangalli, Scheitlin et Zollikofer 1849. 640—742. II.

Endlicher 1209-n kezdi így : 1.) Anno dominice incarnationis millesimo ducentesimo nono, Bel ellenben így : ducentesimo decimo nono. Utóbbi kútféjét megnevezi, Endlicher nem. Én Bel kiadását használtam; egyébiránt a kettő közt az év különbségen kívül csak az orthographiában látok eltérést. Endlicher a régi írásmódot látszott megtartani, Bel kora írásmódjához alkalmazta azt; évbeli tévedése pedig sajtóhiba.

¹⁾ *Castrenses de Clus* de Centurionatu Agad Sunad Vardou coadiuvantibus iobbacionibus eiusdem Castri scilicet Egeben, Principe exercitus Isaac Centurione Beda Hadnagy, impetierant quosdam iobbaciones Nicus filii Nidus, scilicet Vedam et Hiscem, dicentes eos suos esse concines. Illi autem dixerunt se esse liberos, omnino et adduxerunt defensorem libertatis eorum, uidelicet Stephanum de villa Natztha, Christophorus itaque Comes de Clus per Pristaldum nomine Ela, de villa Zupur misit eos ad Candens ferrum Varadinum sat. u. ott CCLIV. §. 246. l. E nevek nagyobbára mint előkelő férfiak nevei fordulnak elé a következő évtizedek és századok okleveleiben. *Vardou*, nemes férfi 1214-n *Fejér*, Cod. Dipl. III. 1. 48. l. *Wardu*, hasonlóképpen 1270-n u. o. VII. 3. 69. l. továbbá 1271-n V. 1. 104. l. *Vadasa*, határjárás alkalmával mint birtokos bizonyágtévő jő elé 1255-n *Fejérnél* IV. 2. 349. l. *Apa*, ispán 1266-n *Fejérnél*, IV. 3. 326. l. *Beda*, nemes ember 1336-n *Fejérnél*, VIII. 4. 204. l. *Nycus* pozsoni polgár, 1383-n *Fejérnél*, X. 8. 126. l.

merve ¹⁾. Pókai Móg és *Clusvár* más jobbágysai : Erdő, hadnagy, Sıkló, Tenkó, Póka, főhírnök, Csejczimam ²⁾ és Bulesu látva azt, hogy Gotfred, Farkas, Vil, Olbert, Péter, András és Fila nevű idegenek azon vár előlemlített földeiből két ekényi részt jogtalanul elfoglaltak : őket 1229-n Sebestyén *clus-i* ispán mint Béla királytól kirendelt bíró elébe idéztették. Ez mindkét fél feleletét meghallgatván : Farkas ítélet-végrehajtótól, Csóka fiától izzó vas általi ítélethozás végett Váradra küldötte ³⁾. A felperesek izzóvas próbára bocsátották az ügyet, de ellenfeleik hibás-voltuk érzetében onnan tovább állottak s az érintett várföldet amazoknak engedték. A felperesek megegyeztek, hogy az ítélő bíró ispánnak és végrehajtó bírói segédnek eleget tesznek. Ez ügy-baj elintézésének állandósága végett az érintett földet köröskörül határjegyekkel jelölték meg, melyek egyike van a Borsors nevű hegyen, onnan megy a Kusal völgyön Ágashalomra s onnan Ér nevű völgyön Vista határáig. E határokon kívül nevezett Mógnak az északi tájak felé még húsz hold birtoka volt ⁴⁾. Hat évvel később a *clus-i* vár jobbágysai s

¹⁾ Elam, Poznanum et Enderem Martinum de villa Vndou coram Iudice Basu, *curiali comite de Clus*. . . . Ugyanott CCCVI. §. 255. l.

²⁾ Kitalálhatlan ferditése az első kiolvasónak. Egyébiránt e nevek közül maig egy-nehány fenn van Kolozsváratt u. m. az Erdős, Póka, Farkas nemzetségeké; Tenke, ma falu Biharvármegyében, Sıklós, szintén falu Magyarországon és Erdélyben, Gotfried, Olbert létező szász nemzet-ségnevek sat.

³⁾ *Mog*, de villa *Poca* cum aliis ioubagionibus castris *Clus*, scilicet *Erdeu* Principe exercitus, *Chicolou*, *Tenqueu*, *Pouca* Archipraecone, *Chey-cimam* et *Bulchu*, videntes de predicta terra castris partem ad duo aratra, a quibusdam alienis, videlicet *Gotfredo*, *Farcasio*, *Vila*. [Endlichernél: *Vilo*] *Olberto*, *Petro*, *Andrea*, et *Fila* iniuste occupari, citauerunt illos ante Sebastianum *Comitem de Clus*, iudicem a Rege Bela delegatum, qui auditis responsis sat. misit ad examen ferri candentis *Varadinum*. . . . Ugyanott CCCLVIII. §. 266. l.

⁴⁾ Ubi prenominati actores fecerunt portare ferrum; sed aduersarii eorum, se ipsos recognoscentes, subterfugerunt praedictam terram Castris praenominatis actoribus, et idem actores conuenerunt satisfacere iudici et Pristaldo et ut exitus huius causae indelebilis existat, praedictae partes terram quaesitam metis circumpositis fecerunt separari, quarum metarum una est in monte nomine *Borsors*, inde per vallem *Kusal* vadit ad *Agosholm* et inde per vallem nomine *Er* vadit ad metam nomine *Visata* sat. Ugyanott CCCLVIII. §. 366. l.

némely idegenek között ismét egy érdekes per folyt le. Beda várnagy, Igeben [fennebb Egebennek volt irva] hadnagy, Izsák százados és Vodasa [fennebb Vadasának volt irva], mint a *clus*-i várhoz tartozók, Kristóf ispán mint bíró előtt 1235-n perbe fogta Nádudvari Bansát és Koma, Izsó és Elek nevű öcseseit mint schonnai birtoktalanokat. Váradra küldetvén, midőn ők készek lettek volna eskütételre, a felperesek nem esküdtek meg s megvallották, hogy ellenfelöknek van három ekényi földjük ¹⁾. Ugyanazon évben Bechy [polgári állása nincs megjelölve] a szováti várpolgárokat két márka megfizetéseért perbe fogta, ítélő bíró volt Békény *clus*-i alispán. A perlekedők Váradon úgy egyeztek meg, hogy a várpolgárok fizessenek neki 34 frtot, ő elégitse ki az ítélő bírót és végrehajtót ²⁾. Ugyan azon évben István pap Hics fia, tiltakozott az iránt, hogy a midőn egy Hagya nevű *kulus*-i polgár Hem-falvi Hengust 1235-n tolvajsággal vádolta, és ez izzó vas próbával hozott ítélettel igazolva lön: Hagya hat márka büntetésen marasztatott, a mit fizetni nem tudván, az ügyben bíráskodott Nueden alispán, Lombfalvi Lukács végrehajtó ³⁾ által őt, nejét s egyetlen Aba nevű fiát azon hat márkaért nagy apjánál bihari vendég Valternél kezesül hagyta. Ez meghalván, irt Hagya mint kezes, Husnál a tiltakozó atyjánál az elől említett Valter fiánál s az is meghalván, azon tul nála maradt, de később a harmadát megfizetvén, maga, neje s fia örökre szabaddá lettek ⁴⁾. Szintén ez évben

¹⁾ *Beda, Varnog*, [kétségtelen, hogy a két szó nem két név, hanem az utóbbi az elsőnek tiszti állását jelöli] Igeben hodnog, Isac Centurio et Vodasa de *Castro Clus*, coram iudice Christophoro Comite, Pristaldo Fabiano impetierunt Bansan, de villa Naduduar et fratres eius scilicet Comam, Isoum, et Elexium, dicentes eos extorres sat. u. ott CLVII. §. 329. l.

²⁾ Bechy impetiit de villa *Zuat* Castrenses pro duabus marcis iudice *Beken, curiali Comite de Clus*, Pristaldo Petro; praedictae autem partes taliter conuenerunt sat. u. ott CXLV. §. 226. l.

³⁾ A „Luxa“ név egy 1214-ki ítéletben így fordul elő: Lukus; tán nem csalódom Lukácsnak [Lucas] olvasva. A szöveg ím ez: Agya, Cesárnak, Legi fiának jobbagya, Kalotai Endes urat [Dominum Engues de Kalatha] rablásért perbe fogta. Bihari alispán Nuethlen vizsgálván meg az ügyet: őket *Lombfalvi Lukács* végrehajtó által [per Pristaldum Lucum de Villa Lomb] Váradra küldötte. Endes igazolva lön.

⁴⁾ Stephanns Clericus, filius Hus, protestatus est, quod quidam Hagya Ciuis *Kulusiensis*, impetiisset nomine Henguch, de villa *Hem* pro furto

Ecze *clus*-i ispán mint bíró ítelt egy várjobbágy és szolgálja tolvajsági ügyében ¹⁾. 1291-n Miklós *Clus*-várhoz tartozó jobbágy maga és János fia nevében *Clus*-vármegyében levő Lomb nevű birtokukat — földjüket — az ahhoz tartozó erdőkkal, veszsőshelyekkel, berkekkel, rétekekkel és szénafüvekkel, és így minden hasznaival és tartozmányaival a tőlük birtokolt régi határok és határjegyek között — az oklevél szavai szerint — adta, átbocsátotta, s visszavonhatatlanul eladta húsz márkaért az erdőn-túli püspöknek ²⁾ és püspökségében utódinak örökjogon birandólag és használandólag. Az eladó kötelezte magát és fiát arra, hogy ha a vevő püspök azon földért idő folytán, bár kitől is megtámadtatnék, ő a maga fáradságával és költségével helyt áll érte ³⁾.

Ez adatokban — a magyar várszerkezeti előzményekkel kapcsolatban véve figyelemre — egy, még a vezérek korában alapult, Szent István királytól szervezett s — a mint később előadva lesz — a tatárpusztítás koráig fenállott királyi vár és vártartomány képe megismerhetőleg vissza van tükrözve. Élén volt a fennebb rajzolt kettős minőségű vár- és vármegye ispán, helyettese a polgári ügyekben bíraskodó alispán, ez egyszersmind az ítéletek végrehajtásában amannak társa; a várnak volt saját földbirtokos és katonáskodó — hűbéri — népe: nemes jobbágyok, várszolgák, szabadosok és jövevény polgárok; amazoknak hadnagya, századosa, tizedese, még pedig az itt fenntartott személyi és tiszti nevek egy-kettőn kívül maig fenn levő magyar hadi tisztségi és törzsnemzetségi nevek. Mikor a Gotfred és Olbert az oklevelekben mint a vár mellett megtelepedett s földet szerző iparos vendégek legelsőbben feltűnnek: Endre, Valkai, Pázmán, Ond s több ősmagyar várnemesek mint a vár őrei s a várföldek

Hengueh iustificatus est Hagya remansit in iudicio iudex nomine Nueden curialis Comes per manum Pristaldi sui nomine Luxa de villa Lomb, posuit eum, uxorem et unicum filium nomine Abbeus, pro sex marcis apud avum nomine *Valderum* hospitem de *Bichor* U. ott CXLI. §. 225—226. ll.

¹⁾ *Judice Ecce Comite de Clus* Ugyanott CCLXXX. §. 232. l.

²⁾ Neve nincs kitéve, kétségkívül a vagyon szomszjas és hatalmas Péter püspök volt.

³⁾ *Nicolaus iobagio Castri de Clus* terram suam *Lomb* vocatam dedit, tradidit sat. Az eredeti kötleveél látható az OKLEVÉLTÁR XIV. száma alatt a 29. lapon.

ős tulajdonosai már régóta ott voltak, amazokat ellenőrizték, hogy a várföldet el ne foglalják, neveiken hívatván még a határ-részek is. Egy idő szülötte a magyar ős alapításu vár és vármegye egyiránt. A mai *Kolozsvár* helyén állott *Klusvár* volt magva a városnak és vármegyének; a XIII-ik századnak a tatárpusztítás által gyászossá lett első felében, a vár aláhanyatlott s — a mint hátrább elő lesz adva — hanyatlásából V. István emelte ki.

Ez írott, egykoru adatokkal szemben a brassói templom falán Honter korában 1540-n — közel 400 évvel későbben — talált feljegyzéseken, úgy az Eber-féle s más régi kalendariumok adatain alapuló azon krónikai előadás, hogy Kolozsvárt 1178-n szászok alapították, nem egyéb hagyománynál, melynek történelmileg való alapja nincs. Az erdőn-túli részek e gazdag sótelepekkel teli vidékének védvára s önkormányzatu vármegyéje diplomatikánk köz tanuságtétele szerént volt e helyen sok századokkal az előtt, mikorrá teszik ama krónikák a szász nép e földre érkezését s letelepülését.

Kolozsvár és Kolozsvármegye alapításának őskorisága s egyidejűsége a bizonyítatlan állítások közé soroztatja velem Kaprinainak és az őt követőknek — kútfőidézés nélkül hihetően a Pataki-Füzéri-féle „Emlékirat” hagyományi elbeszélésén alapuló — amaz állítását, hogy Kolozsvár az elébb írt évben épült s Kolozsmonostor régibb alapításu Kolozsvárnál. „III. Béla ¹⁾ — írja Kaprinai — a kolozsmonostori apátság közelében, a Szamos partján, a szászok segélyével 1192-n mintegy az Isten szolgálai védelméül építtette a Trajanus VI. coloniája romjaiból *Clus*- vagy *Colus* nevű castrumot ²⁾, mely később *Kolozsvár*-nak hivatott, ma széltiben hívják Órvárnak, [Óvár] a mint ezt a szent Ferencszerzeti atyák zárdájában levő, és a hídkapuba berakott két iratos kő tanusítja. Hogy a vár és város újabb kori, mint a monostor, világosan látszik onnan, hogy az utóbbinak adomány- és beigtató-leveleiben, melyekben az egybehívott szomszédok és határosok meg szoktak neveztetni — a várról és városról nincs

¹⁾ Uralkodott 1172—1196, meghalt ez utóbbi évben, ápr. 23. *Szalay László*, Magyarorsz. Történ. I. k. 261. 268. II. Az „Emléklapok Kolozsvár előkorából” című leírás 14. l. az építés 1178-ra van téve.

²⁾ *Castrum Clus Kaprinai*, Historia Diplom Regni Hung. I. k. 21. l.

emlékezet.¹⁾ Így adja elé ezt Szegedi is azon különbséggel, hogy ő Órvár-ról nem szól²⁾. Bár vannak, a kik a monostor alapítását szent Istvánnak tulajdonítják: mindazáltal az, eddig ismert oklevelek alapján az 1061—63-n uralkodott Béla király alapításának látszik; ezen király és szent László gazdagon adományozták, IV. Béla a tatárpusztítás után 1263-n a porból új életre költötte³⁾. Mind e három tény a keresztény időkorbeli, midőn a vár és vármegye már régen léteztek. Maga a monostor „Kolozs” előneve tanúsítja ezt; hanemha a bezártság, földrajzi terület-szorosság fogalmából származtatjuk a monostort, várat és várispánságot t. i. Clusa monostro, Clusum Castrum és Clusus Comitatus. Erre azonban nincs meggyőző tanúsítvány, sőt én ezt a dolog természetével és történeti adatokkal annyira ellenkezőnek tartom, mint az ősz magyar vár-rendszerből önként folyónak és természetesnek azt, hogy mindhárom a várról vette előnevét is, eredetét is.

Az is föltevés, hogy a vár a zárda lakóinak védelmére épült, s nem egyéb etymologiai következtetésnél, hogy neve Órvár lett volna. A kettő fogalmilag, rendeltetésére nézve és történelmileg különbözik, s e felett anachronismus; mert az Ó-vár-név csak egy újabb várnak már létezése után képzelhető. A századokig létezett castrumnak ne lett volna neve a sokkal későbbi új város építéseig? E szakasz elején előadottak világosan arra mutatnak, hogy a római telep romjain a magyar honfoglaló sereg emelt elsőben védvárat, az vitt belé vidám hadi életzajt, s a mint hátrább látni fogjuk, csak századokkal később lőn az egy középkori kisded város alapjává s honszerző magyar és beköltözött theuto vagy flamand nép közös igyekezete után mindkettőjük közös hajlékává, a kor izlése szerént épült várossá. A vár római váraryagból épülte oly bizonyos, mint bizonytalan azon határjárási levelekből vett érv, a melyenre Kaprinai hivatkozott ugyan, de közölök egyet sem közölt. Én sem láttam e korszakból valót hosszas kutatásaim alatt. A tatárpusztításkor e tájon minden emlék megsemmisült, IV. Béla király 1263-ki új adománylevele csonka; Katona, Fejér, Frid-

¹⁾ *Kaprinai*, Histor. Dipl. Regni Hungar. 1. 21. l.

²⁾ *Szegedi*, Decreta et Vitae Regum Hungariae sat. Pars Secunda MDCXLIV. 184—185. ll.

³⁾ *Joan. Fridvaldszky*, Reges Ungariae Mariani, Viennae MDCCLXXV. 58—62. ll.

valdszky, Kaprinai, Szegedi s valakik csak közölték — mind éppen a leglényegesebb részt, a monostor falni és birtokai nevét hagyták ki. I. Károly 1324-n átíratta mind az előtte bemutatott, Béla király-adta adomány levelét, melylyel a monostornak másoktól elfoglalt birtokait és faluit visszaadta, mind a fejérvári káptalannak ama falvak birtoklásába való beigtatásáról készült jelentéstevő-levelét, de én egyiket sem tudtam megkapni; mert a Fejértől közölt átírat csak bevezetés és záradék, az átírt okmányok magva, tartalma nélkül¹⁾; az elsőt tehát csak a fennebbi hiányos közlésből ismeri a történet-irodalom, az utóbbi — beigtatási hiteles oklevél — pedig még eddig közölve nincs, sőt létezése s hol-léte sincs tudva. Én a kolozsmonostori convent levéltárában ezelőtt több évvel láttam s használtam volt²⁾ egy ilyforma beigtatási jelentéstevő-levelét, újabb századokbeli néven — statutoria relatoria — eredeti fogalmazványát, mely a hitelesség küljegyeivel nem, de tartalma dologbeli belső igazsággal birt, az írásjegyek azt a XIII. század végéről vagy a XIV-diknek elejéről valóknak mütatták; szóval: amaz oklevél-töredék a benne levő apátsági 40 falu- és birtoknév s határjárási részletek egykorúságánál s tényhűségénél fogva megbecsülhetetlen történelmi adat volt³⁾, s teljes hitelességét a forma hiányo-

¹⁾ *Fejér Gy.* Cod. Dipl. VIII. 2. 518. 1.

²⁾ Lásd: Magyar Történelmi Tár XIII-ik kötetében megjelent: 'Apátságok Erdélyben' című történelmi dolgozatot.

³⁾ E faluk és birtokok következők: 1. Monostor. 2. Szent-Benedek. 3. Leske nevű erdő és annak havasai, más néven Apát-havasa, a Gyalu nevű falu [villa] felett levő birtokrészekkel. 4. Saaság, hihetően a mai: *Szucság*. 5. Bács. 6. Szent-Iván, elpusztult vagy átalakult nevű falu. 7. Szent-György. 8. Mária-telke, később *Tiburtz-telke*, ma praedium. 9. Kajántó. 10. Kis-Bénye. 11. Nagy-Bénye. 12. Érd más néven Szilvás-teleke. 13. Apát-hida. 14. Egres. 15. Onteleke. Ez hihetően az elenyészett s ma csak *Tarcsa-háza* egy név változatában fen levő *Ondó-teleke*. 16. Solyomtava, ma tán: *Solyomtelke* nevű falu. 17. Eperjes, ma ily falunak csak neve van fenn *Eperjes tere* határ-részben. 18. Jegenye. 19. Nádas. 20. Nagy-Szőlős. 21. Brád. 22. Nagy-Holdvilág. 23. Dános. 24. Szent-László. 25. Baromlak. 26. Kapus. 27. 28. Két Teremi. 29. Hollós. 30. Csanád. 31. Szent-Péter. 32. Keresztur. 33. Apát-tava. 34. 35. Két Szász-Kerelő, [egyik megyével, másik a nélkül]. 36. Dátos. 37. Lekenczető. 38. Csergöd. 39. Gergelyfája. 40. Péterlaka. Mindezek — amaz iromány szerint — az Uj-Szamos, Gorbópaták [Kolozsvártól] délre s nyugatra], Nádaspaták [nyugatra és északra], a Maros, Nyárad vize

kon kívül azért nem merem állítani, hogy az adományozott falvak nevét sem az eredeti kir. adomány- és beigtatási levélben, sem ezek átirataiban seholy egy közlő sem adta, s az a kolozsmonostori konvent levéltárában ma sem található meg. E kételyt csak a teljes szöveg közlése oszlatná el.

Erősebb támaszt nyújt Kaprinali nézetének a gyula-fejérvári káptalannak, a király 1341-n kereszt feltalálása ünnepe utáni vasárnap [május 20.] költ parancsára 1342-n az úr menybe menetele utáni napon [május 19.] kiadott azon bizonyoságtévő levele, melyben János, kolozsmonostori apát és konventje folyomódása következtében Henke Péter királyi ember és Conrád, szászfenesi plebánus a *clusvár*-i összes vendégek vagyis polgárok között megjelenvén, s őket *Kolozs*-Monostor villa népének szabadságai felől megkérdezvén: egy értelemmel azt felelték, hogy ámbár tudva van az, hogy *Kolozs*-Monostor fekvésére és alapítására nézve régibb mint maga *Clusvár*, mégis — a mint ők ezt a régiektől és az ő eldödeiktől értették és megtanulták, s a mint az egészen az ő mostani idejökig megszűnés nélkül megtartatott — a boldogságos szűz *kolozs*-monostori egyháza területén és határain belől támadt minden ügyekben mindig az apát úr tisztje vagy birája ítélte, és a tartományi birónak az egyház népei felett soha sem-

és Küküllő vidékein, a szászok, székelyek és magyarok földein. Rendkívül fájjalom — kivált ha nem kerülne elé többé ez oklevél-töredék, miért nem tartottam meg annak hajdoni leírása lényeges sajátosságait . . . s miért nem másoltam le az egészet. . . Nem hittem, hogy valaha éppen e szempontból váljék rám nézve fontossá. E faluknak egész története van: sok közülök elpusztult s ma nem létezik, soknak más lett a neve, vagy praediummá lett, nehány Kolozsvárba és területébe olvadt bele, a mint a századok szoktak bánni az emberi művekkel!

A történelemmel foglalkozó kivált készülő nemzedéknek szolgáljon ez óvó figyelmeztetésül arra, hogy a véletlen által kezébe jutott régi ritka okleveleket ne csak akkori czélja szerént, de egész terjedelmökben s betű szerént híven másolja le. Az újabb írásmód szerént módosítani azt mindig lehet; de ha az eredeti iromány — mint, úgy látszik a szóban levővel történt — eltéved, gyakran ama kor írásjegyeivel s szó- és név-leírásai alakjaival a legérdekesebb és legfontosb történelmi igazságok temetődnek el örökre.

Lásd az idézett dolgozatban, s hátrább Kolozsvár határa alakulása történetében.

miben ítélni joga nem volt, mivelhogy az egyház népei a *Clusvár*-i vendégekkel mindenha egyenlő szabadságban részesültek.¹⁾ Ez oklevél Monostornak Kolozsvár város előtti alapítását mutatja; ez már a fennebb előadottakból is világos; de ha úgy értelmeztetnék, hogy Clusvár alatt nem a város, hanem a hajdani Castrum van értve, s a zárda ennél is régiebb lenne, ez oklevélnek erre nézve döntő erőt tulajdonítani, alábbi — e tárgyú fejtegetéseimre hivatkozva — nem merek, mivel egy oly régi és bonyolult történelmi tényre nézve, a minő itt fennforog, csak a magyar vezéri és Árpád-királyi korszakbeli oklevelek, emlékek és történetek ismeretével bíró egykornak tehetnek illetékes tanuságot. Ez illetékessége a fennforgó bizonyágtételnek és így magának az oklevél tartalmának sincs meg, minthogy a vallók az előtt századokkal történhetett esemény felől hallomáson épült tudás és értés alapján mondanak ítéletet.

Egy más történelmi vélemény szerint Kolozsvár Kolozs mezővárosról vette neve eredetét, sőt a város felfedezője is egy kolozsi pásztor. Az elsőt sok irónál láthatni, az utolsót — ha nem tévedek — Huszti András hozta forgalomba, hihetően a Pataki-Füzéri-féle *Emlékirat* szerkesztői előadása után. Kolozsról egy alkalommal — így szól szerinte a rege — egy kecskepásztor elveszett juhait keresésére indulva egy rengeteg erdőbe, s ott egy tündéries szépségű városhoz ért, melynek neve hajdan Zeugma vagy Claudia volt és sok ideig pusztán hagyattatván s a gyomban, tövisben és magasan felnőtt fák közt mintegy eltűnván, annyira feledékenységre ment, hogy a föld lakosai arról semmit sem tudtak; a pásztor e hirt megvitte Kolozsra, a nép az ő nyomán vele jött, a várat a Szamos partján megtalálták, a folyam vizét megszegették, s a mezőségi lakást különben is megunt emberek a pusztai várat elfoglalták, és belé telepedtek. Innen — a kolozsi települőről — a *Kolozsvár* név.²⁾ Kolozs és Kolozsvár városok levéltárai tanulmányozásánál éber figyelemmel voltam mindig arra, ha találhatnék-e a hagyománynak bárcsak a régiebb századokból valamely történelmi alapjára, de nem találtam. Kolozs mezőváros

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR XXIII. száma alatt, a 43—44. lapon.

²⁾ *Huszti András, Ó és Új Dácia* sat. 1791. 22. l. Emléklapok Kolozsvár előkorából, *Vass József, Kolozsvártt* sat. 1865. 13. l.

levéltárában van 1733-n jun. 13-án költ egy hivatalos összeírás, melynek bevezetésében meg van említve azon hagyomány: ,hogy Kolozs-Akna a vármegye legrégebbi mezővárosa, s nevet adott a vármegyének és Kolozsvár városnak.’ Felveszem történet írásomba, de mást és többet mint hagyományi értéket nem tudok annak tulajdonítani. Ez nézetem az iménti regéről is, mely némi költőiessége mellett mint rege is oly naiv — hogy ne mondjam együgyű, hogy az iránt a történetíró a megemlékezéssel minden kötelességét megtette. Fordítsuk hát figyelmünket komolyabb vélemények és nézetek vizsgálatára.

A magyar vár-rendszer katonai alkotása s fennebbi történeti rajza, Kolozs mezővárosnak központiasságra s védelemre egyáltalában nem alkalmas fekvése, az országos fő útirányoktól s a közforgalom csatornáitól félen-léte, azon tény, hogy ott valamely nagyobb vár romjai nem látszanak, ¹⁾ Kolozsvár helyén ellenben

¹⁾ Van ugyan Kolozson is *Kömál*, *Aknamál* nevű szőlőhegy — mint Kolozsváratt *Kömál*, *Túzokmál*, *Bekamál* stb. de ez a verőfényes, köves rétegű határ-részek rendes neve országszerte. Van továbbá *Dedarus* nevű határ-rész 600—700 ölnyi távolban keletre a várostól: téglák s vastag fekete cserép-edénydarabok ottan egykor római épületek létét tanusítják. *Dedarus* alatt a *rózsasó* nevű szénafü és *rózsakút* [ez Kolozsvár határán is van] meg a *budai tó* nevezetesekek; továbbá a *Taho* nevű határ-rész, benne *Taho kútja*; *Győrberke* nevű határ-rész, benne *György-Újvár*, a várostól egy órára. Ezt a nép *leányvárnak*, *tündérvárnak* is hívja. [Kolozsvártól nem messze a fenesi határon is van *leányvár* nevű vár-rom.] Ott is kaptak cserepeket; a monda oda is római telepet helyez; azonban ez elnevezés világosan újabb keresztény időbeli. Van *Gyöngyvár* nevű erdős hely, benne a *király rétje*, [Kolozsvár határán is van királyrét, királykút.] *Biboros*, valamelyik Báthori adománya — hihetően Endre bibornoké. Ennek használata rendje ősi idők óta az, hogy abban szegény-gazdag legeltethette tulkait, borjait [Kolozsváratt is ilyen a Fülléres-járás.] A *fuscus* hajdan elfoglaltatta volt; de a hagyomány szerint az előbb érintett Báthori fejedelem a kolozsiaknak a bányamivelés érdekében tett hasznos szolgálataikért visszaadta.

Kolozs kiváltságai régi királyoktól valók. III. Endre Thorda-Aknának a tatároktól elpusztított kiváltságai helyébe azon szabadságot adta, melylyel a dézsaknai, széki és kolozsi aknák vendégei birnak. [Látható az OK-LEVÉLTÁR XIII-dik száma alatt, a 28—29. l.] Ez ősrégiségre s egykor theuto-vendégek ott-létére mutat. Egy másban, melyet Nagy Lajos 1377-ben Thordán Filep és Jakab apostol napján adott, s a kolozsmonostori konvent 1629-n Szentháromság vasárnapja után másodnapon átírt, a nevezett király Kolozs-Aknát városnak — *Civitas* — nevezi, [az átírat szerkesztője a

védő táborhelye volt már a rómaiaknak, folyam mellett fekszik az anyaországba vivő völgyes nyílásában, szinte párhuzamosan haladó két hegyláncz völgyében egyiknek fokánál, az egykori castrumhoz tartozó helynevek tényleg ma is itt vannak, e körülmények arra mutatnak, hogy e vidék és vármegye központja itt volt, s eredeti neve van, nem mástól vett.

bévezetésben és záradékban mezővárosnak — oppidum Kolos-Akna] s azt bönépesíteni ohajtván: megengedte, hogy bármely szabad állapotú ember ott lakás végett oda bemenni akar, szabadon menjen bé; ott bántatlanul lakjék; ez okból minden jobbágyokat bíró ispánnak, várnagynak, nemeseknek meghagyta, hogy ha bármely jobbágyuk elköltözésre szabadságot kér, jogszerű tartozását s földbérét lefizeti, a mondott városba minden háborgatás nélkül bé- s onnan ismét kimehessen, bántatlanul maradván vagyona és személye. [Lásd az OKLEVÉLTÁR XLVII-dik száma alatt, a 78—79. ll.] [Kolossvárnak is — a mint látandjuk — a nagy király ez előtt hét évvel szent György nap után hatod nappal éppen ily megtelepedési s béköltözési kiváltságlevelét adott.] Zámlyowi Lachk Jakab erdélyi vajda és zónuki ispán 1405-n [Kolossváron — in Clusvar —] szent Bertalan napján megparancsolta az erdélyi részekben volt királyi adószedőknek, hogy „mivel Zsigmond király — a mint ő az ez iránt költ királyi levélből nyilván és bővebben megértette — az erdélyi részekbeli Kolozs polgárainak és vendégeinek — civibus et hospitibus — valamint más ott lakóknak azon kiváltsági kedvezményt adta, hogy személyöktől, jószágaiktól és árniuktól vámot — tributum — venni ne merjenek: ennél fogva e királyi rendeletet teljesíteni el ne mulasszák.” [Vajdai rányomott pecséttel erősített egykoru parancslevel-másolat — eredetije ma nincs meg.] Ugyan Zsigmond király 1406-n pünkösöd ünnepe után harmad-napon értesülvén a *klus-aknai* összes polgároktól és vendégektől arról, hogy az odavaló kamaraispán [Comes Camerarum Salium regalium] őket gabonájukból és borukból kilenczedfizetésre akarja kényszeríteni, a mit soha nem fizettek: meghagyta nekik és következőiknek, hogy őket ez után is soha annak fizetésére ne szorítsák és minden újítástól tartózkodjanak. [Hártyára irt s kívülről rá ragasztott nagyobb királyi pecséttel erősített eredeti parancslevel.] Báthori Gábor 1611. october 20-n az oda települést ismét kiváltságlevellel biztosította s *kolozsi mezőváros* néven említi [Oppidum Kolosiense]. A többi Báthoriak és Bethlenek, kiváltságlevelikben hasonlóképpen mindig kolozsi mezővárosnak [Oppidum Colosiense] írják. I. Rákóczy György Gyula-Fejérváratt május 29. [az évet megjegyezni elfeledtem] adott kiváltságlevelében a többek közt így ír: „Mindenek előtt nyilván levén, hogy kolozsi mezővárosunk többnyire inkább mind jövevény emberekből állván, ha a jövevényeket a fejedelmek mind ki hagyták volna vitetni, [világos innen, hogy a vármegyékről földesúri hatóság alól bételepülteket ért] ez ideig a hely pusztán maradván: az fiscusnak nem

Kolozs lehet a magyar honfoglalással egykoru; sőt sóbányája tán használatban volt már a salinae-i [ma thordai] bányákkal egy időben — a rómaiak alatt; a kebelében alakult ekklézsia is régi származású: 1199-n Inceze pápa Henrik *clus-i* esperestet s világi s egyházi minden javait a maga és szent Péter különös pártfogásába fogadja¹⁾; a váradi törvénytörvény előtt már 1217-n a *clus-i* ekklézsiának Zela és Pósa nevű jobbágysai s szolgálók Posu, úgy János Turdis ispán fia között Her nevű praediumon elkövetett rablásért Mika bihari al-ispán előtt egy perügye folyt le;²⁾ *Clus-on* 1310-n sóbánya és kamarai hivatal volt, mit László erdélyi vajda békezálogul s meghódolás jeléül adott át I. Károlynak.³⁾ I. Károly alatt 1332. Tamás a *clus-i* plébánus és

kicsiny kára következett volna belőle. Minél fogva nekik a régi királyoktól és fejedelmektől igen szép privilegiumok és szabadságok adtak, melyeket mi is mint illendő és méltó dolgot helyben hagyunk és megerősítettünk. [Rányomott fejedelmi pecséttel s titkári aláírással erősített eredeti kiváltságmegerősítő levél.] 1662. márczius 9-én Apaffi Mihály fejedelem pártfogását igéri Kolozsnak a Kolozsvárban benn lakó németek ellen, a kik lakóit mindenekből kipusztították. [Eredeti fejedelmi védelevél.]

Kolozs hármashegy teknőjében fekszik Kolozsvártól 2, Szamosújvártól 3, Tordától Bozs felé 3 $\frac{1}{2}$ mérföldre; határa 13,000 □ öl kiterjedésű, bő levén a föld, lakói felosztatlanul használták; [Kolozsváratt is így a szénafüveket 1770-ig] mikor új határ-részt fogtak művelés alá, a benne lakó birtokosokkal a fiscus is mint bányatulajdonos és földbirtokos együtt osztozván: ma legnagyobb birtoka van. A ki földét nem tudta művelni, a tanács hírével másnak adatott át; [Kolozsváratt is meg volt ez] a ki eltávozott, nem hagyhatta oldal-átyafira birtokát: visszazállott a városra. [Kolozsváratt is így szállott vissza a magszakadó birtoka.]

E részleteket a Kolozs és Kolozsvár város határ-részeiben levő névazonosság és névkülönbözések, a birtok használatának hasonlósága, a történeti emlékü helynevek megismerése s a mennyiben alaposan lehet, azoknak Kolozsvár története irásánál tájékozásul használása végett láttam szükségesnek ide igtatni.

¹⁾ *Magyar Történelmi Emlékek*, Okmánytár. XIV. köt., 1868, 203—4. ll.

²⁾ Joannes, filius Turdis Comitit, impetiit iobagiones ecclesie de *Clus*, scilicet Scelam et Pousam et servum scilicet Posu de praedio Her, pro latrocinio, iudice Mica, curiali comite de Bichor, Pristaldo Joanne, Sela itaque et Posu iustificati sunt, Pousa combustus est. Ritus explorandae veritatis, *Bélnél*, Adpar. sat. CCCXIII. §. 256. l.

³⁾ Villa *Clusz* cum officio Camerac *Joan. Fridvaldszky* Minerologia M. Princ. Transilvaniae MDCCLXVII. 108. l.

esperest e kettős hivatala után pápai adóba két márka garast fizetett,¹⁾ más évben LXXX új bánális pénzt,²⁾ 1336. Mihály, a *clus*-i esperest két márkát, egyet LXVI garasba számítva;³⁾ a vármegye is tarthatta ott gyűléseit, lehetett sőt valóban volt háza. Mindezt lehet mondani, az utóbbit annyival inkább, mert oklevélileg áll, hogy Kolozsvármegye 1760-ig az egész vármegyében szerteszét vándorolva, más-más faluba gyülekezett össze.⁴⁾

Kolozs neve Kolozsváréval az első századok diplomatikai okirataiban gyakran cserélkezik, nem lévén mindig hozzá téve utóbbihoz a vár-szóalak, el annyira, hogy a tárgyra feszített éles figyelem kell arra, hogy elhatározassuk: melyikről van szó; lakossága, közintézményei, olykor még határ-részeinek nevei is egyeznek, de mindez nem állapíthatja meg annak Kolozsvár-előtti-ségét. *Kluscvár* a legelső: a város és vármegye magva; mikor

¹⁾ *Rupp Jakob*, Magyarország pénzei 280. l.

²⁾ Banales novos *Theiner*, Monum. Hungar. Sacra sat. 560. l.

³⁾ U. ott. 562. l.

⁴⁾ Dorgó László úr, Kolozsvármegye érdemes levéltárnoka közölt velem egy vármegyei jegyzőkönyvi hiteles kivonatot, melyből meglátszik, hogy a vármegyének régen állandó praetorialis helye nem volt, hanem köz — generalis — gyűléseit a főispán rendes lakhelyén s itt-ott jószágaiban, vagy bizonyos helyeken a vármegyétől épített és fentartott úgynevezett quartély-házakban tartotta, a censuralis vagy partialis gyűléseket pedig szerteszét a vármegye egyik-másik falujában; a levéltárt a főjegyző magával hordozta. Így volt a vármegyei közgyűlés 1739-n Apahidán, 1741-n Alsó-Zsúkon, 1742-n Katonában, 1749-ben Oláh-Fenesen, 1753-n Gyaluban, 1756-n Mórában, [ez éven kezdve viszik a jegyzőkönyvet latin nyelven], 1757 és 1758-n Felső-Zsúkon, [az utóbbi gyűlésen hirdették ki a vármegye pecsétéről költ királyi adomány-levelet], 1759-n juliusban Bátosban, szeptemberben Szamosfalván. 1760-on kezdve állandóul Kolozsvárat kezdte tartani a vármegye gyűlését. A főispán báró Korda György e végre saját házat felajánlotta; a vármegye 2600 forintot adott kölcsön, hogy kamatjában azt a vármegye használja gyűléstartásra, levéltárnak és pénztárnak. Azonban ezután is történt kivételesen, hogy a közgyűléseket a főispánnál tartották, így 1761-n Boncez-hidán, 1763-n Drágban sat. [*Kivonat az eredeti j. könyvekből*]. Kolozson volt a vármegyének szép nagy háza, mit 1815 körül egy kis veteményes kerttel cseréltek el s kőanyagából a kamara mint védúr római catholicus papi és iskolatanítói lakot építtetett, a templomot is ekkor a régi kápolna helyéről Kolozs város közepére hozván be. A kis telek-rész ma is meg van a reformátusok temploma szomszédságában.

attól elválva, várossá, akkor egyszersmind municipiummá is lett, a vármegyében feküdt, de magát fallal s jogokkal vette körül s autonom politikai életet vívott ki. A két municipalitást a földrajzi fekvés s a szükség érzete egyiránt összetartotta, politikai szövetség volt a kettő között kezdet óta, s ez a vármegye érdekeinek megfelelőbb volt egy jól megerősített helylyel, mint egy védtelen mezőség közepében álló faluszerű mezővárossal.

Ha a hagyományt, mely szerint *Kolozsvár* [Castrum Clus] 1170—1192 közt épült, melynek történeti alapja nincs, történeti tényül fogadjuk is el, ez alatt okszerűleg csak a Castrum körüli egy újabb és pedig flamand települést és építkezést lehet és kell értenünk, miután a Castrumnak azelőtt jóval létezése feljebb meg van állapítva.

Ez időtől 1246-ig áthatolhatatlan homály veszi körül a várat s lakóit. De van 1222. 1225. és 1332-ről három oklevél, melyek egybevetett tartalma képpes azt legalább a sejtelen némi szürkületével cserélni fel. „A *clusa*-i monostor apátja — így szól az első — súlyos panaszt emelt Honorius pápa előtt az iránt, hogy Vilmos,¹⁾ erdőn-túli gyula-fejérvári püspök követve a zsarnokságban elődét, Adrián püspököt,²⁾ a ki az isteni félelmet megvetve, lerombolván [destructo] a monostort, L. nevű apátot, a panaszló hivatali elődét kegyetlenül fogságba tette — a mondott püspök is ugyanazon apátot és R. J. A. és E. nevű két fejérvári kanonokot és némely másokat is iszonyu módon elfogott s őket tömlőczbe zárván, a nevezett monostort erőhatalommal megrohanta, szent széktől kapott kiváltságát elégette, s királyi kiváltság-levelét vízzel semmisítette meg. Minek következtében később az apát és konvent bántalmazóik hamis keresete ellen elvesztett kiváltságaikkal magukat nem védhetvén: elébb világi jókban bővölködött monostoruk oly szegénységre jutott, hogy abban az úr szolgáinak elegendő kenyerek sem volt, s szükségeik nyomása alatt alig tudtak lihegni: míg a fejérvári püspök és kanonokok cselédei az ő nyomoruságuk maradványait szerfeletti tobzódásban emésztették fel. . . . Hogy a kiváltságlevelék el-

¹⁾ *Antonius Szeredai* sat. Series Antiquor. et Recentior. Episcoporum Transilvaniae. 1790. 6. lap szerint püspök volt 1207-től 1219-ig.

²⁾ Ugyanaz 5. lap szerint püspök volt 1181-től 1202-ig.

veszése miatt a monostor éppen semmivé ne legyen, a panaszló azok megújítását kérte, a pápa pedig az ügy állásának kinyomozását s jelentésétételt rendelt.¹⁾ A másodikban ugyanazon pápa, „a *clus*-i monostor apátjának Magyarország királya több ízben való kérésére püspöki süveg és gyűrű viselésére jogot adott oly hozzáadással, hogy a mint ez által az ő külső tisztessége nevededik s az isteni tisztelet ékesebbé lesz: úgy az ő életének cselekedetei is jóságban gyarapodjanak.”²⁾ A harmadik egy, a fejérvári püspök és *clusa*-i monostor és konvent között évek óta fenforgó egyenetlenséget tár fel. „A püspök t. i. követelte az apáttól és monostortól, hogy bizonyos dézma-részt neki adjon, továbbá állította, hogy azon monostor alá lenne rendelve az erdőn-túli püspöknek, az iránt engedelmességgel, tisztelettel és egyéb püspöki jogok elismerésével tartozik. A monostor az elsőt illetőleg időmúlásra hivatkozott, a másokra nézve az aradi, fejérvári és szebeni prépostok által egy alkalommal részére kedvezőleg hozott ítéletre.”³⁾ De a püspök új bizonyítást kívánt. A pápa tehát nyomozást rendelt, s a nyomozó egyházi férfiaknak meghagyta, hogy a felek elfogadható tanuit hallgassák ki, írásheli bizonyításait vizsgálják meg, mindkét tárgyban hozzanak ítéletet, s a panaszt béke útján enyésztessek el; ha nem sikerül, a feleket a következő szent Mihály-napra hívják elébe.”⁴⁾

Én ez oklevelek tartalmát összevetve az ezután nem sokára történetekkel, azt vélem, hogy a két főpapban egyfelől az anya-

¹⁾ Látható egész kiterjedésében az OKLEVÉLTÁR III. száma alatt, a 16—17. lapon.

²⁾ Látható egész kiterjedésében az OKLEVÉLTÁR IV. száma alatt, a 17. lapon.

³⁾ A kolozsmonostori apátnak mint szintén a szebeni prépostnak is egy érdeke volt abban, hogy mindkettő függetlenítui kívánta magát az erdőn-túli püspök hatalma alól, sőt a prépost egyenesen önálló püspökségre vágyott. Erre őket leginkább nagy birtokuk képesítette, sőt mintegy ösztönözte. Az apát birtokai nagy kiterjedését feljebb érintettem. A szebeni prépostot a vízaknai sóbánya birtokában I. Károly 1330-n költ új adománylevelében emlékezetet feljül muló idő ótai birtoklás jogczímén erősítette meg. *Gr. Kemény*, Dipl. Transsilv. I. köt. 213-ik oklevél. *Fejér*, Cod. Dipl. VIII. III. 411. l.

⁴⁾ Látható egész kiterjedésében az OKLEVÉLTÁR V. száma alatt, a 17—18. lapon.

országi püspökségeknek és monostoroknak ekkor napirenden volt dús adományoztatása, másfelől a várvédrendszer hanyatlása s ennek romjain és birtokaiból a várispánok emelkedése és gazdagodása, a bennök addig sem hiányzott világi vagyonszomj ingerét s a Gyalu és Kolozsvár s más királyi várak birtokaiban leendő osztakozás vágyát már ekkor felköltötte volt, s a szerént a mint a királyi udvarban befolyást szerezniök sikerült, azt egyik mint a másik birtokok adományoztatására használta fel. A kolozsi monostor apátja — ha a fennérintett 1263-ki új adomány-levelére vonatkozó beigtatási töredékjelentést hiteles adatul elfogadjuk — már I. Béla és szent László királyok óta bő javadalmakat s nagy jószágokat birt elannyira, hogy adományok s szabadság tekintetében a magyarországi apátságok s ekkleziák felett tündökölt. Természetes, ha az apát úr most is terjeszkedni kívánt. A püspök mint legelső pap s a lelkiekben a kis ország rész feje, nem szívesen tűrt maga mellett szülemlő annál kevésbbé létező s világi jók által növekedő befolyásu papi nagyságokat. Innen a szebeni préposttal és kolozsmonostori apáttal való folytonos versenygése. A püspök és apát közötti érintett viszátkodás mélyebb indoka aligha nem a kolozsvári várbirtokokban már ekkor kilátásban volt egykor bekövetkezendő orosz lány-osztály előküzdelse volt.

A hat év mulva országszerte történt tatárpusztítás az alkalmat meghozta. Mind a kolozsi monostor, mind a fejevári püspöki székváros fel lőnek dulva. Midőn Gyula-Fejevárhoz értek — írja az 1242-ik év körül Rogerius, az élő szentanu — semmit egyebet nem láttak, mint meggyilkolt emberek fejait, a templomok és paloták aláásott, leomlott és vérrel mocskolt falait; a meg részegült föld nem mütatta ugyan a beszivott ártatlan vért, de mütatták a kövek, melyeken az még most is mint a bársony úgy piroslott, s a keserü nyögés jajjai miatt alig tudtak tovább haladni.¹⁾ A kolozsi monostor elpusztítását Rogerius nem említi meg, de emlékezetben hagyta IV. Béla király a részére 1263-n adott fennérintett új adománylevelében. „Az eddig békében és nyugalomban volt kolozsmonostori²⁾ templom — így szól maga

¹⁾ *Magistri Rogerii* sat. Carm. Miser. sat. Schwandtnernél 318. l.

²⁾ Az eredeti új adomány még közölve nem levén: nem tudható, hogy van abban a *Colos*-szó leírva. Az eddigi közleményekben így áll — én is így használom.

a király — fájdalom! a mi időnkben földig leromboltatott és elégett, javairól s birtokairól, szabadságairól és vámjairól szóló s szent királyoktól nyert minden kedvezménylevelei elvitettek vagy egészen elégték, a szerzetesek legnagyobb része megöletett.¹⁾ Akarván tehát — így ír tovább a király — a nevezett monostornak birtokairól, szabadságairól és vámjairól költ s elveszett kiváltságleveleit saját hiteles pecsétünk alatt megújítani, azon templomot helyre állítani, s a régi viszálykodásoknak elejét venni: ezennel annak apátsági birtokait, faluit, mezővárosait, vámjait, valamint e birtokokban volt kiváltsági kedvezményeit és szabadságait saját bizonyos tudásunk szerént ezen levelünkbe igtatjuk és megerősítjük, nehogy az, az emberek emlékezetéből kitöröltessék, a templom jogaiban csokkulást szenvedjen, és szent királyoktól nyert összes szabadságai, a bekövetkezhető időnkben hit-szegés következtében valamely ítélő szék előtt elhomályosíttassanak, hogy így azon apátság mind birtokainak, mind kiváltsági kedvezményeinek élvezetében minden háborgatók és perrel ostromlók ellenében biztosan megmaradhasson. A birtokok nevei tehát — folytatja az adomány levél — ezek: első a monostor alatt levő falu; azután — — —²⁾ Itt a birtokok előszámlálását tartalmazó szöveg megszakad,³⁾ s folytatása átmegy a kedvezményeket illető rész előadására. „A mondott ekklézsiának⁴⁾ — így szól tovább az oklevél — szent királyoktól nyert szabadságai pedig ezek: Az előnevezett Béla király a mi ősünk atyja, a boldogságos László király és más eldődeink az elől megnevezett minden birtokok és mezővárosok mindenféle *bízedeit általánosan a már mondott ekklézsiának* rendelték és adományozták, a miket mi is ezennel örök időkre oda adunk és adományozunk. Akarjuk tehát — így végződik az adománylevél és örökre szentesítőleg meghatározzuk, hogy a mondott birtokokban — — — és falukban,

¹⁾ *Kaprinai*, Hungaria Diplomatica etc. I. rész 38—40. ll.

Fridvaldszky, Reges Ungriae Mariani sat. 58—62. ll. *Fejér*, Cod. Dipl. IV. 3. 106.

Katona, III. 381. Robert Károly megerősítése. *Fejér*, Cod. Dipl. VIII. 2. 518. Urkundenbuch, *Deutsch és Fűrnhaber* sat. Nro LXXV. 76—77 ll.

²⁾ Ezt fennebb 240-ik lapon kiegészítettem.

³⁾ Ez oklevél latin szövegében felváltva templom és ekklézsia van írva; bár a kettő amaz időben egyet jelent.

a haszonvételeket, birtokjogokat és vámokat egészben és teljesen valamint egyenkénti részeiben azon szokás szerint, a mint eddig vették, azon monostor mostani vagy leendő apátja teljes szabadsággal vegye, azonképpen, a mint azt a szent királyok isten iránti tiszteletöknél fogva és saját örök megjutalmaztatásukért rendelték.¹⁾

Az apát és püspök közötti viszály gordiusi csomóját Béla király ketté vágta.

Hogy a dúlás, gyilkolás és kártétel, melynek emlékét egyedül ez adománylevél tartotta fenn — a tatárok műve volt — bár az előbbi oklevelekben kifejezve nincs, a történetírók általános véleménye, a minek alapot ad Rogerius azon előadása, hogy a mint a tatárok Erdélyen át hazájukba visszamentek, ez országot egész kiterjedésében ellepték s — némely várak kivételével — elpusztítva üresen hagyták,²⁾ valamint az a tény is, hogy Radna vára, sőt a Kolozsvártól nem messze levő Gyerő-Monostor is ugyan akkor lőn elpusztítva.³⁾

Mi sors érte ekkor *Klus*-várt? a várórséggel bíró, jól védett, vagy tán erősen és fel nem dúlt, vagy önként megkímélt várak közé tartozott-e? elpusztították-e? teljesen megbízható adat nincs róla. Azonban az a körülmény, hogy Fejérvár városa, valamint a *klus-i* monostor elpusztítását Rogerius és Béla király két oklevele is világosan megemlíti, *Klus*-váráét ellenben egyik sem, sőt a közel időbeli egyenesen felőle szóló oklevelek is mint a hűség és tett szolgálatok megjutalmazására alkalmas királyi adomány tárgyát említik, velem annak éppen megmaradását gyanítatja. Gyanításom eredeti okleveleken alapul, melyek tárgyamra tartozó részét, mint egykoru s teljesen hiteles adatok pótlóit, előadásomba szövöm be.

¹⁾ Ugyan ott.

²⁾ Tartarorum exercitus depopulata omni regione Traussilvana Exceptis quibusdam castris, terram totaliter occupant, et eam, procedentes, desolatam et vacuam reliquerunt. — Civitatem Rodna penitus personaliter accedentes invenimus desolatam *Roger.* 40. fejez. 319. l.

Thomas, Archidiaconus Spalatensis. *Historia Salunitanorum Pontificum atque Spalatensium ab Ao Chr. usque 1266.* 37. l.

³⁾ *Schüller* J. K. *Archiv. für die Kenntniss von Siebenbürgens Vorzeit und Gegenwart.* I. köt. 1841. 56. 59. ll.

Az első IV. Béla királynak 1246-n május 4-kén Gallus erdélyi püspök részére kiadott levele¹⁾ melyben annak ama kérésére, hogy mivel a tatárok ellenséges dúlásai következtében az ő püspöki megyéjében a lakosok száma annyira meggyérült, hogy attól fogva a mostani időig Fejérváron mint a püspöki székesegyház helyén valamint Dobokavármegyében levő Harina és Bilak, Kolozsvármegyében levő Gyalu, és Szolnokvármegyében levő Zilah és Tasnád²⁾ falvakban és más püspöki udvarházakban — in Curtibus —³⁾ vagy semmi vagy igen kevés lakó volt, sem azután oda egybe nem gyülekeznek másképpen, hanem ha ők a királyi kegyelem bővebb javaiban részesítetnek — azon czélból, hogy azon püspöki megye régi állapotjába visszahelyeztethessék, azokat a királyi jó indulat kedvezésénél fogva azon különös kegyelemben részesítette, hogy a mondott falvak mind netalán életben maradt előbbi lakói, mind az oda ezután egybegyülemző szabad állapotú vendégek, az idő szerénti vajda, vármegyeispánok, valamint minden néven nevezendő más birák biráskodása alól legyenek kivéve, és senkinek másnak ítélelhozás végett elébe állani ne tartozzanak, hanem csak a püspöknek és

¹⁾ Találtam még egyet t. i. Kadán mongol fővezérnek 1242-n Szathmáron költ s többek közt *Clusa* várparancsnokához intézett egy parancslevelét, melyben pénzeinek a byzántiakkal egyképpen elfogadását rendelte, melyet azonban mint apocryphet használni nem, csak mint létezőt megemlíteni láttam jónak.

Látható az OKLEVÉLTÁR VI. száma alatt, a 18—19. lapon.

²⁾ Az oklevélben betű szerént így vannak leírva: Dobokavármegyében Herina, Byolokol; Culus vármegyében Golou és Zonuk vármegyében levő Zylac és Tusnád. [Látható egész kiterjedésében az Oklevéltár alább kijelölt száma alatt.] E falvak és mezővárosok mai politikai és földrajzi állása és fekvése hátrább meg lesz magyarázva.

³⁾ *Curtis* vagy *Cortis* francziánul *court*: értetik alatta valamely nagy falu vagy udvarház, így: Betancourt, Harecourt sat. jelent királyi udvart — villa regia — mely a király tulajdona, actum in *curte Regia Zurich* sat. *Curtis publica*, a mi a királyé és országó; *curtes dominicae*, melyek az uréi; *curtis monasterii Cenobii* — zárda; jelent: királyi palotát, udvart, a fejedelem háznépét — la Cour du Prince — *Cortis regia* jelentí a királyi fiscust is sat. *Du Fresne*, Glossarium Manuale C. köt. 745—46. ll. Nálunk jelent nemcsi udvarházat: Si vero miles quis curtim vel domum alterius militis invaserit Sancti Regis Steph. Deer. Lib. I. art. XXXV. Kiadja *Wenczel Gusztáv*: Monumenta Arpadiana sat. czímű Okmánytárában. I. k. 12. l.

tőle kinevezett időszerénti bírónak vagy felügyelőnek, és ha a püspök vagy felügyelő az igazság kiszolgáltatásában rest lenne vagy lágymeleg, vagy oly fontos ügy forogna fenn, hogy azok abban ítéletet hozni nem tudnának, akkor az csak a királyi felség elébe terjesztetik elhatározás végett. E kiváltságlevelet V. István ugyanazon püspök kérésére aláírta és megerősítette 1267-n.¹⁾ Ez oklevélben nincs megemlítve, de László király egy 1275-n költ s az egész királyi tanácstól aláírt adománylevelében világosan írja: „hogy a mint Péter erdélyi püspöktől értesült, Kolozsvármegyében levő *Kolozsvár* nevű villát²⁾ lelke üdveért még felséges emlékü édes atyja István király adományozta a szent Mihályról nevezett erdélyi fejérvári templomnak és azt azóta a nevezett templom mind a mai napig békességesen birta. Esedezett azért nála — írja tovább — hogy azon villát hagyja a mondott templom birtokában s az arról való adományt királyi kegyelménél fogva újítsa meg. A király a megjelölt templomot minden jogaiban sértetlenül megtartani kívánván: mind az iránti buzgó-sága végett, mind az előlemlített kérelmes tisztelendő atya jeles hűségeért s kedves szolgálataiért, a mondott *Kolozsvár* nevű villát³⁾ minden hasznaival és tartozmányaival örökre és visszavonhatlanul az említett templom birtokában hagyta. E szerént a király, nevezett édes atyja adományozását e részben, e levelénél fogva megújítván: azon akaratát jelentette ki, hogy azon villát bírja az említett templom, valamint azt édes atyja adományánál fogva eddigelé is birta.⁴⁾

Azonban a király a püspök vélt hűtlensége miatt adományát csakhamar visszavonta s Kolozsvárt⁵⁾ és a hozzá tartozott birtokokat másoknak adományozta. Az erről költ oklevél nincs felfedezve, de ismeretes egy másik 1280-ból, melyben a király kinyilatkoztatja: „hogy miután előtte nyilvánvalóvá lett, hogy tisztelendő Péter erdélyi püspök, Lódomer esztergomi és János kalocsai érsekeknek, mint állításuk szerént e végre az apostoli

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR VI. száma alatt, a 18—19. lapon

²⁾ Villam *Kulusvar*, in Comitatu *Kulus* Lásd az OKLEVÉLTÁR IX. száma alatt, a 22—23. lapon.

³⁾ Villam *Kulusvar* sat. n. ott.

⁴⁾ Az előbbi szám alatt.

⁵⁾ Villam *Kulusvar* Látható u. ott.

szentszékétől felhatalmazottaknak rendeletéből és parancsolatra s nem az önmaga akaratából — a mint a mondott érsekek előtte állították — fogatta el Arbutz nevű kúnt, a király rokonát s két unokáját, valamint Moius erdélyi vajdát — kedvelt híveit — miután továbbá a jeles és méltóságos királyoktól, úgymint a király fényes emlékű nagyatyjától Béla, és atyjától István királytól, valamint általa is a szent Mihály nevét viselő templomnak adott és adományozott *Kolozsvár*¹⁾ nevű villát tartozmányaiival, és ismét Fejérvár nevű villát egész birtokterületével és minden hozzátartozandókkal, valamint szintén ama templomnak királyi kiváltságlevéllel megerősített más adományait is csak ezen okból ajándékozta volt másoknak: ennél fogva minthogy azon tisztelendő atya az ő kegyelmét ismét visszanyerte, magát az előirt dologban az elébe szabott parancs végrehajtására nézve egészen ártatlannak bizonyította, másoknak tett adományait visszavonva, az előbbi birtokokat és mind azon adományozásokat, a melyekről kiváltságlevél van, visszavonhatlanul a szent Mihályról nevezett templomnak visszaadni határozta, hogy az mint a királyi nagyobb kegyelem és kedvezés jeleit továbbra is tulajdonul bírja és birtokolja, a mint eddig is régóta és bántatlanul birtokolta s tulajdonául tartotta; a minthogy mindazoktól, a kiknek a fennevezett villákat és birtokokat adta, ez adománylevélben azokat visszavonta s e jószágadományozásról költ leveleiket megsemmisülteknek, érvényteleneknek és a törvény előtt meg nem állhatóknak nyilvánította.²⁾

A püspök háládatos volt e különös kegyelmért s új szolgálásokat tett a királynak, melyekért viszont újabb kedvezményekben részesült. Egy 1282-ki szent Benedek hitvalló ünnepén [octob. 23.] a Hernád folyam mentén Zaka falu mellett kiadott pótlék-adományi s illetőleg megerősítő nyiltlevél körülményesen megismertet mindkettővel.

Tisztelendő Péter erdön-túli püspök — így szól az — a király kedvelt híve, elébe járulván, alázattal kérte, hogy mivel püspöki megyéjében a lakosok a szászok ellenséges támadásai s az

1) Az oklevélben *Culusvar* Látható ott az eredeti leírás szerint közölve.

2) Látható az OKLEVÉLTÁR X-ik száma alatt, a 24. l.

országban dúló különböző báboruk miatt — még a király gyermek korában — úgy meggyérültek, hogy mai napságig Fejérváron, mely a püspökség és székes egyház helye, s az ahhoz tartozó többi falvakban és udvarházakban u. m. Sárdon Fejérvármegyében, ¹⁾ Szent-Királyon Tordavármegyében, ²⁾ Kolozsvár, Gyalu, Kapus és Körösfő villákban Kolozsvármegyében, ³⁾ Harina és Bilak dobokavármegyei villákban, ⁴⁾ Zylahon és Tasnádon Szolnokvármegyében, ⁵⁾ Ebes szathmárvármegyei és Barátpüspök biharvármegyei villákban ⁶⁾ csak igen kevesen vannak, s nem is kívánnak azokban letelepedni másképpen, hanem ha őket és más hozzájuk gyülekezőket a király kegyelme bővebb szabadságaival ajándékozza meg. Tekintetbe vevén a király azt, hogy a püspök tisztessége nevekedeése által a királyi méltóság is gyarapodik, azon czélből, hogy azon püspöki megye hajdoni állapotja szerint ismét megújuljon, valamint azon tisztelendő atyának abbeli hűségét és szolgálatra való készségét is, a mit az ország némely lakóinak azon várai ostromlása és lerontása alkalmával tanusított, melyekből a királyi méltóság kisebbségére és az ország nem kicsiny kárára a Szamos folyam körül, ⁷⁾ és azon országút mellett, mely az erdön-túli részekbe viszen, gyakori rablásokat és pusztításokat követtek el — a királyi kegyelem kedvezésénél fogva említett szolgálatai viszonzásául azon kedvezményben részesítette, hogy Fejérvár városnak ⁸⁾ és a többi megnevezett villáknak mind

¹⁾ Ma a mezővárosok közé számítják és Alsó-Fejérvármegyéhez tartozik.

²⁾ Puszta-Szent-Király, ma praedium.

³⁾ In Comitatu de *Kulus* villa *Kuluswar*, villa Gylo, villa Kopus et villa Keresfen Látható az oklevélben.

⁴⁾ Villa Harina et Bylokul Látható ugyancsak az oklevélben.

⁵⁾ In Comitatu de Zonuk villa Zylah et villa Tusnad u. ott. 'Tusnad' hibás leírás *Tasnád* helyett, hol erős vár volt már a honfoglalás korában, s *Tas* vezérről volt a neve; ma mezőváros, és Közép-Szolnokvármegyéhez tartozik. Ez adat is tanúsítja, hogy a mai három Szolnokvármegye hajdan egy volt s fél Magyarországon és csaknem egész Erdélyen keresztül vonult. Ezért volt oly hatalmas úr a szolnoki ispán — *Comes de Zonuk*.

⁶⁾ In Comitatu Byhoriensi villa Barat pispuk u. ott. *Ebes*, ma pusztá, Barátpüspök ily név alatt nem létezik, talán *Püspöki* nevű dél-biharvármegyei mezőváros lesz.

⁷⁾ Circa fluvium Zomus u. ott.

⁸⁾ Civitas Albensis Látható az oklevélben.

korábbi lakosi, mind pedig az oda újonnan egybegyülekezendő szabad állapotú vendégek,¹⁾ az erdön-túli időszerénti vajda, vármegyeispánok,²⁾ valamint minden más birák, hatósága alól teljeséggel kivéve legyenek, és magukat senki más biráskodása alá adni ne tartozzanak, mint az erdön-túli egyház püspökének, az ő birájoknak vagy időszerénti gazdájuknak,³⁾ s ha a püspök vagy a tőle tett birák az igazság kiszolgáltatásában restek vagy hanyagok lennének, vagy oly fontos ügy forogna fenn, hogy abban itélni nem tudnának, az egyedül a királyi felség elhatározása alá legyen terjeszthető, — a minthogy ezt a szabadságot is Béla király úr, a király kedvelt nagyapja engedte volt meg a püspökség némely villáinak és udvarházainak, mint ezt a király az erről költ s édes atyja István, Magyarország méltóságos királya által megerősített kiváltság-levelében önmaga látta.⁴⁾

E kiváltságlevelet ugyanazon püspök kérésére III. Endre király is 1291. márczius 1-n Tivadar, fejevári prépost és cancellár által⁵⁾ szószerént átíratva megerősítette. A megerősítési záradék újabb adományozást foglalván magába: közlésre és figyelemre méltó. „Kedvezőleg hajolván a király — így hangzik az — azon tisztelendő atya kérésére, az ő elől megírt népei, egyházmegyéje és más ezen levelébe igtatott⁶⁾ villáinak szabadságait t. i. a Fejevár városáét tartozmányaiival együtt, úgymint Tordavármegyében levő Szent-Királylyal és Szent-Miklóssal⁷⁾, Kolozsvármegyében levő Vista és Saaság-gal⁸⁾, és Dobokavármegyében

¹⁾ Hospites liberae condicionis. Látható az oklevélben.

²⁾ Comitum parrochialium Látható az illető oklevélben.

³⁾ Villicus l. az oklevélben.

⁴⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR XI. száma alatt, a 25—26. ll.

⁵⁾ Vajjon ez és ama szintén fejevári rendfőnök [Prior], a ki 1313. László király 1275-ki kiváltságlevelét átíratva, nem egy-é? Nem a királyi ház változása következménye-e magas állomásának egy igénytelenebbel felcserélése? Vagy az előbbi Székes-Fejevár lenne?

⁶⁾ Villarum quarum nomina praesentibus subscribi faciemus itt a subscribi, *inscribi* helyett fog lenni.

⁷⁾ Ma praedium.

⁸⁾ Vista ma is van, de Saaság nem létezik, sem Kolozsvármegyében, sem máshol Erdélyben, hihetően vagy elpusztult, vagy — a mi hihetőbb — a mai Szucság volt amaz oklevélben hibásan írva, mely falu e vármegyében, s az előbbi falvak szomszédságában van.

levő Nécs villával,¹⁾ melyeknek egybegyűlt vagy ezután egybegyűlendő vendégeit az elől megírt szabadságokban megtartani akarja, helyeselte és elfogadta, s a László király említett kiváltóságlevelének tartalmát ezen levelébe igttattatva és megerősítve kettős pecsétével hitelesítette.²⁾ A kolozsmonostori apát³⁾ és erdőntúli püspök közötti csaknem százados versenyt — úgy látszik — az szüntette meg, hogy az első az apátsági nagy kiterjedésű faluk és jószágok, az utolsó Kolozsvár és Gyálu vára s az azokhoz tartozó falvak és jószágok birtokában végképpen megerősödött. A váradi káptalannak egy 1297-n Filep és Jakab apostol ünnepe után hatodnappal költ határjárási jelentése szerint az apát Kolozsvármegyében levő Monostor és Szent-Benedek nevű birtokait kijáratván: a határjegyek megújítására meghívták más szomszéd birtokosokkal együtt az erdőntúli püspököt is, s a kijárást, senki által nem gátoltatva, szentháromság-vasárnap után negyed nappal bevégezték. „A határjárást — így hangzik a jelentés — a Nádas vizénél kezdvén, egy nagy úton át egy hegyre értek s annak tetején jegyet csinálván: átmentek a Szamos⁴⁾ folyóhoz; onnan azon úthoz, melyen Monostornál Kolozsvárra⁵⁾ mennek; innen egy négyszögű ásott sáncz között egy halomhoz⁶⁾ jutva, két meglyukatott határjegyet találtak, melyek egyike Kolozsváré volt; innen egy más halomhoz, s így tovább a monostori Bikkfő⁷⁾ nevű nagy erdő felé, hol egy nagy úthoz érve s onnan délnek tartva, három határjegyet találtak: a keleti Kolozsváré, a déli Bányabükké, a nyugati Monostoré volt; innen dél felé jó távolságra menve ismét két határjegyet, a hol Monostor határa Mikes-faluéval⁸⁾ érintkezett; megint egy bérczi úton

1) Item Vysta et Sasag in Comitatu de *Culus* et villa Neech [ma *Netz* vagy *Nécs* falu] in Comitatu de Doboka u. ott.

2) Látható az OKLEVÉLTÁR XII. száma alatt, a 26—27. lapon.

3) Abbas de *Clus* — kétségtelen, hogy itt a kolozsmonostori apát van értve.

4) Az oklevélben: Zamus.

5) Az eredetiben: *Coloswar*.

6) Az eredetiben: holm.

7) Az oklevélben: Bikffeo.

8) Az oklevélben: Mykes.

messze menve a Szilváséval¹⁾, itt is két határjegy volt, a déli Szilvásé, a nyugati Monostoré és Szent-Benedeké mint apátsági birtoké; innen nyugatra a hegyen leereszkedve egy határjegy volt, mely Szent-Benedek határát Szelecse²⁾ határától elválasztja; egy bérczen lejöve Gorbópataka közelében ismét egy határjegy választja el e két falu határát; innen a határszél a Gorbópatakára jöve s érintkezik a szász-fenesi³⁾ püspöki birtokkal, hol a patak Szent-Benedek, Szelecse és Szász-Fenes határait jelöli; innen északra egy fűzesen át a Szamoshoz értek; tovább nyugatnak fordulva egy határvölgy nevű völgy felé tartottak, hol a Szamosnál Monostor és Szász-Fenes⁴⁾ határai ismét érintkeznek; innen át a vizen és berken északra s a határvölgy közepén fel a hegy csúcsára tartva, Monostor határa elválik a Szucság⁵⁾ határától s érintkezik a Bácséval⁶⁾, hol ismét három határjegyet állítottak: a nyugati Szász-Fenes⁷⁾, a déli Bács⁸⁾, a keleti Monostor határát jegyzi⁹⁾. Ez adat után még foroghatna fenn az a kétely: vajjon a püspök mint *Kolozsvár* vagy Szász-Fenes birtokosa hivatott meg e határjárás tényhez? de minden kétséget megszüntet 1299-n a szent-kereszt-felmagasztaltatása napján éppen Kolozsvárratt kelt egy másik szerződő-levél, melynél fogva Péter, erdön-túli püspök egyfelől püspöki megyéje kényelmes birtoklása s használása tekintetéből, másfelől, hogy a Kolozsvárratt¹⁰⁾, Fenesen és más körülfekvő püspöki villákban lakó népei

¹⁾ Az oklevélben : Zilwas.

²⁾ Az oklevélben : Zeliche, máshol : Zeleche, ma hibáson Szelitse, történethíven : Zeleche = Szelecse vagy Szelicse, mert a ch = cs. E falu ma Tordavármegyéhez tartozik. Van Kolozsvármegyében is a Körös folyam mentében Szulutsa, de az Kolozsvártól nagy távolságra van; erről nem lehet itt szó.

³⁾ Az oklevélben : Zaz fenes.

⁴⁾ Az oklevélben : Safades.

⁵⁾ Az oklevélben Sausagd, kétségtelenül a mai : *Szucság* neve van elferdítve.

⁶⁾ Az oklevélben elferdítve : Vath.

⁷⁾ Az oklevélben elferdítve : Saafoyd.

⁸⁾ Az oklevélben elferdítve : Vash.

⁹⁾ A magyar Akadémia könyvtárában ily cím alatt : Diplomatarium IX. köt. 649—652. ll. átiratta a váradi káptalan 1313. Látható : Collectio Hevenesiana. V. köt. 189. l.

¹⁰⁾ Az oklevélben : *Klusuar*.

kényelmesebben, békésebben élhessenek s javaikból neki szababban és bővebben szolgálhassanak : Lázár kolozsmonostori ¹⁾ apáttal csere-vásárt csinált, s annak Leske és Szent-György nevű s a püspöki falvak közt fekvő földeiért ²⁾ cserébe adta a maga Nádasd és Bogártelke nevű falvait, melyek a monostor falvaival és földeivel határosak, s a püspöki más birtokoktól és földek-től bizonyos határokkal és jegyekkel vannak elkülönítve és megkülönböztetve, azon ígélet mellett, hogy ha azoknak együttes vagy részletes birtoklásában a nevezett apát úr vagy hivatali

¹⁾ Az oklevélben : *Klus*-monostor.

²⁾ Az oklevél szerkesztője terra „fogalom”-szóval él, a mi földet jelent, ámbár jelent falut is. Egyébiránt e kifejezést érthetővé teszi a fennebb a 240-ik lapon idézett határjárási oklevél, melynek 3-ik pontja a *Leske* nevű földet erdőnek mondja, melynek más neve : Apát havasa, a gyalui villa felett levő birtok részekkel, a 7-ik pedig Szent-Győr-t, Szent-Iván és Mária telke [= Tiburtzelke; e kettő egy voltát oklevél bizonyítja, mely látható a kolozsmonostori konventben K n-ro 10 jegy alatt,] nevű faluk közé sorozza, tehát még akkor hihetőleg villa volt.

Szent-György hegye említve van a kolozsmonostori konvent levéltárában levő 1264-n költ s 1294. átírt egy oklevélben is, mely szerint Albert a sz. Mártonról nevezett szepesi káptalan apátja szent-györgyhegyi Hilbrandnak — Hilbrando de monte sancti Geurü — Seoyan vagy Stoján faluban [Láthatni az oklevélben kétszer előfordulva e leírás hasonmását.] levő örökségét minden pünkösztkor fizetendő két márka szepesi súlyu ezüstért eladta, oly módon, hogy ha ez azon földre lakosokat telepíthet, felettök bíraskodni is joga legyen [Látható az OKLEVÉLTÁR VIII. száma alatt a 21—22. lapon.] A ki ez oklevelet, a *Fejér* Cod. Dipl. VI. kötete 1 fele [volum.] 332—335 és 335—336. lapjain levő oklevelek tartalmával összehasonlítja, látni fogja, hogy itt szepesi birtokokról van szó; de érdekes az, hogy az eredeti oklevél ide került, azért, mert némileg ez is támogatja azon történelmi vélelmet, hogy az erdélyi szászok egy tetemes raja Magyarországról a Szepességről telepedett át Erdélybe, még pedig előbb Beszterczére jöve s onnan lassanként úgy terjedve ki az ország északi részeibe. Annak pedig, hogy ez oklevél a kolozsmonostori konvent levéltárába került, oka vagy az, hogy annak eredeti birtokosa előrelátásból több helyre küldötte el megőrizés végett, vagy az, hogy a reformatio elején a konvent levéltára sok ideig világi egyének s a városi tanács őrzete alatt levén: az oly — kétségkívül szász eredetű — tanácsosnak lőn gondjára bízva, kinél ez oklevél is mint nevezetes szász adat őriztetett, és így midőn a levéltár a XVIII. században ismét egyháziak és a konvent gondviselése alá került, e levél is oda visszajutott.

utódai háborgattatnának, kötelesek lesznek a püspök és hivatali utódai őt annak békés birtoklásában megtartani, a mit ha nem tennének, a cserebirtokok minden kérdés nélkül visszamennek azon monostor birtokába. E felett nevezett püspök azt is ígérte, hogy a mostani apátnak, valamint a leendőeknek, a mikor kívánnák, a monostorban építendő épületekre, a monostor vagy abban levő szobák fűtésére fára lenne szükségök, a Leske nevű erdőből szabadon vágathatnak és azt elhordathatják, minden akadály nélkül.¹⁾

Az Árpád-fiuági királyi korszakból ennyi a tárgyamra tartozó előttem ismeretes adat. Van azonban Robert Károly korából két nevezetes oklevél, melyet, minthogy egy sokkal korábbi nagy fontosságú tény t. i. Kolozsvár megalapítása tényét a főbb vonásokban részletezve tartotta fenn, a következő korszak történetéből mintegy előre kivéve ismertetnem kell. Szinte hat száz év szől hozzánk ennek soraiból; hangja ünnepélyesen komoly, mint a kegyeletes emlékezeté. Hagyjuk beszélni magát a vén pergamenlapot: elevenen tárja elénk az a sírjából felköltött multat; hallván szavát, mintha látnók megfejéredett fűrtü dédőseinket kiemelkedni a századok hullámárjából, mintha újra élők küzdelmeit azoknak, kik nekünk e várost, a kedves kis hazát örökségül szerezték . . . ,Minthogy nagy királynak méltán azt lehet mondani — így kezdi azon kor sajtáságos fellengésű nyelvén 1316-n aug. 19.²⁾ költ kiváltságlevelét a király — a ki népek sokaságával dicsekedhetik, büszkélkedvén avval, hogy szép békében s csendes nyugalomban él és marad fenn a város, tele néppel, jólétben bővölködve: innen van, hogy ama tiszteletes férfi, Benedek, kolozsvári³⁾ plebánus és fejevári kanonok, úgy Tarch ispán⁴⁾, *kulusvári* bíró a maga és a király minden odavaló vendégei⁵⁾ nevében

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR XV-k száma alatt, a 30. lapon.

²⁾ Tehát a cancellár *küküllői* esperest és nem *Küküllői* János volt.

Kaprinai 17-re számítja. *Fejér*, Cod. Dipl. VIII. köt. 1. 596. l.

³⁾ Az oklevélben: *Kuluswar*.

⁴⁾ Az oklevélben: Comes Tarch Judex de eadem *Kuluswar*. [Hasonmása látható az OKLEVÉLTÁR 31. lapján.] Kérdés: vajjon a *Comes* a vármegye ispánját jelöli e, vagy mint sok más esetben, értelménye itt is: bíró, városi bíró, a kit a király nevezett ki. E szó Kolozsvárra vonatkozó diplomatikai nyomozódásom egész folyamában legelőbb itt jött elé ez alakban.

⁵⁾ Az oklevélben: hospes.

elébe járulván, alázatosan könyörögtek, ily előterjesztést téve: hogy a midőn István Magyarország méltóságos királya, a király jó emlékü őse és dédatyja ¹⁾ meg akarván alapítani és egybegyűjteni a nevezett *Kolozsvár* városát ²⁾, polgárait a szabadság sok kedvezményeivel díszítette és ruházta fel; de annak utána háborúságos idők viszontagságai miatt a világ sorsának állapotja alá szállván, mondott vendégei szabadságaik ösvényéről letérittetve, maguk is lehanyatlottak — könyörögve kérték annakokáért a királyt, hogy őket régi, ősi szabadságaikba helyezze vissza s azokban megtartani méltóztassék. Innen folyólag — mond tovább a király — mivelhogy könyörgéseiket hallva, egyfelől fontolóra kell vennie amaz ide illő mondatot: a békeszerető király kegyelmesen úgy intézi alattvalói dolgát, hogy azok békében, csendességben s megsokasodva szabadságban éljenek, — másfelől mivel maga is ezen példa szerént kíván cselekedni: figyelmezve az előlemlített vendégek és szászok ³⁾ azon szolgálataira, melyeket nem csak javaiknak, vagyonaiknak és személyeiknek is a véletlen esélyek veszedelmeinek kitételével, hanem több ízben a halált és magok meggyilkoltatását is elszenvedve, a legnagyobb hűség tanusításával bebizonyítottak, különösen pedig figyelembe véve, hogy a legutóbbi időkben is a király vetélytársai ellen támadva, vagyónaik és személyeik nem kicsiny kockáztatásával hív szolgálatokat tettek: mindezen okokból s ama királyi tisztnél fogva, mely azt hozza magával, hogy igazában senki sérelmet ne szenvedjen, sőt a jogtalanság jogos állapotra állítassék vissza — nevezett vendégei igaz kérését meghallgatván: őket és örököseiket visszatette és helyezte azon ősrégi szabadságokba, melyekkel említett István király által az elől szintén említett város első alapítása alkalmával és népe egybegyűjtésekor megajándékozva voltak, hogy azon szabadsági kedvezményekkel a jelen időben is élhessenek. Ezeket a király e fenforgó kiváltságlevelében ily renddel sorolta elé és fejezte ki: „Az említett város mindazon vendége, a kinek ekéi

¹⁾ Az oklevélben: *attavus et progenitor* ebből látszik, hogy a megjelölés tágabb érteményben van használva.

²⁾ *Civitatem Koloswar* A civitas szó itt jó legelőbb elé *Kolozsvárról* egy fogalmi kapcsolatban.

³⁾ Az oklevélben *Hospitum et Saxonum* E szó: *Saxo* itt jött elé legelőbb diplomatikai nyomozódásim folyamában.

vannak, minden évben szent Márton-napkor egy királyi súlyú fertot vagy negyedrészt márkát fizessen¹⁾; más vendégek, kiknek nincsenek házuk és ekéik, egyenként minden évben a mondott ünnepen három pondus-t, a zsellérek — inquilini — ugyanakkor földbér cím alatt egyenként másfél pondus-t²⁾; ezenkívül tartoznak 60 ülés után a királyi seregbe egy illőleg felszerelt fegyverest küldeni; előljárójukat — villicus —³⁾ szabadon választják, azt, a kit közmegegyezésből és akaratból jónak látnak; ez közöttük és határaikon támadt minden ügyben ítél; kivéve az emberölés, lopás és gyilkosság, gyújtogatás és megsebzés — a köznép nyelvén Bajseb⁴⁾ eseteit, melyeket az ő előljárójok és a király bírája együtt ítélnek el, s a bírságot úgy osztják, hogy az első egy, az utolsó két részét kapja; azt is megengedte a király nevezett vendégeinek, hogy az erdön-túli részek határi közt, mind a városokban, mind más helyeken áruiktól és javaiktól semmi vásárvámot — tributum — ne fizessenek; papot és plebanust közakarattal szabadon választsanak, úgy, a mint az más váro-

¹⁾ *Ferto, fertum* = quarta pars marcae; Sambucus szerint 84 dénár. A szászoknál Feorth = negyedik, feorthling = negyedrészt márká. *Du Fresne*, Glossar. sat. 8-adrét kiadás D—G köt. 513—14. II. Egy márka ezüst hajdon tett 8 unciát, 1 uncia 1 tallért. A XIV-ik században e számitás megváltozott, s egy súlyozott márka ezüst tett 3 forintot. Allgemeine Deutsche Real-Encyclopaedic. 1827. Siebenter B. M—N. 148. I. Szent Istvántól kezdve az ausztriai ház uralmaig kétféle márka volt a magyar királyságban, budai és szebeni; amaz nagyobb súlyu mint ez. Viginti novem marchae (ad Pondus Transsilvaniense) — mond egy régi adat — quae valent viginti quatuor marchas et tres uncias et tertiam partem unius unciae ad pondus Budense. Erd. Muzem Évkönyvei 1868. IV. köt. 71. I.

²⁾ *Pondo, pondum*, aervo medio dicitur de argenti libra, sicuti de libra auri. *Pondus, auri pondera*, abusive dicitur pro una libra vel unus as. Marca hungarorum auri adpendit 72 flor, argenti gravioris ponderis 4 fl. levioris fl. 1. *Math. Bel*, Adpar. ad Histor. Hung. 192. I. g. jegyzés 197. I. e. jegyzés 207. I. d. jegyzés. *Du Fresne*, Gloss. MDCCX-ki ívrét-kiad. III. köt. 382. I. Az ötvenkét márka tehát 208 forintot tett.

³⁾ *Villicus* est villae Gubernator, Praefectus, Praepositus, Provisor, Major villae, unde a villa nomen habet . . . = igazgató, előljáró, gondviselő, városnagy mint hadnagy, később bíró. *Du Fresne*, Gloss. VI. köt. 824—25. II. Praefectus villae idem, qui Consules vel Praetores in civitatibus. *Math. Bel*, Adpar. ad Histor. Hung. MDCCXXXV. 219. I. n. jegyzés.

⁴⁾ Az oklevélben Boyseb . . . Én *párbajvívás*-nak tartom.

sokban szokás, a ki az őt törvényesen megillető minden joggal birand; azt is megengedte, hogy azon köröskörül fekvő földeket, melyeket eddig igaz joggal birtak és birtokoltak, erdőekkel, berkekkel, rétekkel, szántóföldekkel és minden más haszonvételekkel együtt ezen túl is tartsák, birják, használják békével és csendesen, de mások joga sérelme nélkül — ezeknek és egyebeknek, miket ugyanazon István király úr engedett volt nekik, sértetlenül megtartása ígértetvén.¹⁾

Ez oklevél 1316-n költ eredetije a király kettős pecsétével erősített kiváltság alakjában a város plebanusa és birája kérése következtében volt kiállítva; az 1331-ki átírat a kolozsvári vendégek²⁾ kérésére, a király nagyobb pecsété alatt az előtte bémutatott, s minden részben hibátlannak talált eredetiből készült s a király újabb hiteles pecsétével is meg volt erősítve; az 1336-ik évi harmadik megerősítő átírat Nagy Péter³⁾ kolozsvári városnagy máskép bíró⁴⁾ és Tamás vendég kérésére lőn kiállítva; ennek előzményében amaz oklevél a király akkori pecsétével megerősített nyiltlevélnek mondatik, melyet a nevezettek kiváltság alakjában kértek kiadatni, de a király azt országa főrendeinek és báróinak tanácsával és neveik aláírása által igazolt beléegyezésével nyiltlevél alakjában új kettős és hiteles pecsété alatt adta ki. E királyi nyiltlevelet Dávid ispán és polgár⁵⁾ és Reymar *Kolozsvár* város⁶⁾ jegyzője az összes királyi polgárok és vendégek nevében tett kérelmezésére 1353-n márczius 30-n I. Lajos király is azon okból, hogy az ő *kolozsvári* polgárainak és vendégeinek száma és hűsége növekedjék, annak teljes tartalma szerint, az ott kifejezett minden szabadságokra nézve örök érvényűleg meg-

¹⁾ Látható az 1336-an költ átíratban, mely Kolozsvár város levéltárában a legrégebb oklevél. [Megolvasandó az OKLEVÉLTÁR XVI-ik a.) száma alatt a 31—34. lapon.] Az 1316-ki eredeti és 1331-ki legelső átírat nincs meg a város levéltárában.

²⁾ Az oklevélben : hospites de *Kuluswar*

³⁾ Petrus Magnus Én Nagy-nak fordítottam; Gross is lehetett; Magnus aligha igen.

⁴⁾ Az oklevélben : Villicus seu Judex. E szerint a Villicus szó valódi értelmében bírót tenne.

⁵⁾ Az oklevélben : Comes David, civis . . . van írva.

⁶⁾ Az oklevélben : Reymannus Notarius Civitatis *Kuluswar*

erősítette, sőt később, midőn bosniai hadjáratában királyi pecséteit előrozták, 1365-n szeptember 6-n *Kolozsvár* polgárai és vendégei, valamint azok örökösei részére új és törvényes kettős pecsétével hitelesítve újonnan kiadta¹⁾.

A másik oklevél, az előbbi — 1316-n költ, és 1336-n a királytól átirat — kiváltságlevélnek, szintén az 1336-ki évben a kolozsmonostori conventtól készített átirata, melyet Valther *kolozsvári* egyik és Dávid *kolozsvári* másik bíró²⁾ joguk nagyobb biztonságára kívántak kiadatni. Ez MCCCVI-an költ, de a keltezés a leíró hibája, mert 1316-ki és 1331-ki kiváltságlevélnek az előtt több évvel átirása lehetetlenség. Ez az előbbitől csak két pontban különbözik. Egyik az előzmény, a mi az átiró conventé; a másik az, hogy abban a kiváltság legelső pontjának az előbbitől egészen eltérő szövege és tartalma van, t. i. abban Kolozsvár város egyetemleg van kötelezve arra, „hogy szent Márton hitvalló ünnepén LII. márka királyi súlyu ezüstöt fizessen a királynak és következőinek az elől — Károly király kiváltságlevelében — írt módon.“³⁾ Hogy történhetett ugyanazon kedvezménynek ugyanazon keletű két oklevélben ily különbözőleg szövegezése, megmondani nem tudom, nyomozódásimban sehol indokát fel nem találtam, hanem ha az adó szám szeréni meghatározásának a volt célja, hogy bár hány legyen a három ekényi

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR XVI. száma alatt, a 34—36. lapon. Ez oklevél végén levő jegyzés szerint Nagy Lajos király pecséte mindkét példányát bozniai táborozása alkalmával, Miklós esztergomi érsektől előre feltett gonosz szándékkal őrozta el egyik szolgája Uzorán, hova Miklós nádor úr és az ország többi zászlós urai és a király parancsára egybegyűlve voltak. A király, alattvalóinak innen következhető kára és jogsérelmei eltávoztatása tekintetéből új pecsétet metszetett két párban s meghatározta, hogy az mind az ő, mind az atyja, Károly király megkoronáztatásakor első pecséte, valamint azután két izben megújított pecsétei alatt kiállított kiváltságlevelekre nyomassék rá, s a mely kiváltság- vagy más oklevelen az első pecséte, valamint az atyja hármias pecséte mellett nem lesz ott megújított pecséte nyomása, azok érvény nélküliek, törvénytelenek és megsemmisítetteknek tekintendők. Erről többet olvashatni *Praynál*, Syntagma Historicum de Sigillis Regni etc. Budaë, 1805. 17—19. ll.

²⁾ Az oklevél szavai : Comes Valtherius et alter Comes David de Civitate *Kuluswar*

³⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR XVII. száma alatt, a 36—38. lapon.

földdel bíró városlakó vagy zsellér, ötvenkét márka mindenesetre megfizetve legyen. Azonban ennek ez esetben is egyik oklevélben kifejezve kellene lenni¹⁾. De e kételyt cioszlatja I. Lajos királynak 1378. július 14-kén költ kiváltságmegújító levele²⁾, melynek előadása a következő korszakba tartozik.

Kolozsvár neve ismét kiterjedt kutatást tesz szükségessé a létező sok föltevés, elő- és halvélemény s általában azon homály és szövevényesség miatt, melybe a lefolyt századok s az ily kérdéseknek csak felszínén járó kutatók hosszú sora burkolta. Előttém az érintett vizsgálódásoknak eddigelé négy jártabb útja ismeretes t. i. mindazok, kik erről eddigelé irtak, a *Clusa* *klucs* *klus* *Clausen* szógyököt, *Claudius* *Claudia* *Scholastika* — magyarul mind *Kolos* tulajdon nevet jelentő szókat vették kiinduláspon-tul. Vegyük vizsgálat alá az egyszerűbben és könnyebben kezdve.

Claudius, Claudia Molnár Albert szerint magyarul: *Kolos*³⁾. Ez fordítása egy római névnek; a mi arról fennebb a római korszakban írva van, talál erre is. Trajanus *Claudiopolisa* és a mienk között egész földövek és tizennégy század idő köze s történetei feküsznek. Kolozsvár *Claudiopolis*-neve az eddigelé ismert adatok alapján csak a XVI-ik század közepére vihető fel. Timon azt állítja⁴⁾, hogy e név a XVI. századon innen született; Szegedi⁵⁾ MDLXXX-ra teszi, Kaprinai azt írja⁶⁾, hogy Báthori Istvánnak a jezsuiták részére 1581-n adott — hátrább közlendő — iskola-alapítási adománylevelében fordul legelőbb elé, Sámbocki János⁷⁾ Erdélyről Bécsben MDLX-n kiadott földabroszán már meg van a név, valamint Reychersdorff MDL-n Bécsben megjelent országleírásában is⁸⁾. Feljebb nem visz nyomozásunk.

¹⁾ An ötvenkét márka értéke fennebb a 262-dik lapon immár meg volt határozva.

²⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LVII-ik sz. alatt a 96—97. lapon.

³⁾ A Magyar Nyelv Szótára sat. Harmadik kötet, IV. füzet. Pest, 1865. 939. l.

⁴⁾ *Samuel Timon*, *Imago Antiquae Hungar.* I. Rész. XVI. fej. 79. l.

⁵⁾ *Szegedi*, *Decreta et Vitae Regum* sat. 354. l.

⁶⁾ *Steph. Kaprinai*, *Hung. Dipl.* I. r. 20. l.

⁷⁾ *Joannes Sambucus*, *Charta Transsylvaniae* MDLXVI.

⁸⁾ *Georgii Reychersdorff* etc. *Chorogr. Transsylvaniae*. Újabb kiadás: *Schwandtner*, *Scriptor. Rer. Hung.* I. köt. 784. l.

A magyar nép pedig latin néven nem nevezte, nevetlenül sem maradhatott, magyar fordítása vagy egykoru vagy még ifjabb. Miután tudnom nem lehet, mint természetesnek látszót hinnem jó, hogy a ‚Claudiopolis‘ név-alak a magyar törvényhozás, közigazgatás és egyházi irodalom diákos alakjainak következménye, mit a tudósok és közkormányzati szervek érintkezési, egymást megértési szüksége a város létezése után sok századdal későbbben szült.

A ‚Kolos‘ szógyököt s ez alapon Kolozsvár elnevezését szent Scholastica szüz nevével is származtatják. E történelmi vélemény eredeti kútfeje vagy Benigna-asszony imakönyve, melyben Scholastica, magyarul *Kolos*-alakban jó elé¹⁾, vagy azon XV-ik századbéli *magyar könyv*, melyet Podhradezky József 1832 körül a debreczeni reform. főtanoda könyvtárában látott, átlapozott s — a mint írja — a többi szentek nevei közül egész figyelmét vonta magára szent Scholastica, szent Benedek apát testvérhugának neve, kit magyarul *Zent Kolos azzoninak* nevezett az író²⁾; vagy pedig Bonfini történeti műve. ‚Erdélyben — így szól ezen a régiség tekintélyével valóban bíró tudós — a szászoknak hét városa van, melyeket — ha nem csalódik — hét várnak neveznek³⁾; névezetesebb *Kolosvár*, melyet magyar [szerénte scythia] nyelven iskolás mező városnak magyaráznak; közelében van a szent Scholastica szüznek szentelt monostor.‘⁴⁾ Fasching

¹⁾ Kolos t. a. n. Scholastica M [olnár] A [lbert]. Megnézendő *Kresznerics Ferencz* Magyar Szótára MDCCCXXXI-n megjelent A — K. kötetében a 323. lapon, úgy: A Magyar Nyelv Szótára fennebbi füzetében 939. l. *Du Fresne* szerint Kolos = vén banya. Glossar. IV. köt. 8-drét H — N betű 305. l. *Batthyány* gróf püspök szerint valamely szent. Leg. Eceles. I. köt. 492. l. *Esch et Gruber*, Allgem. Encyclop. XXIX. köt. 4. l. Kolos nevű geta-dák vezérről származtatja Kolozsvár-t. Én úgy vélem: egyikőtől sem származik.

²⁾ E könyv áll 314. 8-drétü lapból, hat különböző írás van benne, a könyvtárnak ajándékozta 1753-n a híres Sinaí Miklós könyvtárnoksága idejében Csengeri Kereszturi Sámuel; az egész könyv tartalmáról veres betűkkel írott címje körülállásoson tudósítja az olvasót: ‚Kezdetik Úrnak nevében eztendő által walo Zentöknek életokrol valo tanusag az idwözwlendöknek lölki haznalatosságokert.‘ *Tudományos Gyűjtemény*, 1842. XVI. esztendei folyamat III. vagy Márcziusi füzet 83—84. ll.

³⁾ Fennebb tárgyalva volt.

⁴⁾ Potiores sunt *Colosuarum*, quod *Scholasticum Oppidum scythica lingua interpretantur*. Vicinum est illi Monasterium beatae Schola-

János tudós jezsuitának az a nézete, hogy a nevezett monostor létezett, s jeleit a hétemetett romok az ő korában is — 1743 — mutatták; de az igazsággal egyezőbb az, hogy *Kolozsvár*-t ne a magyar [scytha] szóból származtassuk, mintha így mondanók: *Ischolavár*, hanem a szent Benedek nénjéről szent Scholasticaról, kiről a van emlékezetben hagyva, hogy nevére hajdon Monostoron templom volt szentelve, melyet a jezsuiták újabb időben tiszteletet parancsoló alakban helyre állítottak, hozzá díszes két tornyot építettek s szűz Máriának szentelték, hová a hívek határozott időkből most is isteni tiszteletre járnak. Hajdon a monostori előváros közepében állott, ma — az író korában — a szent Benedek-rendi apátság romba dült zárdája mellett egy kies emelkedésű halmon áll.¹⁾ Szegedi megvilágosítja Fasching ez előadását; szerénte ugyanis Kolozsmonostor 1581-n a fenesi út hosszában a mostani Rákóczi-oszlopig terjedt, s Monostoron az azon évi úrbéri összeírásban 207 jobbágy volt²⁾.

E véleményt a Pataki-Füzéri-féle *„Emlékirat“* szerkesztői is felvették dolgozatukba³⁾; de azt hiszem, sem egyik, sem másik nem saját nyomozódása alapján, hanem tán Bonfini vagy valamely más író vagy éppen élő hagyomány után.

Én az *„iskola“*-szóból eredeztetést, mint azon korban nagy divatban volt etymologiai elmefuttatást, komoly észrevételt érdemlőnek nem tartom; a megjelölt szűzről való nevezést pedig az im-itt elmondottakkal szemben igazoltnak s a XV-ik századbeli könyvek adatai által igazolhatónak sem látom.

Térjünk nyomozódásinkban más ösvényre.

Némelyek a *„Kolos“* szót *Clusa*-latin, *Kluč* [magyar kiejtéssel: *Klucs*] szláv [csehül: *Klič*], *Clus* [mai oláh kiejtés szerént: *Clusi*] oláh, *Klausen* ó-német szógyökből származtatják. A vizsgáló első átgondolásra rokon eredetűnek fogja találni mindeniket, melyek ugyanazon fogalom két árnyalatát — a zárt helyet és erősséget — meg annyi nyelven fejezik ki. A szintén szláv *Klus* [ma-

sticæ dicatum. *Bonfinii* Decades. Edit. Basiliens. [tertia] A. 1568. ivrét I. könyv I. Dec. 28. l.

¹⁾ *Fasching* Nova Dacia sat. Claudiop. Typis Acad. S. J. per Michaelém Beeskereki MDCCXLIII. 85—86. ll.

²⁾ *Szegedi*, Decreta et Vitæ Regum Ungariæ sat. MDCCXLIV. 226. l.

³⁾ *Emléklapok* Kolozsvár előkorából sat. 11. l.

gyar kiejtéssel : *Klusz*] = ügetés, tekintetbe nem vehető. A *klucs*-szláv gyökből Kolozsvár nevét Szegedi¹⁾ és Bartalis²⁾ származtatják. Utóbbi az első nyomán jár. Kettő az író, de csak egy a vélemény, s ez a Szegedié.

Ez író kérdésül teszi a ‚*Colos*‘ vagy szerénte barbár s nem latin ‚*Kolos*‘³⁾ szó honnan származását, s azt feleli : ‚hogy az Ó-vártól vagy *Klusvár*-tól jő, mely néven az oláhok e várost ma is nevezik; a *Clus* nevet pedig — úgymond ő — nem a Trajanus idejebeli colonia-alapító rómaiaktól, hanem a Közép-Dáciában, ki a Tiszáig lakó szláv vagy sarmata vagy illyr népektől vették. Ehez — szerénte — annál kevesebbé fér kétség, mivel amaz egytagu gyökszónak a latin nyelv bármely szavával nincs egybeköttetése, de nagy rokonsága van a *Clucs*⁴⁾ [kulcs] szláv szóval, melytől egy betűnek a lágyabb kiejtésért megcserélése által származott az oláh ‚*Clus*‘ mint szintén a magyar ‚kulcs‘ szó. A dákszlávoknak — folytatja tovább — tetszett a rómaiak *e castrum*-mát *clucs* vagy *klus* néven nevezni, azért, hogy annál mint egy kulcsnál fogva a Tisza körül elterjedő Parti Dáciából a belső szomszédos havasi részekbe való átmemetel két-három alkalmas ponton védhető és őrizhető.‘ Ily dák ‚*szoros*‘-nevek író szerént a dobrai és braniczkai is. A tatárpusztítás alkalmával leromboltatván Trajanus *Klus*- a vagy szokottabban *Klus-vára*, melyet a rómaiak saját szokásuk szerént csak coloniának még pedig Trajanus hatodik coloniájának neveztek, a harczból megmaradt lakók a szomszéd só-termő hegyek közé költöztek át, magukkal vivén a telep szláv nevét s ott bányát és terjedelmes mezővárost alapítván. A ‚*klus*‘ név kiejtése a bejött húnoknak a szó elején levő két mássalhangzó miatt nehéz lévén : szokásuk szerént a kettő közé egy önhangzót tettek s elébb *Kolus*-nak, majd romlottabban *Kolos*-nak mondták ki. E név később a mező-város, vár-

¹⁾ *Szegedi Joannes*, Decreta et Vitae Regum Hungariae sat. MDCCXLIV. 186—192. ll.

²⁾ *Antonii Bartalis*, Ortus et Occasus Imperii Romani in Dacia sat. Posonii 1787. 6. 26. ll.

³⁾ Ez a görög és római írók utánzása, kik korokban a mi nem volt az ő nyelvöken, mindent barbárnak mondtak. Fennebb érintve volt s később ki lesz fejtve, hogy e szó nemzetünké.

⁴⁾ Így írja Szegedi.

megye és monostor, utoljára pedig a szászok által újra épített vár vagy város nevévé is lett, melyet azután sok századokon át falairól — a mikkel Zsigmond király vétette körül — nem csak a magyarok, de a húnok is *Kolosz-vár*-nak nevezték.¹⁾

Ez — adatok s kútfők helyett — etymológián, föltevésen s ezekből vont önkényes és túl merész következtetéseken alapuló véleménynek a történetírás és történeti kútfő-irodalom mai fejlettségével s az eddig előadottakkal szemben nincs biztos alapja; mivel abban a különböző korok és népek történetei fel vannak cserélve, összezavarva, részei lazák, határozatlanok s századokra terjedő hézagokat mutatnak; az állítások részint csaknem együgyűségig naivok, részint tévesek és bizonyítatlanok, szóval: az író, századokkal sőt ezer évvel ezelőtt lefolyt eseményeket a mult század és saját képzelődései tükörében láttatja, az ős hajdonkort önkörával cseréli fel. Az oláhok szó-kölcsonzése, *Clus*-névnek és várnak Trajanus korából származása, a római coloniának *Kolos*-ra átköltözése s a *Kolos*-szónak a húnok korában klusból alakítása — mind hitelesítést igénylő állítások, meg annyi történelmi rejtvények, miket tényekül s való gyanánt elfogadni nem lehet. Ennyit erről rövid megjegyzésül.... A *Klus*- vagy *Kolos*-névnek a dák-szláv *Klučs*-tól [kules] származása komolyabb figyelemre méltó.

Történet-irodalmunkban nincs oklevél, sem egykoru adat, a mi mutatná, hogy a kules névszó *Kolozsvár*-várral és várossal egy fogalmi kapcsolatban eléfordult, a város megjelölésére valaha használva lett volna. A „kolesos város”-név egyebet jelentett: azt, hogy várral körülvett, zárt kapuval bíró volt, melynek kulesa a várnagy és város bírása gondviselése alatt állott. E véleménynek még csak hagyományi vagy monda-alapja sincs. A *Kolozsvár*-név Zsigmond király előtt másfél száz évvel is használatban volt. Az sem áll, hogy a „*Clus*”-szónak a latin nyelvben nincs rokonsága, hanem van a szlávban a *kluč*. Fennebb mondva volt, hogy a *kluč* szláv szó magyarul kiejtve éppen az, a mi magyarosan ejtve a *klus*. A fogalmak áteserélődése nem teszi szükségessé a betűk cseréjét. A magyar nyelv-érzék a bezárt hely vagy zárda és várerősség fogalmát a *kules* és *clus*-szó-alakokhoz egyformán

¹⁾ *Szegedi*, idézett műve kijelölt lapjain.

képes volt hozzá kötni s mindkettőt saját magyaros kiejtés szerént átalakítva polgárosítani. Magyarországon és Erdélyben számos helynév alakult e szerént. Székes-Fejérvármegyében Kulcs — puszta, Kulcsod — magyar falu Komáromvármegyében; Szathmárvármegyében van Kis- és Nagy-Kolcs magyar és oláh lakosságú falu; Kolesin orosz falu Beregvármegyében, Koles, Kolcsova tót falu Szepesvármegyében, Spalato és Traun vidékén volt Klissa nevű vár, Sebenico vidékén Klucsics nevű váracska ¹⁾ — mindkettő kulcsát képezte ama tengermelléki városoknak. Ezek szláv eredetét nevék, jelentésöket földirati fekvésök mutatja ²⁾. Erdélyben a *„Vaskapu“*, *„Törösvár“*, *„Bodza“*, *„Gymes“* megannyi bejáró útszoros. Itt is a hely erősségét már a név sejteti. Az elébb említett falvaknál ellenben a bészártság, erősség fogalmát aligha nem a tényleges nyelvhasználat pótolja. A *„kulcs“*-szó-alakról mondtak bizonyító erejét neveli azon tény, hogy ugyan evvel egyidejűleg számos helységnév alakult hazánk magyar és más népei között is a Kolos szó-gyökből. *„Kolos“*-tótul Klucze, Klizs, falu Nyitravármegyében, *„Kolos-Néma“* magyar falu Komáromvármegyében, *„Kolosvár“* németül : Glossing, Glassing német falu Vasvármegyében; nálunk : *„Kolos“* mezőváros és *„Kolos“*-vár királyi város. A felvett szláv szógyök alakulásaiból a valót meg nem ismerhetni. Mondani következtetés útján, hogy ebből vagy abból így meg amúgy alakult, lehet, kétségtelenül bebizonyítani nem.

Kisérjük tovább Szegedi véleményét. A rómaiak Castrumai s coloniái sorában *Clus* — az eddig ismert adatok szerént — nincs. Az oláhok *Clus*-elnevezése egy évezreddel későbbi, a középkorból való, mikor az országba vivő utakat, hegyszorosokat, a határszélek keskeny átjáró helyeit latinul *Clusa*, *Clusura*, ógermánul *Klause* névszóval jelölték; így hívták a városokat, vársánczokat, erődítéseket, Magyarországon a zárgátokat, levágott élőfa-torlaszokat, a szerzetesek ezelláit ³⁾. Ily zárlatokat —

¹⁾ *Salamon Ferencz*. Az első Zrinyiek. Pest, MDCCCLXV. 190. 1.

²⁾ Klíc = Klüē lengyel, esch és tót névszó = kulcs; Klüček = Klüčka = kulesocska, klúcič = szintén kulesocska.

³⁾ *Clusa idem quod Clausura : angustus montium aditus, Germanis Klause In quibuslibet locis et civitatibus seu Clusis regni Aditus id est clusae, quibus in Italia intratur Clusae sunt munitiones et fossae,*

clusákat — már Hadrián császár építtetett s tornyokkal és vára-
csokkal erősítette meg ¹⁾. De hogy a mai *Kolozsvár* ilyen lett
volna, nincs rá egyenes bizonyíték. Voltak a húnoknak és avar-
roknak is — amazoknak *hún-árok*, ezeknek *rhing* nevezet alatt,
mit mi sánczvár, várkarika, karingó-vár névvel jelölhetnénk ²⁾.
Heltai, krónikájában a kolozsmonostori apátsági várat is avar
várnak mondja ³⁾, hihetően valamely hagyomány vagy rege alap-
ján, s evvel az építési rendszert, sánczczal való erősítést értve.
Kolozsvár földrajzi fekvését tekintve, sok körülmény mutat arra,
hogy az itt legelsőbben — tán évezredekkel ezelőtt — megtele-
pülők e hadművelati pont megerősítését a Felek és Kőmál-hegy
által képezett völgyes és Szamos-folyam természeti erőssé-
geire alapították. A telep északról a folyam és Kőmál-hegy, dél-
ről tán előbástyák, váracskok, tán vízzel telt sánczok s a haj-
danta erdőborította Felek vadonságai által volt védve. E vár,
később város, sáncz- és más védműveivel az egész Szamos-völgy
torkolatát csaknem áthidalva, mintegy zár-vár gyanánt szolgált
a nyugat felől jövő támadások ellen; *Klus* neve önként jöhetett
Clusa-szóból s előállott *Clus-vár*; de e szó-alak forgalomba hozása
nem a blachoknak vagy oláhoknak, hanem vagy a honfoglaló ma-
gyar nép nyelvgyakorlatának, vagy a királyi cancelláriák olasz

quibus castra circumdabantur Ipsi vero *introeuntes clusas*, cunctum
fossatum Longobardorum abstulerunt. *Du Fresne*, Glossar. 8-drét
C betű 486—87. ll.

¹⁾ *Clusas*, *clusas* et interpositiones videtur Hadrianus Imperator
instituisse, de quo Aelius Spartianus sic scribit: Per ea tempora et alias
frequenter in plurimis locis, in quibus Barbari non fluminibus sed limi-
tibus dividuntur, stipitibus magnis in modum muralis saepis funditus jactis
atque connexis Barbaros separavit. *Hae clusae propugnaculis quibusdam
munitae fuerunt, quae castra et castella dicuntur.* *Du Fresne*, Glossar. 8-drét
C betű 486—87 ll.

²⁾ Hungaria [Avaria] difficillibus erat separata interpositionibus, *quas
clusas nominat vulgus.* *Luitprandus*, Episcop. Cremonens. 1. könyv. 2. fej.

Hungarorum gens barbara, *quibusdam Clusis remota*, ad meridiem
nec ad occidentem antea habuerat exeundi facultatem, per Arnulphum
ruptis clusis, emissa eo mortuo, per totam Galliam, Germaniam, Ita-
liamque, ut fera tempestas diffunditur. U. azon író. *Husztli Andrásnál*:
Ó és Új Dácia 25. l. 3-dik jegyzés.

³⁾ *Nemzeti Társalkodó*, 1830. 353. l. Mikor épült? Nincs rá adat;
falai lerontásáról hátrább lesz adat közölve.

titkárainak s a latin papságból való érsek-cancellároknak tulajdonítandó. Az a tény, hogy a *,Clus, Clusu, Csetate clusu'* szó-alak a mai oláh nyelvben is megvan, s éppen Kolozsvárt jelöli, nem tanúsítja azt, hogy ezelőtt 600 évvel is így létezett, hogy ők a vár alapítói, nevét ők adták, vagy a névadáskor e vidék az ő uralmuk alatt, a vár az ő hatóságuk alatt állott volna, mert ekkor a név utolsó részét, a *,vár'* szó-alakot is oláhosítani kell vala, mint ma teszik, — hanem azt igen, hogy e névnek az oláhokkal nincs köze, az, az oláhoknál sokkal régiebb származásu, hogy az idők során e vár közelébe települt oláhok avval életforgalmi összeköttetésbe jövének: nevét a maguk nyelvöken is ki kellett fejezniök; tanúsítja azt, hogy nyelvök dák-római és szláv-bloch vegyülék. E korcsnévnek a magyar diplomatikában való megörökítése azon körülményben leli magyarozatát egyfelől, hogy a magyar, fegyverrel szerzett új honában sok nevet talált és vett át, s azt nyelve természetere szerént alakította; ezek egyike lehetett a *,Klus'* szláv szó-alak; másfelől, hogy Magyarország diplomatikai nyelve a királyság ama korszakában latin volt, melyből hihetően vette az olasz születésű magyarországi diploma-író pap a *,Clusa'*- vagy megrövidített *,Clus'*-szót s az akkori irodalom és közélet a királyi kiadványok alapján a *,Clusvár'*-nevet.

E szerént oklevélieg biztos tájékozási egyik alapunk eddigéle a *,Kulus-vár'* vagy rövidítve *,Klusvár'* szó-alak. Kétségtelen, hogy *Kolozsvár* így nevezve volt; kezdete nincs tudva, de a *Kulusvár'*-alakokkal, már a XIII. század első felében való váltakozása fennebb meg van állapítva; megszűnése ideje a XV. század utolsó fele; minő szóból, hogyan eredett, bizonyosan meghatározni nem lehet; a mondottak azonban az e kérdést borító sötét ködöt — ha el nem oszlatják is, némileg ritkítják.

A *,Clausen'*-gyökerű *,Clausenburg'*-elnevezés a *,Clusvár'* és *,Claudiopolis'* hasonlatára a szász-német elem szaporodásával annak életszükségéből származott, századokkal a vár és város létezése után — nem eredeti. Úgy látszik, ez is átvitt értelménye a völgy-szorosnak, zárlatnak, e város határszéli, végerősségi helyzetének rendeltetésének.

Zárja be e részt a *,Kolos'* szó-alak mint nemzetségi névszó körüli nyomozódásim eredménye.

Fennebb egy 1173—75 között költ oklevélben Tamás *clus-i*,

egy 1201-kiben Pázmán *kulus*-i ispánnak van írva; tehát a vármegye neve 25 évi időközben két alakban jő elő. 1201-től 1235-ig a váradi ítélő bíróság perkönyvében hétszer van az első alak használva, de az utóbbi évben Hagya nevű alperes tisztán mint *kulus*-i polgár van említve. Tizenegy évvel ezután 1246. IV. Béla egy már ismertetett adománylevelében ismét *Culus*-vármegye van írva; ez eredetiben ma nincs ugyan meg, de megvan átíratban V. István 1267. évi megerősítő levelében, hol e név kétségtelenül *Kulus*-alakban jő elő. László király 1275-ki megerősítő eredeti levelében, úgy az 1280-n, 1282-n, 1291-n költ más három oklevélben szintén *Kulus*-vármegyében levő *Kulusvár* nevű villa van írva. III. Endre 1291-n a thordai sóaknának a tatároktól elpusztított kiváltságai helyébe a *kolos*-aknai vendégek szabadságait adván: az erről fenn levő s tőlem közölt eredeti szöveg szerkesztője is világosan a *Kolos*-alakot használja. Az előbb szintén ismertetett 1297-iki határjárás oklevélben e név ismét *Kolozsvár*-alakban jő elő mint *Kolozsvár*-megyében levő város; egy 1299-ki szerződő levélben megint felmerül a *Klusvár*-szóalak, de azonnal ismét eltűnik s I. Károly 1316—1331—1336-n költ kiváltság- és adománylevelében, melyben e várost mintegy újra alapítja, továbbá I. [Nagy] Lajos király 1353 és 1365-n költ királyi megerősítő levelében, állandóul *Kulusvár* van használva; ellenben egy 1322. 1331-ki királyi parancslevélben, melyben meg van rendelve az erdélyi vajdának, főispánoknak, várnagyoknak és adószedőknek, hogy a *kolozsvári* polgárok és vendégek kiváltságlevelét épségben tartsák fenn s őket az abban megírt tartozásokon feljüli fizetésekkel ne terheljék, továbbá egy 1326-n költ parancslevélben, hol azon város polgársága Bostelke nevű határ-rész birtokában Istvánnal, Miklós erdélyi vajda fiával szemben megtartatni rendeltetett; végre egy 1331-kiben, melyben a király *Kolozsvár* városa birójának és ispánjának a kebelében és területén előforduló bűnügyekben bíraskodási s az úgynevezett *„Fekete erdő”* használatához jogot enged — *Koluzvár* van írva. Így váltakozott e két alak a XIII. és XIV. században. S mint-hogy az *o* és *u* szintén folyvást cserélkeztek, hihetőnek vélem, hogy *Kulus*-t és *Kolus*-t a magyar nép, sőt a magyarul értő királyi jegyzők is *Kolos*-nak ejtették ki, a mire nézve egy, minden kételyt kizáró oklevéli bizonyíték is van, a *Kolos*-Ak-

nát¹⁾ illető imént érintett eredeti kiváltságlevélben. Mindezek a *Klus*, *Culus*, *Kolus* és *Kolos*-alak egy jelentését oklevéllileg hitelesítik.

Keressük e szó-alak eredetét egy eddigelé járatlan úton.

1217-n Sol nevű birtokos és a váradi püspöki megyében szent Gáborról nevezett apátság főnöke közt per támadt három férfi és két nő iránt, kiket amaz saját alattvalóinak mondott; az apátság ellenben azt állította, hogy azokat a felperes nővére, Sebe különböző egyházi kötelezésekkel az apátságnak hagyta. E szolgák egyikének neve *Choloz*²⁾. 1265-n a győri káptalan előtt Sopronvármegyében lakó *Kolos* Péter és Herbard ispán közt az előbbinek *Kolos* nevű ősi öröksége egy részének eladása iránt költ vásár-szerződés emléke van fenntartva³⁾. I. Károly király 1332-n szent Bálint vértanu innepén Visegrádon költ adománylevelében *Kolus* mesternek és örökösének tett szolgálatai- s érdemeiért, azon okból, „mivel illendőnek látszik, hogy a király hívei a királyi szolgálattételekben, hadjáratokban, fegyverjátékok, fegyveres ünnepélyek és hadi vállalatok alkalmával másoktól saját címerrel legyenek megkülönböztetve és kitüntetve, és mivel azt nem másképpen, mint egyedül a királytól lehet nyerni — saját jelvényül és címerül egy sisak alakú címert adományozott.“⁴⁾ Ugyanazon király 1341-n a szent kereszt feltaláltatása napján Ráda nevű birtokot királyi udvari apród *Kulus* mesternek adományozta⁵⁾. 1531-n április 23-n I. Lajos király ugyan *Kolus* mesternek felséges atyja irányában havasalföldi szerencsétlen hadjárata alatt tettazon nagy szolgálataért, „hogy midőn az ellenség vad

¹⁾ *Kolozs*-Akna a mai oláh köznép nyelvén Kos-Okná, a művelt osztály azonban *Colosiu*-nak ejti ki. Az első láthatólag a „*Kolos*“-szó rövidítése, s ez alak eredetiségére utal; az utóbbi pedig arra, hogy a jelenkori kiejtést amaz évezredes történeti kérdésben döntő erejűnek ismerni el nem tanácsos.

²⁾ Ritus explorandae veritatis sat. *Bélnél*, Adpar. sat. 237. l.

³⁾ Petrus de Coloch terra haereditaria Coloch *Fejér*, Cod. Dipl. IV. 3. 302—3. ll.

⁴⁾ Magistro *Kolus* pro signo et titulo insigni galealis formam angustarij vulgariter, *cimer* dictum

Tehát a címer vulgaris az az magyar népnyelven volt kifejezve a középkorban. *Magyar Történelmi Társ.*, IX. köt. MDCCCLXI. 116. l.

⁵⁾ Magistro *Kulus* aulae nostrae juveni n. ott 118. l.

üldözése közben lováról leesvén, arra hirtelen nem tudna felülni: *Kolus* mester őt gyorsan ismét rá segítette s önélete veszélyeztetésével a királyét mentette meg, neki feles jószágot adományozott¹⁾. 1370-n az úr menybe menetele előtti másod napon [máj. 22.] költ levelében ugyanazon király Jakabnak, Szántói *Kolus* fiának Nezte nevű nejét fiusította s atyja és fitestvérei birtokaiban örökösé tette²⁾; 1376-n a szent györgy-napi nyolczadnapos törvényszék 20-ik napján Szántó nevű falut Laczk fiainak és *Kolus* Lászlónak adományozta³⁾; 1379-n május 7-n Dios-Győrön költ új adománylevélnél fogva Szántói *Kolus* fiának, Jakab királyi al-lovászmesternek Komárom vármegyében levő Bana és Arpa nevű birtokokat adományozta⁴⁾; egy 1381-n [kelési nap kitétele nélkül] Visegrádon költ beigtató levél szerint Jakab, Némái *Kolos* fia egy szántói részjószágha lón beigtatva; egy 1385. szent Katalin napján költ királyi kegylevelében Mária királyné Jakab mesternek, Szántói *Kolus* fiának, a királyi udvar vitézének a gonosztevők elszaporodása tekintetéből jószágaiban karhatalmat engedélyezett⁵⁾. . . . Ez oklevelek szerint a *Kolos* nemzetségnév megállapított tény, s létezése bizonyíthatólag a XIII. század elejére, e cikk elején mondottak alapján azonban — mint szintén az e nevet viselő vár is — hihetően a magyar vezéri korszakba megy fel. Erre mutatnak ama határ-részek és kihalt falu-nevek, melyek első honfoglalási törzsnemzetségek neveit tartották fenn napjainkig.

Kolozsvár egyik al-határrésze — a mint a határleirási részben láttuk — *Andornokmál*. Ez egy négyszáz holdnyi lankás völgyület, északra és délre tölgy erdő szegi be, a völgyalj neve ma Asszupatak. Festői táj, Árpád-kori oklevelekben sűrűn fordulnak elé változatai Ondornuk — dekan, László királynak, Béla

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR XXVI. száma alatt, a 48—49. lapon.

²⁾ *Magyar Történelmi Tár*, IX. köt. 122. l.

³⁾ U. ott 123. l.

⁴⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LVIII. száma alatt, a 98. lapon.

⁵⁾ *Magyar Történelmi Tár*, IX. köt. 124. l. Láthatni erre nézve számos oklevelet a Nagy Imre és társaitól szerkesztett *Hazai Okmánytár* I—IV. kötetekben, jelesen egyet 1372-ről, III. köt. 192—193. ll. mást 1386-ról. U. o. 240—41 ll. meg mást 1422-ről, I. köt. 316—17. ll. 1425-ről, II. köt. 238—239. ll. ismét 1438-ról, II. köt. 281—283. ll. tovább ismét 1446-ról II. köt. 293. l. 1450-ről, III. köt. 384—398. végre 1462-ről, IV. köt. 404—406. ll.

fiának a veszprémi püspökség részére 1082. kiadott határjárási parancslevelében ¹⁾; a kijárásról készült jelentést-tevő levélben Ondurnik ²⁾; Ondarnuk mint hatalmas nemzetség jó elé egy 1238-ki oklevélben, melynek két folyamka közt Ondornuk nevű földvára van ³⁾. Ondarnuk Csépán fia László király 1279-ki nemesítő-levélben ⁴⁾.

Itt látom helyét egy néphagyomány megemlítésének. A mint az ember a város északi határszélein az Andornokmált beszélő hegy-élen a papfalvi út kereszténél leindulva, egy meredek hegyen hirtelen az aljba ér, a pataktól 15—20 ölnyi távolságra van egy kőomlás, melynek neve az I-ső Lajos király korabeli határlevelekben: *Kőbánya*. Lehet, hogy a régi századokban valóban az volt, most vulkáni kitörésnek látszik. A föld belsejében levő tűz erejétől feltölt néhány kőréteg 10—12 láb mély, négy láb magas üreget képez: vadász és mező-pásztorok a hirtelen jövő zivatarok elől oda menekülnek, télen által vadaknak szolgál barlangul. A kőréteget mészesiga, kavics és áradmányi — alluvialis — porond képezi; felületét a föld belső tüze s a lefolyt századok légköri hatása barna-feketére festették. Vadászok, mező-pásztorok és közelében dolgozó munkások értesítettek ott-jártomban arról, hogy a nép ezt *Fekete várnak* nevezi. E hely eredetére a helyleírás rá mutat Hadd maradjon fenn az Andornokmált határ-részt bézáró költőies név a fennebb említett meghatározatlan hol-létű *Odornuk-vár* emlékezetével együtt!

Másik határ-rész *Ondotelke*, ma *Tarcsaháza*, melynek térsége a Szamos partján fekszik, völgyei s a hegyi részek északon; kannaáni legelője a város barom tenyésztésének maig ős erejű alapja, — együtt 1784 hold föld Erre is alkalmaznom kell az An-

¹⁾ *Fejér*, Cod. Dipl. VI. 2. 550. l.

²⁾ *Fejér*, Cod. Dipl. I. 1. 448. l.

³⁾ Bank, Ladislaus - - Hajdu, Andreas [de genere Ondornwk] et caeteri de generatione Ondarnuk traxerunt in causam Petrum filium Pouse Comititis pro quadam terra, quae comnetatur inter duos parvulos fluvios pertinente ad terrestre Castrum Odarnuk. *Fejér*, Cod. Dipl. IV. 1. 142—143. ll.

Látható a törzsnemzetségek közé sorozva a Podhradezky kiadása szerinti Kézai-félcé krónika végén is 104. l.

⁴⁾ *Fejér*, Cod. Dipl. V. 2. 505. l.

dornokmál nevet illető észrevételemet Ond, a honfoglalás egyik csapatvezére¹⁾. Már fennebb is volt említve, Miros és Ond-falvi Márton között 1216-n a *clus*-i alispán előtt folyt perügy²⁾. A győri káptalan 1262-n Sopron vármegyében Laszky falut Kemény, Reynold, és Jak [Ebed fiai] birtokába adván, a tanuk közt volt Ondi Gergely és Ondi Márk³⁾; 1267. Kemény⁴⁾, Ebed fia s testvérei pereltek Panittal⁵⁾ Arnold fiával; nyertes az első lett, s mivel a királyi törvényszék ítéletén nem nyugodt meg, minden jószágá Keménynek, Ond Mártonnak⁶⁾ s társainak lón ítélve⁷⁾. Az elveszett egyik jószág Panit volt. 1274-n László király András ispán kérésére megerősítette István erdélyi hercegtől s magyarországi királytól Sári, Petend és Ond nevű két darab földre nézve adott kiváltságlevelet⁸⁾. 1352—1353-n Kályáni Manó és öcsce Undoteleke vagy Tarcsaháza nevű birtokukat Kolozsvárnak adják el⁹⁾. 1376-n a zalai konvent Ond és Kecse falvak határait több szomszéd birtokosok jelenlétében kijáratván Ondi Tamás és társai felperesek kérésére Kecsei Pál és társai ellenében, a határos szomszéd birtokosok közt voltak Tarchai Jakab és az Ond-falvi plebánus¹⁰⁾. *Ondotelek* a mai *Tarcsaháza, Kecsed*, falu a kolozsvármegyei örmenyési járásban.

Harmadik határ-rész : *Kajántó völgye*, összes részeivel 2929 hold terület Kalyán, ősrégi nemzetség Kolozsvár környékén egész földtartományokat birt u. m. Kalyán, Kajántó, Kajántó völgye, Ondotelke határ-részeit. Ilyen határ-rész volt to-

¹⁾ Ound et Retel [helyesebben Ketel] ad ducem Arpad citius venientes *Anonym. Belae Reg. Notar. Schwandtnernél* XVI. fejez. 13. l.

²⁾ Ritus expl. veritat. *Schwandtnernél* : Item de villa Vndou, Martinum CCCVI. §. 255. l.

³⁾ *Fejér*, Cod. Dipl. VII. 1. 321. l.

⁴⁾ Az oklevélben : Kemyn.

⁵⁾ Az oklevélben : Ponyth egy 1270-ki oklevélben : Ponych ispánnak van irva. *Fejér*, Cod. Dipl. VII. 2. 212—15. ll.

⁶⁾ Az oklevélben Martino de Ond

⁷⁾ *Fejér*, Cod. Dipl. IV. 3. 387. l.

⁸⁾ Comes Andreas — — — super duabus terris Ond vocatis — — — *Fejér*, Cod. Dipl. V. 2. 145. l.

⁹⁾ Hátrább bővebben látható.

¹⁰⁾ Jacobus de Tarcha Plebanus de Ond *Fejér*, Cod. Dipl. IX. 7. 591—95. ll.

vábbbá *Bozstelke* — a régi oklevelekben : *Bochteleke* és *Bochteleky* — kihalt nevü határ-rész, *Szoporbércz* — régi oklevelekben : *Zupur berch* sat.¹⁾

Kolozsvár közelében voltak : *Tyburcztelke*, *Bénye* — a régi oklevelekben *Bene*, *Érd*, kihalt falvak; felette emelkedik a *Felek-hegy*,²⁾ régi oklevelekben : *Fekete erdő*, átfolyja a Szanos — ősi néven Zomus; nem messze vannak a Kalata, Zombor, Rado, Kemény, Kabós, honfoglaló törzsnemzetségek birtokai. Mindezek nyomatékos adatok arra, hogy a midőn e tájon hegy, folyam, faluk magyar nevet viselnek, a magyar honfoglalás ősi nyomaira ma is lépten-nyomon ráismerhetni; a midőn köröskörül mindenre magyar bélyeg van nyomva, a központnak úgy szólva teremve-teremt hely mintegy sziget-vár idegen kezekben szintén nem hagyatott, a magyar kar és ész átalakító befolyását ez sem kerülhette ki, sőt mindjárt kezdetben sorsul valamely első foglalónak, tán éppen a *Kolos*-nemzetségnek jutott, a kinek — mint már érintém — nevét a magyarul nem tudó külföldi papok rontották el *Kulus*- és *Klus*-alakra, és a kinek ősi nevéől lőn nevezve a vár, a vártartomány, monostor, később a város, vármegye a hajdon hihetően egy területet képező só-akna, szint-úgy, mint neveztetett Déésről, Déés-Akna, Tordáról, Torda-Akna, sáros, pozsványos fekvéséről *Víz-Akna*, *Kolos-Akna* . . . a minthogy a legrégibb oklevelekben így is neveztettek.

Ez a második alap, melyen Kolozsvár neve meghatározásában a való megközelíthető. A hún *vár*-szó minden adatok s írók tanusítása szerint egyik felét képezi. Ennek magyar eredetéhez alapos kétely nem fér. A másik fele a *clus* és *clusa* szlávlatin vagy *Kolozs* magyar nemzetség-név. Ez még bizonyosan el nem határozható. Mindkettő mellett nyomatékos okok vannak. Én a tőlem ismert adatok alapján a magyar vár-rendszer és erdőn-túli hét vártartomány hajdankori szerkezetéből indulva ki, hajlandó vagyok az utóbbit fogadni el. Velem jó-e az olvasó vagy elvállik tőlem és saját véleményét alkot? tőle függ — én a létező adatokat részrehajlatlan gondossággal elébe terjesztettem.

Az a tény, hogy *Kolozsvár*-t a latin oklevelek e három század alatt legelőbb *Castrum* azután *Villa* s olykor *Civitas* magya-

¹⁾ Hátrább bővebben lesz szó e névről is.

rázó néven is fejezik ki, a város meg annyi átalakulási és fejlődési állapotát mutatja. Nem mondható ugyan, hogy ez elnevezések szigorú egymás után-t tartva következetesen mindig külön-külön időszakban lettek volna használva, sőt igen gyakran váltakoztak, olykor ugyanazon időben, néha azon egy oklevélben is egy helyt a *Villa*, más helyt a *Civitas* kifejezés fordul elő — a szerént, a mint a mondatban a vár vagy népe van értve; de a *Castrum* kifejezés az Anjou-ház trónra léptéig állandó, az a más két kifejezési alakkal mindig mintegy párhúzámban halad, miguem a kijelölt időtájban állandóul a *királyi város* elnevezés jó használatba.

Ennek történeti hasznát ama fogalom-szólknak ez időkbeli különböző jelentései ismerete tárja fel.

A *Castrum* általában katonai táborhelyet, táborállást jelentett. A régi francia történetiróknál az országok főhelyeinek a neve volt: kerített város — *Urbs* — mezőváros, olykor *Municipium*. Ennek alárendelve voltak a várak, kastélyok, faluk. Utóbbiak közül a nagyobbak neve szintén város, kerített város volt, de az ország más fővárosainak nem voltak alárendelve. A kastély olykor várost is jelentett. A várak közt a királyi jogon bírtak ország várainak, köztvároknak nevezettek, s érteményök olykor a villával egy volt.¹⁾

A *Villa* tágabb értelemben szintén várost jelölt, Du Fresne szerént férfaktól őrzött, árkokkal és zárlatokkal védett helyet. VI. Károly francia király Párisról még 1386-n is így ír: *Páris, a mi villánk*. A villák a középkorban nem mezsei praediumokat jelentettek, mint a latinoknál, hanem a mezők határaiban levő több ülés és épület csoportját; neve a vallum szótól jött, minthogy árkokkal volt körülvéve, nem fallal. Néha feles számú lakóval s házzal bíró falut — *Vicus* — máskor bástyát jelentett. Angliában voltak mezsei és fallal kerített villák: az elébbieket,

¹⁾ *Castra sunt, ubi milites steterunt Castrum singulariter Oppidum Capita gentium sunt Urbes aut Oppida necnon Civitates interdum etiam Municipia, caeterae Urbes eis subjectae Castrorum vel Castellorum nonnunquam et Vicorum appellationem designari*

Castra, Castella ampliora nuncupantur Civitates, Urbes si alteri urbi, quae Caput Gentis vel Provinciae habetur, non fuissent subdita Castellum et Civitas Castrum publicum quod juris regii est Castrum interdum pro Villa legitur. Du Fresne Glossar. 8-drét C köt. 271. l.

hozzájok tartozó földek, rétek, erdők együtt képezték, az utóbbiak neve: vár, város — Burgi et Civitates. Az első villák határterületeit nem faluk, épületek, utak képezték, hanem szántóföldek, nagy földterületek, határgyepük, folyóvizek sat. Voltak fiskusi, királyi villák: amazok tulajdonosa az ország, ezeké a király. ¹⁾

A Civitas a közép korban királyi várat és várost jelentett: az volt, a mi a villa publica, vicus publicus. ²⁾

E névszóknak ezen európai általános érteményei kevés módosítással nálunk is életgyakorlatban voltak. Egyike e módosításoknak az, hogy a *Castrum* vártartományt, vártartományi, országvédelmi központot tett; királyiak voltak és magánosak; amazokból idővel a vármegyék, ezekből a magán uradalnak keletkeztek. Egy alaptörvény, mely tiltotta a köz vagy királyi várak eladását és idegeneknek adományozását, ezt kétségtelenné teszi. ³⁾ Egy más törvény a *Castrum* és *torony* fogalomszókat ugyanazonosítja. ⁴⁾ A torony nálunk a volt, a mi az angoloknál a bástya. II. Endre király végzeménye 14-ik ezikke szerint a *Castrum*-szó alatt értetik a várispán és a vár népe, valamint mind-

¹⁾ *Villa et Civitas Nunc Villae ingentes Oppida parva prius Villa viris fortibus, vallis et seris undique munita Villa nostra Parisius Villas hodie non quomodo Latini praedia rustica, sed conplurium in agris mansionum vel aedium collectionem appellamus. Villa dicitur a Villis quasi vallum Vicus vulgari lingua Villa eo, quod polleret frequentia pagensium ac pluribus tuguriis Bastida item Villa Villae seu Burgi atque Civitates Villa fiscalis, publica, regia Palatia, Curtes Regiae, Fiscii et Vici Regis. Du Fresne, Glossar. 8-rét S—Z köt. 217—18. ll.*

²⁾ *Civitas publica, quae ad fiscum regium pertinet Civitas, Villa publica, vicus publicus Du Fresne, Glossar. sat. 8-rét C. köt. 477. l. Botku Tivadar, A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről című értekezésében vár-érteményt tulajdonít a Civitas-nak. Századok, 1870. octoberi füzet 515. lapon.*

³⁾ *Castra* vocabantur Oppida, a quibus Comitatus Hungariae potissimum sumebant denominationem. Bél, Adpar. 155. lapon, u. alatti jegyzés. Dignitates seu Comitatus Regni seu Castra alienis non conferemus. Urkundenbuch zur Geschichte Siebenb. 159—160. ll.

⁴⁾ *Turres sive Castra* super ecclesiis aedificata aut aliis locis pro nocumento constructa evellantur. III. Endre király 1291-iki végzeménye. Fejér, Cod. Dipl. VIII. 2. 144. l.

azon más kerített városok is — Urbes — a melyek nem polgári vagy püspöki joghatóság alatt állottak.¹⁾ A *villák*-nál még csekélyebb az eltérés. Egyik az, hogy a közgyűlések tartása, közdolgozók igazítása a királyi villákban volt, az országos követek ott fogadtattak, kiváltságok, szabadalmak gyakran ott költek.²⁾ A *vivitás*-nál csak azon egy sajátság tűnik fel okleveleinkben, hogy az Árpád-korszakban gyakran volt felcserélve az Oppidum-szóval. A vár alatt megtelepült városba földmives és iparúzó mesteremberek huzódtak, adót fizettek, egyéb szolgálatot nem tettek; városiaknak hívták őket lakhelyökről. Néha ezek s a várjobbágyok vegyülve laktak a vár alatt: utóbbiak egy része fegyverrel szolgált, a másik a közel levő villákban a vár földeit mivelte s barmot tenyésztett.³⁾

Hosszas nyomozódásim összevont eredménye ím ez.

Kolozsvár magva, a mint fennebb is érintve volt, a vár — *Castrum Clus*, a vezéri korszakból való magyar alkotás; kezdetben katonai telep s vártartományi őrhely volt — szervezetét fennebb eléadtam; őrségét várjobbágyok és várszolgák képezték, kik részint benn laktak a várban, részint a közel levő villákban voltak megtelepítve s a várhoz tartozó földeket mint szabad férfiak s katonák azaz nemesek birták s érette különböző hadi és várszolgálatokat tettek. A váradi törvényszék per-jegyzőkönyvében Kolozsvárhoz tartozott következő villák vannak megemlítve: *Lomb, Valkó*, [Valkoj], *Póka, Ondo*, [Undo], *Kóród* [Curnad], *Szovát* [Zuat], *Hem, Natztha, Szopor* [Zupur], *Her-praedium, Vista, Kalatha*. A vár közlébe lassanként magyar, német és más népből való iparosok telepedtek, kik annak védelme alatt polgári tár-

¹⁾ *Bél*, Adpar. 194. l. u. jegyzés.

²⁾ U. az 192. l. c. jegyzés.

³⁾ *Cives Castrī subjectum Castro Oppidum incolebant, a Joubagionibus in eo distincti, ut census tantummodo non servitutis nomine devincti erant suis dinastis Civitatenses appellantur eo, quod civitabant hoc est Civitatem vel Oppidum incolebant.*

Joubagiones idest subjecti Castrī diversae fuerunt conditionis. Quidam militaria in Castro praestabant officia, inter quos ducum alii, alii militum fungebantur munere. Nonnulli artes exercebant Sellularias, sicuti fabri, pistores etc. reliqui in Villas et agros collocati, pecunariae et rei agrariae dediti. *Bél*, Adpar. 223. l. h. jegyzés.

saságot alkottak, kézi mesterséget űztek s a várjobbágyoktól és várszolgáktól bérelt, utóbb megörökösített földeket míveltek. A várnéphez tartoztak a közel levő villákba telepített ama várjobbágyok és várszolgák, kik a vár védelmi s fenntartási terheiben osztoztak s fő kötelezettségök hadi szolgálattétel volt. A XII. század végén s a XIII. elején a várak elő- vagy külvárosi népe közé számos theuto és flamand=szász jövevény telepedett, kiknek a király, illetőleg a vár ideiglenes birtokosa lakhelyet s lakási jogot, olykor a várbirtokból földet adott; azok — a mint már mondván volt — díjul a királynak adót, a püspököknek tízedet fizettek, kézi mesterségből s földmívelésből éltek. Így lőn idő folytán az előváros népeisége mind nagyobb. A magyar államélet gépezete a négy utósó tízed alatt sarkából mintegy kifordulván, az ősi várrendszer gyors hanyatlásnak indult. A várak nem voltak többé az ország féltett kincsei, őrszemei; katonai rendeltetésök feledve lőn; az egymással küzdő pártok közül egyszer egyik, máskor másik ragadta kezéhez azokat és a hozzájuk tartozó birtokrészeket. A várföldek adás, vevés, csere, foglalás és per tárgyává lőnek; a vár népét a tatárpusztítás, beharczok, kereszties hadjárat és a kúnok betörései megfogyasztották; a vár körüli törzspolgárság a jövevényektől olcsóbb és tán jobb árucikkkekhez jutván, földbirtoka eladásánál bennök hihetőn bőkezű vevőt találván: könnyebb életre, a főurak zászlói alatti katonáskodásra adta magát, a mi száma és befolyása csökkenését eredményezte. Így jött a születési szaporodás, békésb polgári életmód, új bevándorlások által folyvást gyarapodó vendég nép-elem a régi város-lakosokkal szám, vagyon és polgári jelentőség tekintetében egyensúlyba s nem sokára avval a hatalomban megosztzott. A mit tett IV. Béla 1246-n a tatárpusztítás után nagy mérvű telepítése által, V. István 1263-n város-alapító kedvezményeivel: azt a befolyást gyakorolta a várvédrendszer alá hanyatlása Magyarországnak népesedési, politikai s culturai viszonyai átalakítására.

Valóban ama hatalmas várvédrendszer, mely mint egy erős bástya-lánczolat fonta át meg át a magyar birodalmat, azon perczben gyengülni kezdett, a mint a benne levő katonaság annak országvédelmi nagy rendeltetését feledve, birtokaitól menekülni kívánt, karját a királyi hatalom gyengítésére igyekvő oligarchák kezébe eszközül adta, s az uralkodót oly politika követésére kény-

szerítette, hogy a míg az az ország határainak kültámadás elleni megvédése végett idegen népeket hiva be, mintegy uralkodói tisztet teljesített: addig egyszersmind magának is a várak elővárosaiba telepedett polgárságban az oligarchiával szemben amazt idővel ellensúlyozni képes véderőt, egy élő kincsforrást teremtett. A következő korszakban látandjuk, hogy Béla és István királyok telepítéseinél oly indokoknak is fenn kellett forogniok. Rogerius siralmas krónikája tanúság erre. Sajnálatos, hogy ma egyik király telepítési adománylevele sem létezik, s a mit róluk tudni lehet, az a kevés, a mit IV. László 1280—1282-ki, III. Endre 1291-ki királyi megerősítő leveleiben úgyszólva csak a sorok között, I. Károly 1316—1331-ki — tehát 50 évvel később költ — újra alapító-levelében azonban világosan kifejezve láttunk, s a mik mégis e városnak tatárok és kúnok általi elpusztítását s új lakókkal — köztök szász vendégekkel — benépesítését történelmileg hitelesítik.

Az elpusztulás IV. Béla alatt történvén: az 1246—1263-ki oklevélből Kolozsvárnak mint néptelenné vált s kedvezmények által új lakókkal népesített helységnek megemlítése hihetően tévedésből maradt ki, vagy tán azért, hogy arról külön adománylevelél költ; ez annál hibetőbb, mert László király idézett kiváltásmegerősítő levelei említik. Az is bizonyos, hogy Kolozsmonostort 1285-n másodszor dúlták fel. Nem érhet-e ugyan akkor Kolozsvárt is hasonló sors? I. Károly V. Istvánnak tulajdonítja a megalapítást. Mi okból mellözi IV. Béla királyt, nem tudom, s előttem feltűnő, hogy a míg az Árpád-fiuági királyok leveleiben világosan ki van fejezve az, hogy az adományozott villákban a korábbi lakók — inquilini — megapadtak, a telepítés által azok számát kívánják növelni, s mind a megmaradottaknak, mind az ezután oda egybegyülekező szabad állapotú vendégeknek egyedül a vajdai, várispáni s más birói hatóság alóli kivétetését s a püspök és sajt birajok hatósága alá rendelése kedvezményét ígérk: addig a János, küküllői esperest által szerkesztett Károly-félc eredeti újra alapító-levelben a korábbi lakók egészen mellöztetvén: csak királyi vendégekről és szászokról van szó, határozottan ki van fejezve, hogy V. István gyűjtötte egybe s alapította a várost, annak sok szabadságot és kedvezményt adott, a mikből a nevezett vendégek kedvezőtlen idők s háboruk következtében ki lönek forgatva; a

király tehát azokat visszaadván: a kedvezmények némely pontjait elősorolta s azokat és egyebeket, *miket István királytól birtak*, sértetlenül megtartani ígérte és rendelte.

Határozott, részletesebb adatok kellenének ahhoz, hogy itt a történeti valót tisztán s teljes benső összefüggése szerint kitudni lehessen; azonban azt a felhozottak is mutatják, hogy a vár mint eleinte katonai intézmény, bölesője volt a villának vagy elővárosnak, abban egy részről a védelmi biztonság, más részről az iparüzlet és élelemszerzés érdekközösségénél fogva természetes úton fészkelte meg magát s fejlődött a polgárság — civitas — a miből aztán az uralkodó-ház, a közintézmények s kivált a honvédelem változtával önként állott elé az egészen új elemekből álló s magasb társadalmi rendeltetésű királyi város.....

Minő volt a vár s építési modora az Árpád-házi királyok korszakában? Mi változás történt annak vezéri korszakból való alakján? Abból, a mit ma az Ó-várban látunk, van-e és mennyi van amaz, embereivel és intézményeivel, építéseivel és rontásaival csáknem egészen eltemetett századokból való? Mi és melyik rész az, a mit Béla és István király alapításának lehet mondani? Mind-ezen kérdésekre — rosz kedvvel vallom meg — felelni adathiány miatt nem tudok s a tudás helyébe következtetéseket állítani helyesnek nem tartom. Két körülményt azonban említésre méltónak itélek.

Egyik a kolozsvári és budai vár közötti hasonlóságot illeti. Utóbbi IV. Béla a tatárpusztítás után négy évvel — 1246. — építtette. A királyi oklevélben világosan mondva van, hogy ugyan akkor birodalma védelmére más várakat is építtetett.¹⁾ Rogierius ^{jeu} mester írja, hogy az erdélyi részekben a tatárok eltávozása után számos vár azonnal fel lőn építve. Kolozsvár alapítása is némely oklevéli vonatkozások szerint ez időre, illetőleg IV. István korára esik,²⁾ intézményei — a mint hátrább kitűnik — Buda városéinak nyomán fejlődtek; a budai vár falmaradványait Kolozsvár déli és észak-nyugati ó-vári falrészeinek alkotásával összehasonlítva, a kettő között az alaprakás, a falszint alkotó kövek megfektetése

¹⁾ A magyar tud. Akadémia kézirat-tárában levő Diplomatar. IX. köt. 80. l.

²⁾ Ez oklevelek eleje fennebb elé volt adva.

s összehesztés módja, a kőfal dőlő fekvése, szabálytalan görbe iránya s a használt mészevegyülék figyelemre méltó hasonlóságot mutat.

A másik az Ó-vár falainak építési anyaga, a dél-keleti szögletbástya [mai néven; *Torony*], melynek sajátos építésmódja hátrább ismertetve lesz. E falakra mind két felől épületek dőlnek, kő és mész a többi várfalakétól különbözők, a római feliratos kövek jobbára ezekbe vannak berakva; a váron kívül, belmonostor uteza északi, híduteza nyugati része felől az épületek alapjaiban 10—12 láb mélyen kövezett sima tér — uteza vagy piac — nyomai, a váron belől a Ferencz-rendieknek, egykor a Domokos-szerzet birtokában volt temploma és zárdája vége egészen a várfalra dül. A pesti nemzeti muzeum Jankovich-féle gyűjteményi osztályában van egy hártýára irt Agenda-codex, melynek szerzője állítólag Mihály, Domokos-szerzeti barát, Benedek erdélyi püspök korából, kinek az eretnekek üldözésében társa volt s mely a templomi kar-ének és isteni tiszteletbeli szertartások s ama szerzetbeli barátok és nének eltemetése módját adja elé. A XV. században Erdélyből kivitték Angliába s onnan később ismét visszakerült. Benedek püspököt Szeredai egy 1311-n költ oklevelen látta először¹⁾; Jankovich azt véli, hogy a szerző 1280—1300 körül élt s az Agenda a szent Domokos- vagy Predikáns-szerzeté lehetett, minthogy a ritualék mindkét szerzetet kötelezték.²⁾ Az első esetben a szerző kolozsvári szerzetes s az ó-vári zárdá tagja volt. A falakra dőlő zárdá és templom s az ottani szent szolgálatokra készült lythurgiai mű a vár XIII-ik századból való eredetét gyanítatják; az pedig, hogy Benedek, kolozsvári plébános — a mint említve volt — már 1316-n a város érdekében annak bírójával a király elébe járult — fejlett polgári életet, régi és erős hitközséget feltételez, melynek itt lehetett legelső egyháza.

E részletek átolvasása a két vár építési kora közt némi egybeköttetést mintha sejtetne, a kolozsvárinak első megalapítására nézve a valónak némi látszatát mintha mutatná. De a történelem czélja, a történetíró feladata nem sejtélem s nem látszat,

¹⁾ *Anton. Szeredai* Series Episcopor. . . . 61. l.

²⁾ *Elenchus M. S. Antographorum et Synchronor. rer. Hungaricar.* VIII—XV. Fol. Magyar Nemzeti Muzeum. Pest, Jankovich-gyűjt. Könyvtári jegy 38.

hanem bizonyosság és való. Érzem e kötelességet, s éppen azért, nyomozódásaim e tekintetbeni eredményeit hátrább adandom elé.

A város és határa területi történetére vonatkozólag előttem csak a tudós Benkő József véleménye ismeretes, a mit az ő szavára sokan elfogadtak, Fejér György is nagybecsű oklevélgyűjteményébe felvett.¹⁾ *Kolozsvár* nevű villa alatt — úgymond ő — László király előttünk ismereres oklevele közlése folytán *Cluswar*, később *Claudiopolis*, a magyaroknak *Kolozsvár* nevű szabad királyi városuk értendő; mely III. Béla király alatt az 1178—1192, évek között *Szent-Péter*, *Szent-György*, *Szent-Jakab*, *Sala*, *Bos-Telke*, *Ando-Telke* és *Szopor* nevű hét faluból — Vicus — alakult egygyé. Ekkor építetett a vár is egy régi római vár romjaiból.²⁾

E véleménynek a város nevét, építési korát, római váromokból építtetését tárgyazó részével szemben az eddig előadottakra utalva: miként s minő elemekből alakulását itt tárgyalni helyén valónak látom.

Benkő, kora köz hibáját követve, közleménye forrását nem nevezte meg. Én annak sehol ily collectiv alakban nyomára nem akadtam; szavát tehát csak egyszerű állításnak kell tekintenem, minek igazolási tartozása a nyomozó-történet öröksége.

E sorok is e tartozás törlesztésének némi kísérlete. Legelső a *‘Vicus’* és *‘Pagus’* szók középkori értelményének megállapítása. A *Vicus* oly kastélyokat és falukat jelölt, melyeknek nem volt városi rangja; lakói: a köznép, s kicsinységök miatt a városokhoz szoktak kapcsoltatni; jelentett táborhelyet, várat is fal-erősség nélkül, a XII-ik század előtt *villá-t*.³⁾ A *pagus* a tartomány vagy vidék része: a tartomány *pagusokra*, ezek *villákra*, *mezővárosokra* és *várakra* oszlottak.⁴⁾ Érdekes meghatározását adja ezeknek

¹⁾ *Fejér György*, *Codex Dipl.* Tom. IV. Vol. III. 308. l.

²⁾ *Milkovia, sive Antiqui Episcopatus Milkoviensis Explanatio Conciinnavit Joseph. Benkő* Utolsó köt. Bécs, MDCCXXXI. 310. l. a. jegyzés.

³⁾ *Vici, Castella et pagi sunt, qui nullae [így] dignitate Civitatis honorantur, sed vulgari hominum coetu incoluntur, et pro parvitate sui Civitatibus attribuuntur Vicus, Castrum sine munitione murorum, Scriptoribus ante annos 1200 idem quod Villa. Du Fresne, Glossar. 8-rét S—Z köt. 805—6. ll.*

⁴⁾ *Pagus pars est regionis: atque ut regio in pagos ita pagi in villas, oppida, et burgos distributi erant. Du Fresne, Glossar. 8-rét O—R köt. 94. l.*

Benkó József is. „A legrégebbi időkben — így szól ő — az együtt élő háztájak, családok lakházai kettenként hármanként szerte szét voltak oszolva, mintegy elszórva. A házak nem voltak hosszában utcza-sorokat képezőleg építve s éppen ezért inkább vicus-nak hívták, mint pagus-nak. A királyok rendeletéből alakultak aztán szorosabban társaságba és községekké, házaikat összekapcsolták, a lehetőségig a külső szépségre is ügyelve.“¹⁾

A tiszteletre méltó tudós itt sem nevez kútfőt, pedig hihető, hogy valamely régi magyar forrásból merítette a régi oklevelekkel s falvaink őskori történetével valóban egyező ezen szép és tanuságos meghatározást.

A *Castrum*, *Villa*, *Vicus* és *Pagus*-szók érteményei általánosságban nézve a hajdankorban csaknem összefolynak; de ha részletezve és valamely történeti nevezetességü helyhez-kötötten, külön vesszük vizsgálat alá, némi irott adat segítségével azoknak valamely adott időben volt valódi és külön jelentése mégis megállapítható. A magyar vár-rendszer történetében a *Vicus* rendszeren valamely vár melletti telepítést jelentett, annak külvárosát, város-részét, olykor utczáját képezte. A XIV. XV. XVI. századokból sok adatot láttam, melyben Monostor-utcza és Szent-Péter [a mai külmonostor és kül-magyar] utcák *Vicus* név alatt vannak említve. Hogy Szent-Péter külvárosnak külön temploma s papja volt a XIV. század elején, oklevél tanúsítja; ez hátrább idézve lesz. A hídelvét, sőt az Ó-vár némely utczáját is láttam így írva s nevezve, utóbbi esetben azonban kétségkívül *utcza-sort* jelent.

A *Villa* különböző jelentései, Kolozsvárnak így neveztetése, valamint a várterület körében és tartományaiban levő villák történeti elnevezése s a várhoz való viszonyaik tekintetében az eddig mondottakra hivatkozólag még a következő oklevéli adatokat kell megfontolás alá vennünk. Tény, hogy a várhoz számos Villa volt katonai szolgálattal köteles: így — a Benkó Józseftől említettek közül — *Andó-Telke* [a váradi perjegyzőkönyv és tolem fennebb idézett oklevelek szerint helyesebben: *Ond*, *Ondo-Telke*] és *Szopor*, [a váradi perjegyzőkönyvben: *Zupur*]. „Ondotelkét, más néven Tarchaházát hasznaival és tartományaival

— 1) *Josephus Benkó*, Transsilvania Specialis I. köt. 7. l. [Erdélyi Múzeum példánya szerint].

együtt — mint fennebb érintve volt — 1352. aug. 18-n Kályáni Manó és Bertalan testvérek zálogba adták Bertalan ispán kolozsvári bírónak, Valternek, Dávidnak, Székely Jánosnak és Remar mester jegyzőnek és kolozsvári polgárnak, általuk pedig Kolozsvár összes polgárságának 45 márka ezüstért mindeniket 80 garasba számítva húsz év elfolyásáig, oly formán, hogy ha addig meg nem fizetnék, akkor tartozzanak két annyit fizetni; ha az előtt bármikor megfizetni tudnák, a város köteles felvenni, de a birtokot húsz évig birni ekkor is joga lesz. Ha a nevezett polgárok észszerűnek látják azon birtokot lakókkal benépesíteni, az eladók tartoznak azok számára saját erdeikből erdő-részt adni, ott, a hol az a letelepítendő népnek inkább keze-ügyében lesz. Ez egyezés szerént a nevezettek 20 év elteltéig a mondott birtokot másnak zálogba nem adhatják; ha valaki pert indít a zálogtartó ellen, a zálogbaadók jót állani s védelmezni tartoznak. Ha pedig ők a faluban benn az Uj-Szamoson¹⁾ a maguk költségén malmot akarnának állítani, ez szabad lesz; valamint egy lakót is a maguk neve alatt tarthatnak, ellátva azt egy ekényi — egy napi szántásu — földdel.²⁾ A következő évben pedig, ugyan Kályáni Manó, nemes Kályáni János fia maga és nevezett testvére s Jakab nevű fia nevében Kolozsvár város jegyzőjének Kymar³⁾ mesternek s általa Kolozsvár polgárainak és vendégeinek ugyan azon birtokot minden hasznaival, tartozmányaival t. i. szántóföldeivel, kaszálóival, réteivel, vizeivel, malomhelyeivel és azon birtok minden egyéb jelenvaló vagy jövőben lehető járandóságaival együtt száz márka ezüstért — nyolczvan garast számítva egybe — eladta, átengedte és bocsátotta Kolozsvár városának örökösön és visszavonhatlanul, semmi jogot és birtoktulajdonosságot sem maguk, sem utódaik részére azon birtokban fenn nem tartván, hanem ahoz való minden jogukat és birtoktulajdonosságukat a nevezett város polgáraitra és vendégeire, mint annak igaz uraira és törvényszerű birtokosaira ruházván át, sőt a netalán háborgatók ellen szavatosságot is vállalván s azok ellenében a vevő várost önköltségekön s fáradságuk által megoltalmazni köteleztetvén.⁴⁾ A

¹⁾ Legelső okleveli adat, mi a kis Szamos-árokra vonatkozik.

²⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR XXVII. száma alatt, a 49—50. lapon.

³⁾ Fennebb *Remar*-nak volt írva.

⁴⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR XXVIII. száma alatt, az 51. lapon.

Zupur név ma is él Nagy- és Kis-Szopor nevű 1180 holdnyi határ-részben. *Szent-Pétert* az életgyakorlat ma is csaknem önálló külvárosnak tartja. Ehez kétség sem fér. *Szent-György* nevű villa az e nevet viselő szőlők alatt szintazon nevű téren fektetett. Gerla, Szent-György-hegy, a hegy alatti tér, cambiátori legelő, kölesföld és a téglá melyéke — együtt 1000 holdnyi terület : hajdan, midőn alig volt századrésznyi népesség az országban, egy kisdud telepnek [villa] elegendő éleltesi hely volt. Feljebb már érintettem, hogy Péter, erdőn-túli püspök Nádasd és Bogártelke nevű falvait Leske nevű erdőért és Szent-György faluért — mint a melyek az ő birtokai közepében voltak — 1299-n cserébe adta. Nem valószínű-e, hogy ez és nem a Kolozsvármegye örményesi szolgabirói járásában levő Szent-György képezte a csere tárgyát? A Szamoson átvivő hídnál még a múlt században is több mezei lak és egy koresmaház volt. *Szent-Jakab* emlékét szintén fenntartja e nevet viselő közel 300 holdnyi határ-rész. *Bos-Telkéről* feljebb oklevelet idéztem. *Sala* nevű villa egy maig itt lakó nemzetség és határ-rész nevében folyvást él¹⁾, s bár a városi levéltárban róla adatot nem láttam, hagyományt nem hallottam, mégis mintegy kényszerült vagyok, hogy felemlítsem kutatásaim egy homályos eredményét, egy réges-régi oklevelet, melyre midőn a pesti egyetemi könyvtárban folytatott tanulmányozás közben véletlenül ráakadtam, átpillantva s egy bizonytalan sejtelemtől meglepetve, belőle elébb csak mintegy ösztönszerűleg jegyezgetni kezdtem, azután azt egészen lemásoltam. „A szent és megoszolhatlan Háromság nevében — ez a szöveg hű fordításban — legyen tudtára mindeneknek, jelenvalóknak úgy mint jövőendőbelieknek, — hogy én István, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia és Ráma királya, a leggyőzedelmesebb Géza király fia, Vidának, Doboka fiának és több nemeseimnek kérésére megengedtem, hogy ő, az én lelke és önlelke üdveért Sala nevű²⁾ praediumot, a szent Péter tiszteletére épült monostort és Sala nevű praedium még egy más részét, valamint egy harmadikat is, melynek neve Enchimil³⁾ — azok minden tartozan-

¹⁾ Salla tava. az Erzsébet-ispotály egy földje erre rug. Transsumpta Conventualia Litterar. Origin. Xenod. S. Elisabethae 1843. 253. l.

²⁾ Látható a jegyzés az OKLEVÉLTÁR I. száma alatt az 5—6. lapon.

³⁾ Ugyan ott.

dóságaival együtt ajándékozhatta a jeruzsálemi betegápoló szerzetes-rendnek¹⁾; megengedvén, hogy azokat a nevezett szerzetesbeli szegény barátok és szerzetes társak — ellent nem állván elől-nevezett ajándékozó szülőinek ellenmondása — Isten dicsőségére és tisztességére, örökre birják. Hogy pedig e rendeletem erős és állandó maradjon, ezen kiváltságot országom főrendü férfiai u. m. Vilcina²⁾ erdőn-túli, Chemma egri, Zakariás³⁾ pécsi, István esanádi — püspökök⁴⁾ — Ompud nádorispán, Rubert⁵⁾, Vida, Smaragd ispánok jelenlétében megirattam s királyi peccséttel megerősíttetem. Ha azért valaki ezen rendelkezésemnek ellene mondaní akar, átok alá vetés ítéletével büntetessék és felségsértő bűnösnek ítéltessék. Költ ezen levél — kartula — october 24-n, az Úr megtestesülése ezer száz hatvanhatodik évében.⁶⁾

„A többi praediumokat — ezt írja a királyi beléegyezési oklevelet mintegy folytatólag maga az adományozó — a mig élek, életem fenntartására meg kívánom tartani; az életből elköltözésem után pedig ezen három praediumok közül fiamnak Merrisásának adok kettőt u. m. Nádas-t [Nadech], Szent-Mihályt, és Szent-György nevű nagy praediumom hasonfelét, a másik felét pedig nőmnek adtam.⁷⁾

Ez oklevél megtalálásával csaknem egy időben ismertem meg, „*A német lovag-rend története*“ című könyvecskét⁸⁾. E rend

1) Látható jegyzés az OKLEVÉLTÁR I. száma alatt az 5—6. lapon.

2) A³⁾ 4) 5) számu jegyzést szintén ott.

6) U. ott.

7) Én ez oklevelet a pesti m. kir. egyet. könyvtárában levő Hevenesigyűjteményből másoltam. A királyi megegyezés [Consensus Regius] végződésénél alól a peccsétjegy volt [L. S.]; hátrább: Ex copia 3/7 [így] maii Ao 1777. a G. K. mecum communicata.

8) *Geschichtliche Darstellung des Deutschen Ordens in Siebenbürgen von Alexis Grafen von Bethlen*. Wien 1831. Druck u. Verlag von Martin Chr. Adolph Leipzig. In Commission bei C. Cnobloch. Elöl a német lovag-rend ezímerével. E lovag-rendet eredetileg azon jámbor szívű emberbarátok képezték, kik a szent földre vándorlókat s megbetegedetteket a Jeruzsálemben számukra alapított kórházakba befogadták és ott ápolták; kórházuk szent Lázárról és szent Jánosról neveztetett, az utósók köpenyüken fejér, az elsők zöld keresztet viseltek; latin nevök volt: *Hospitalarii S. Lazari et Johannis*; a szent föld elvesztése után átjöttek Rhodusba, annak a törökök által elfoglaltatása után Máltába. Innen nevök, keletkeztek 1104.

Magyarországon II-dik Géza alatt terjedt el; első letelepedésök Székes-Fejérváratt volt; Erdélyben a Bárczaságot 1211-n kapták adományul¹⁾, melyet várakkal erősítettek meg. Némelyek — egeendő alap nélkül — e váraktól származtatják Erdély „*Siebenbürgen*” nevét Az idézett író szerint Kolozsvár környékén is voltak birtokaik; így IV. Bélától 1244. adományul kapták *Ketzely* és *Suk* földét, melyek közül az első Ketsed, Ketzce, az utóbbi hasonló név alatt ma is létezik; Zéla vidékét²⁾, sőt Kolozsváratt benn belső magyarutczában levő 442. számú egykori Wesselényi-ház kapu-ívezete zárkövén a német lovag-rend czimere ma is látható, kis d, vagy hihetőbben O és T betű-felirattal, melynek jelentése : „*Domus vagy Ordo Teutonicus*”³⁾; a hídutczában, — jegyzi meg gróf Bethlen Imre, kinek művéből ezt idézem — vannak összeroskadt házi kápolnák... Én ezeknek hollétét kipuhatolni nem tudtam..... Gróf Eszterházi János Kolozsvár nevezetesebb épületeiről írt s szívességből velem közlött ismertetésében így írja le e kaput : „E kapu csúcsíves, fölötte monoru vért, melyen hat sugáru csillag, alatta egyenkaru máltai rend-kereszt áll és e két goth betű S. F.”⁴⁾. A két vélemény közül melyik egyezik a valósággal, a tőlem közlött rajzból megítélhető⁵⁾. A gróf a piaczi szentegyház körül közelebből tett építkezések alkalmával egy ide vonatkozó feliratu sírkövet fedezett fel s velem rajzával együtt azt is megismertette. A 4' hosszú, 3' széles sírkő — úgymond — az északi mellékhajó apsis talaja s a kápolnanyílás küszöbe alatt találtott; a koponya és lábszárcsontok még elég épek voltak, egy párna az első érintésre szétfoszlott, koporsónak nyoma sem látszott; feliratának csak része maradt fenn⁶⁾, minek domboruan

¹⁾ Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens sat. 8—10. ll.

²⁾ Ezt a nevezett író *Zilah*-nak véli. Zilah hosszason volt püspöki birtok, s nem hihetlen, hogy az erdön-túli püspökkel viszongó lovag-rend legyőzetése után került oda. Azonban Zéla nevű törzs-nemzetség már fennebb fordult elé.

³⁾ Geschichtliche Darstellung sat. 50—54. ll. A Hospitalarius szerzet czimere : veres paizson fénylő czüst kettős kereszt. *Századok*, 1870. áprilisi füzete 227. l.

⁴⁾ Egy újonnan felfedezett s hátrább említendő sírköven a *J* helyén *t* van.

⁵⁾ Látható a RAJZOK VIII-ik tábláján.

⁶⁾ Látható a RAJZOK VIII-ik tábláján.

kivéssett betűiből itélve az a XV. század első feléből [1400—1450] valónak látszik; a halál napja december 3-kára van téve, de hogy az ezer éven felül melyik század melyik tizedében, nem tudható. A paizs a kő lapra rézsútosan van faragva, mint az a legrégibb időkben előfordulni szokott; a rajta levő egyenkaru fennebb is érintett kereszt, két oldalán goth alaku kis *d*, a mit *o*-nak vagy *s*-nek is vehetni, és *t* betűk, felette a szintén említett hat sugáru csillag; tehát éppen az a czímer, mi a magyarutczai ház-kapun, különbség csak a betűk alakjának miként magyarázásában van. Ez második adat arra, hogy Kolozsváratt a jeruzsálemi lovag-rendnek talán kórháza és társulata volt, s az iménti emlék egy ily társulatnak előkelő tagját, hihetően éppen perjelét örökítette, mert csak ilyek temetkezhettek az egyházi kápolnák ily kitűnő helyére; sőt ebből tán az is következtethető, hogy e kápolna is ezen rendé volt. Elnyomorodott betegeket ápoló társulatnak s kórháznak Kolozsváratt létezése tény. Erről hátrább bővebben lesz szó..... Sajnos, hogy a kő régi helyére ismét betéttvén, a padlázat-kövezet által el lőn fedve.

A Benkő által említett Sala nevű villa, az oklevélben megnevezett szerzetes-rend, az annak adományozott falvak s praediumok, úgyszintén a német lovag-rend Kolozsváratt és környékén létezőnek állított birtokai, sőt a ma is létező rend-czímer mint egy kibonyolíthatlan rejtély, valami sejtelemszerű való gyanánt tűnik fel előttem. Merissa — ha tán e névben Méra rejlenék — Nádas, mely 1299-n püspöki birtok volt — Szent-György, a szegényápoló barátok birtoka [Hospitale] és Szent-Péterről nevezett monostor mintegy vonják az elmét, hogy Kolozsvár környékén nyomozódjék; ellenben Szent-Mihály, Ench, Tiho — hajdon Apafi-birtok — és a Sala nevű praedium — ha tán az alatt nem Zala rejlik — a Szolnokvármegyében volt *salamoni* apátságot idézi emlékezetünkbe. Én e két vonzó hatás közt a valót keresve, bizonytalanul tétovázok: egy későbbi nyomozó majd tán megtalálja azt.....

Benkő előadása kiegészítéseül még némely részleteket meg kell említenem. Fennebb el volt mondva, hogy Lomb földét — melynek kiterjedése ma is az 1000 holdat meghaladja — Kolozsvár 1291-n pénzen vásárolta meg, holott fennebb adatokkal mutattam ki, hogy a várhoz szolgálattal kötelezett ily nevű villa

létezett; Kolozsvár vendég lakói¹⁾ nevében Hermann fia Miklós ispán és bíró — comes et iudex — és István mester, Miklós vajda és máramarosi ispán, mint fejrői birtokos között Bostelke²⁾ földé iránt 1326-n egyenletlenség támadván: a király azt Váradon sept. 26-n költ levelében Kolozsvárnak ítélte oda, azon okból, hogy emberi emlékezetet meghaladó idők óta annak békés birtokában volt s erről érvényes oklevelei is vannak, egyszersmind meghagyta, hogy annak birtoklásában a nevezett vendégeket és azok utódit jogtalanul s bitorlásképpen soha senki megháborítani ne merje³⁾. I. Károly 1331-n július 11-n a kolozsvári vendégeknek egyéb kedvezmények közt megengedte, hogy a „*Fekete erdő*” nevű királyi erdőket — a meddig elhatolhatnak — szabadon élhessék, használhassák⁴⁾. I. Lajos 1367-n Sályiban január 29-n költ adomány- és kiváltságlevelében megengedte, hogy Kolozsvár polgárai egy korábbi nyílt levele alapján az azon város és Bányabükk közötti „*Felek*” nevű erdőség hegycsúcsán az ott előforduló gyakori fosztogatás, rablás és gyilkosság eltávolítása és kikerülése tekintetéből új falut alapítsanak és gyűjtsenek egybe s azt minden más jogokkal és javalmakkal együtt valamennyi más hatóság alól kivéve, a királyi hatalom és jog teljességénél fogva ezen város joga és törvényhatósága, örök időkre tartó birtoklása, igazgatása és hatalma alá rendelte, meghagyva, hogy azon alapítandó falu lakói felett az erdélyi fő- és alvajda, az ispánok, várnagyok és más tisztek soha semmiben ne ítélhessenek, törvényhatóságot ne gyakorolhassanak.⁵⁾ Egy 1377-n Budán sept. 30-n költ parancslevelében ugyanazon király azon okból, mivel egyfelől Kolozsvár előmenetelét és terjedését eszközölni, másfelől mind a kereskedőkre, mind másokra nézve az oda és visszamehetést biztossá és bátorságossá ohajtja tenni: azon város erdejében levő *Felek* nevű oláh falut, a melyben húsz oláh az út őrzése végett letelepítetett, azok, juhaiktól eddigelé részben a királynak fizetett ötvened adójával együtt, azon városnak adta, adományozta és

¹⁾ Az eredeti szövegben: Hospites de *Kuluswar*.

²⁾ Az eredeti szövegben: *Bochteluke*.

³⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR XX. száma alatt, a 40—41. lapon.

⁴⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR XXI. száma alatt, a 41—42. lapon.

⁵⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR XXXIII. száma alatt, az 58. lapon.

engedte, szigoruan meghagyván, az erdélyi vajdának és az adószedőknek, hogy ezen oláhokkal többé semmi közük ne legyen, tőlük ötvenedet vagy másféle adót ne vegyenek, de hagyják őket egyedül az utak őrizésére békében s háborítatlanul megmaradni.⁴⁾ Emlékezetébe idézem továbbá az olvasónak a 310 hold kiterjedésű Eperjes-tere nevű határ-részt, mely ösztönszerűleg viszi az elmét *Eperjes* nevű villa vagy telep gondolatára, mely lehetett egy kisebb telep lakhelye, valamint a *Hendely* nevű határ-részt, melyben hihetőleg a fennebb említett Hem nevű villa rejlik. Ezek alapján azt hiszem, teljes bizonyossággal mondhatjuk, hogy a mai Kolozsvár legősibb időkben: *Szent-Péter*, *Felek*, *Ondótelke*, *Bóstelke*, *Lomb* és *Szopor* nevű villákból, valamint nagy hihetőséggel: hogy *Szent-György*, *Szent-Jakab*, *Eperjes* és *Hendely* nevű telepekből alakult, hídelve és külmonostorutca későbbi település levén.

Ez egybealakulás idejét, mint általában az ős idők válságos átalakulásait s csöndes folyamú nagyobbszerű történeti fejleményeit szabatosan meghatározni nem lehet. Fennebb láttuk, hogy némely villa határát a város megvette, ebből lehet következtetni, hogy lakói már akkor onnan el voltak költözve, de azt is igen, hogy I. Lajos király szabad költözködési törvénye ellenére mint földhöz kötött jobbágyságok, avval együtt eladattak s csak idővel és lassanként telepedtek bé a városba. Az is tény, hogy a tatárok 1241—42-n s a kúnok 1285-n a nyílt mezők és villák lakóit elzaklatták, kiölték, táborukba hurezolták, néhonnan azok a puszták híre hallására a várakba, kastélyokba, mezővárosokba, templomkerítésekbe húzódtak. Ez történhetett a Kolozsvár körüli villák lakóival. Ez alkalmakkal is költözhettek bé a várba és városba... A vár-rendszer hanyatlása szintén természetes oka a villák megszűnésének. Az alap megrendülése az egész intézmény ingadozását vonta maga után. Mint történt ez, fennebb már elé volt adva.

Ily különböző okok okozata volt az, hogy a Kolozsvár környékén levő faluk e vár oltalma alá vonulva egy életérős polgári testületté, várossá egyesüljenek. Ez egyesülés ideje — a mennyire az adatok és emlékek gyanítják — a vár-rendszer hanyatlása korára s az Anjou-ház uralkodása kezdetére esik. Mint a növényi

⁴⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LV. száma alatt, a 94—95. lapon

és állati szervezetnél a fejlődés és hanyatlás jeleit világosan látjuk, de egyetlen izom szülemelését sem : úgy itt is a várat, várost s annak népe és határa összeségét az idő folyamában megannyi tényként feltűnni tapasztaljuk, némely részeknek a központtal egyesülését is ismerjük, de a ténynyé válás perczeit s mozzanatait, valamint a különböző elemek egy új organismussá kristályosodása történetidejét s műfolyamát történelmileg megállapítunk egyáltalában lehetetlen.

A vár és város őstörténete körüli, e hosszas nyomozódás után térjünk lakosinak történeteire. Kolozsvár vára és városa népe két különböző elem, de egy a történetök. A vár neve, katonai szerkezete, intézményei, a várórségi személyzet, tisztségek, vártartományi villák, a határ-részek, erdők, mezők, vizek, hegyek, bérczek magyar nevei teljes bizonyossággal megállapítják ama történelmi igazságot, hogy a vár, sőt a mellé települt város ős lakói is a vezérek és Árpád-fiuági királyok alatt túlnyomólag magyarok voltak; valamint azt is, hogy ez elem harcok és balszerencse következtében megapadván : a fogyatkozás, a város népesítése s gyarapítása tekintetéből behívott szász vendégek által lón pótolva, s így az Árpád-korszaknak utósó másfél századában a vendégek száma annyira megsaporodott, hogy a XIV. század elején bekövetkezett dynastia-változás csaknem egyensúlyban találta a két elemet, mit az Anjou-háznak önfentartási s az ország benépesítési szükségében találkozó politikája — tán szándék nélkül — nem sokára túlsúlyra emelt. Azonban ez itt legyen csak érintve, tüzetes előadása a következő időszakra tartozik.

A vár katonai, s a város polgári népének politikai és társasági intézményei, a várispán vagy várparancsnok, később vármegyeispán és városbíró egymás közötti jogviszonyai ismertetésére, a beligazgatás és törvényszolgáltatás, az ipari és műveltségi állapotok tekintetében, semmi egykoru adat nem maradt fenn. Annyi lászik, hogy e két osztályt századokon át elválasztották a közintézmények, s az elsők csak későre — a vár-rendszer teljes megszűnésekor — léptek egy polgári kapcsolatba, a vár és város benn lakó népeiből városi polgári testület s hatóság alakult, a külső villák- és falvakbeli a várispán alól elvonatván : a nemesi várbirtokkal és falvaikkal egyesülten a vármegye

alkotó részévé lettek, a vármegyei törvényhatóság új intézményét s közjogi fogalmát alkották. Már fennebb idéztem az oklevelet, melyben IV. László király Kolozsvárt a püspöknek adományozta. De hogy ez alatt a katonai szerkezetű belső várnépet s az oda tartozó villák lakóit is kelljen érteni, vagy csak a külvárosi polgárságot? Vajjon ekkor már végképpen kialudt volt a vár-intézmény? Vagy a vár mint katonai telep, mint sziget, ezután is még egy ideig fennállott a polgáris sorsu és életmódu városnak közepében? Ezekre a történetírásnak lehetlen felelnie. Az a tény, hogy a királyi várak és városok már akkor nagyrésztben a főpapság birtokában voltak, azt gyanítatja, hogy Kolozsvár vára és városa is a püspök birtokában és hatósága alatt volt, kivéve — az idézett királyi kedvezménylevél értelmében — a vajda, vármegyeispán és minden más birák hatósága s törvénytétele alól, s arra utalva, hogy csak a püspöktől és önmaga-választotta birájától függjön; ha pedig ezek ügyeikben el nem járnak, vagy a dolog annyira fontos volt, hogy azok abban igazat tenni nem tudtak, azt a királyi felség elébe lehetett felvinni.

Itt elő kellene adnom a biróválasztás módozatát és azt: miként gyakorolta a püspök a város népe felett közigazgatási s igazságszolgáltatási jogát. De Kolozsvár levéltárában az Árpádfiúági királyok korszakából egy irott adat sem maradt fenn. Létezik azonban egy oklevél, mely magában foglalja IV. Béla királynak és az ország tanácsának 1243. jul. 5-én Ó-Buda város¹⁾ polgárai és Tamás mester, budai prépost között, utóbbinak a nevezett város polgárai felett való hatósága s ezeknek a prépost iránti engedelmességgel-tartozási ügyében hozott ítéletét, mely a fennforgó viszonyra némi világot vet, ha megfontoljuk, hogy Kolozsvár és intézményei történeti fejlődése egy a Budavároséival. A király — így hangzik az ítélet — igazán és kellő módon megfontolta a felek felelgetéseit, s országa nagyjainak tanácsára s beléegyezésével meghatározta és rendelte: hogy a mint világosan áll, hogy a prépostság s illetőleg a budai ekklézsia kiváltságok alapján²⁾

¹⁾ Az oklevélben latinul: Villa.

²⁾ Buda vetus Anno 1212. pertinebat ad Capitulum Budense cum omni jurisdictione et territorio. Magyar Tud. Akadém. kéziratárában, Diplomata. IX. köt. 51. l.

Ó-Budának birtokában volt régi idők óta: úgy azon város — villa — jövendőre nézve is maradjon a prépostság hatósága alatt s az alá ezennel vissza is helyeződik. A prépost tehát választhat magának akár közlők való bírót, akár idegent, a ki minden ügyekben itélni fog az ő nevében és hatalmával, megjegyeztetvén az, hogy a közjó tekintetéből és az igazság kiszolgáltatása végett, a polgárok a prépostnak hat egyént választanak és terjesztnek fel, a kiket ha elfogad, főben járó vagy teljes vagyonvesztést tárgyazó esetekben a prépost birájával együtt ülni es itélni jogosítva lesznek; de a prépostnak szabad lesz, azt, a ki nem tetszik, helyes okokból kihagyni, s a polgárok beleegyezésével helyette mást kinevezni, sőt ha később kitűnik, hogy vagy nem valók arra, a mire megbízattak, vagy gyanusak, akkor is a polgárok beleegyezésével mást tehet helyettök; fizetésök a birság harmadrésze. Ha a városnak az ellen szóló bármely kiváltsága lenne, az érvénytelen¹⁾. E kiváltságot később 1295. január 12-n II. Endre király is megerősítette²⁾.

A fennebb mondottak után következtethető, hogy az erdőtúli püspöknek is a birtokában levő Kolozsvár felett a polgáriakban ily-formán szabályozott joghatósága lehetett; a következő korszakban okiratok fogják ezt tanusítani, világosan mutatják, hogy a városeyetem nevében költ köz cselekvényekben a birón kívül olykor a plebánus, többször a jegyző s legtöbbször 2—3 esküdt és polgár vett részt, a mi a budai bíró és esküdt-választási módnak s beligazgatási és igazságszolgáltatási eljárásnak itt is gyakorlatban-voltára mutat s mintegy sejteti, hogy a bíró mellett már ekkor néhány egyénből álló tanácskozó, ítélő esküdt állott, s a polgár — civis — fogalomszó esküdt polgárt, tanácstagot jelentett; valamint az is oklevelekből fog kitűnni, hogy a püspöknek saját birtokaiban lakó népe feletti földesúri joga s a városi és

¹⁾ Magyar Tudom. Akadém. kéziratárában, Diplomatar. IX. köt. 249—250. II.

²⁾ Ugyan ott. E kiváltságtól sokban eltér az, a mit II. Endre a szathmár-németi theuto vendégeknek adott. Birájok — így hangzik az — a szokás szokása szerint négy íjászzsal együtt kövesse hadba a királyt; minden más bíróság alól legyenek kivéve s függjenek csak a tárnokmestertől; bíró tetszésök szerint válaszszanak, a ki a lopáson, paráznaságon, gyilkosságon, s más hasonló bűnökben találtakat megítélhesse. U. o. 159—160. II.

vajdai hatóság irányában volt joghatósági viszonya miképpen volt szabályozva. Azonban ezek nyomán a korábbi századok állapotait biztosan meghatározni nem lehet; én ez alapokon a mondottakat hihetőnek igen, de történeti valóknak állítani nem merem.

Még nagyobb a homály az egyházi hatóságnak a püspök, esperest és plebánus által miként gyakorlása, az ekklézsia választási, beligazgatási s a papság és egyház fentartása iránti jogainak miként érvényesítése, kötelezettségeinek mily módon teljesítése tekintetében. Erről is csak az anyaországban volt, okirattal bizonyítható hasonló esetekből s Kolozsvárnak a következő században adott — de rég elmúlt idők gyakorlatára hivatkozó — oklevelekben találunk némi homályos tájékozást. „A szathmárnémeti theutó vendégek — így szól azok 1230-n költ kiváltságlevelé — dézmatartozásukban egy kalongya búzáért fizessenek 12 dénárt a használatban levő pénz nemében, papjokká tegyék azt, a ki nekik tetszik, a ki dézma-negyedével együtt a szathmári esperest hatósága alól legyen kivéve. Ebbe — mondja az oklevél — az erdön-túli püspök is beleegyezett¹⁾. Nekem erre nézve semmi adatom, kényszerítve vagyok tehát helyét hason-esetekkel és tényekkel pótolni s a valóság megállapítását későbbi kutatásoknak hagyni fenn. Hasonló esetet már idéztem; az pedig tény, hogy a kolozsvári ekklézsia, plebánusát a flamand telepek egyetemes kiváltsága értelmében, de — a mint fennebb érintve volt — az I. Károlytól részére megújított külön kiváltságlevelél alapján eleitől fogva szabadon választotta; nem volt esperesti, hanem püspöki hatóság alatt, dézmáját természetben adta plebánusának, de hihetően pénzül a püspöknek.

Föld- és szőlőművelés, kézipar volt a lakosok fő foglalkozása, erre útalta földje talaja, az égélj és életszükség; szőlőhegyei hihetőleg már e korszakban be voltak ültetve, mert a következő századi oklevelek szerint a bordézma-ügy szabályozása mindig a régi gyakorlat alapján történt. A folyamok terét s hegyoldalokat, szintén művelés alá vétette a természet és önfentartás ösztöne, azon jótékony ösztön, mely szárnyra költi a madarat s élclme felkeresésére indítja a legparányibb rovar. A kereskedés mint vagyonsere csecsemői korát élhette. Mindezekről homályos nyo-

¹⁾ *Féjér*, Cod. Dipl. III. k. 42. l.

mokat sem találunk e századok emlékei között; csak a rá következő századok történeti adataiból következtetünk a lefolytak e tekintetbeni viszonyaira. Természeti örök törvény az, hogy a mint a tavasz zöld búzahatára egy megelőzött őszt vetését szükségképpen föltételezi: úgy azon tények, miket a jelenben megszületni látunk, korábbi idők, néha rég lefolyt századok eszmévetésének s előrement munkásságának gyümölcsei.

E századok műveltségéről, polgári, tudományos és erkölcsi állapotiról, bizonyos szintén nem mondható. Ezek fő eszköze ez időben a közélet és egyház volt. A közélet a csatamezőn, a birói tanácsban s az ipar csendes műhelyeiben határozódott, mely utóbbiakról azonban nem mondható, ha volt-e valami testületi alakjuk s életnyilatkozatuk. Amott védték a hont, itt igazgatását intézték; az igazságszolgáltatás hűbéri természetű, katonás, és rövid eljárású volt. Tán, kevés beszéd, még kevesebb irás, de szigorubb igazság, megvesztegetetlen honhűség s tisztább erkölcsök dívtak. Mindenik pálya gyakorlatilag nevelte önszámára férfiait.

Azonban e rég elenyészett századok eltemették a polgári élet és vallás embereit, a közintézményeket, el a templomokat és zárdákat — még emlékeiket is! Csak három nagyszerű alkotásnak emlékét őrizte meg — nem az irodalom, mely a legújabb kor szülötte, nem a tudomány, mely főként a theologia-tanulásban, és missale-írásban központosult; nem is a diplomatika, melyet csak évtizedek óta kezdünk méltóképpen becsülni és művelni, hanem az ősmultnak egy ennél sokkal hűbb és kegyetesebb barátja — a hagyomány: egyik az óvári templom és zárdá, a másik egy szegény- és betegápoló intézet — Hospitale, — harmadik az Ó-vár némely fal- és bástyarészei, melyek létezését a teljes hitelességgel nem bizonyíthatás daczára is lehet hinnünk.

Az óvári templom építési idejéről a Pataky- Füzéri-féle emlékirat azt tartja, hogy annak még Claudius császár előtt vetették meg alapját, amaz időben, midőn az Ó-várt az első lakók kezdték megszállani s midőn még a keresztény vallás itt ismeretlen volt. I. Béla király alatt — 1061—63 — a magyarok a kereszténységre térvén: ezen egyházat először a világi papság birta, később a Domokos-szerzetbelieké volt; *) Fridvaldszky tudós

*) Emléklapok Kolozsvár Előkorából sat. 15—32. ll.

jezsuita író csak annyit ír róla, hogy pogány egyház-romjaira volt építve.¹⁾ Fasching szerint e szerzet Magyarországra 1208-n jött be, az erdön-túli részekbe 1228-n terjedett ki;²⁾ nem hihető, hogy az újság ingerével s nimbuszával birván, e szent helyet a világi papságtól nem sokára birtokába kerítette. Az első, mint bizonyítatlan állítás, utóbbiak mint szerfeletti átalánosságban, kútfőmegnevezés nélkül kimondott vélemények hívésre bármint vonzzanak, meggyőző felvilágosítást adni nem képesek. Bár kevesebb, mégis megbizhatóbbnak látszik az, a mit erről gróf Eszterházi János ír, a ki a történeti és diplomatikai adatok hiányában, annak építészeti modora tanulmányozásából indulván ki, egyszerű, de határozott véleményt mond felőle. „Ez egyház építése ideje — úgymond a buvár gróf — kétséges; legelőbb szűz Mária és szent Antal tiszteletére volt emelve³⁾, a régi alkotásból kevés maradt fenn, többször gyökeres átalakulást ért, alapfalain újabbkori építkezések állanak; az oklevéllileg ismert legrégibb átalakítás az, a mi 1455-n Hunyadi János idejében történt, midőn a régi egyházat és zárdát újra építették. Ez előtt — úgymond a gróf — e helyen valószínűleg egy, a Domokos-szerzet birtokába tartozott román izlésű egyház állhatott, melynek — úgy látszik — három hajója volt: a középső a mellékhajóknál magasabb, mit a mostani egyházat környező régi táмок, úgy szintén az egyházhoz ragasztott kápolnákat körül vonalozó kisebb táмок igazolnak. A nyúgati mellékhajónak ma semmi nyoma: ez az újabbkori zárda egyik keresztfolyosóját képezi; úgyszintén a zárdából is az egyik kereszt-folyosó tornya csúcsíves, tagozott; fennmaradt árkádjai késő goth idomu alkotásra emlékeztetnek. E folyosótól nyúlik egy igen díszesen faragott pálczamívű, leszelt lóherlevél-ívű nagyobb ajtózat, és egy kisebb, egyszerűbb, szintén ily ívű kapuzat, bevívó a zárda belső helyiségeibe.“⁴⁾

¹⁾ *Fridvaldszky* stb. *Minerologia Magni Principatus Transsilvaniae*. MDCCLXVII. 114. l.

²⁾ *Franc. Fasching* sat. *Nova Dacia* 81. l.

³⁾ *Jos. Benkő*, *Milkovia* sat. II. 503. l. Sajnos, hogy B. nem idéz kútfőt. Gróf Eszterházi értekezésében 1455-ben kél azon oklevél, hol legelőben ez elnevezés eléjő.

⁴⁾ A kolozsvári Ferencziek Egyházának Története: *Magyar Sion* sat. Negyedik évfolyam, Esztergom, 1866. 566. l.

Ha ez egyházat az Ó-várral egy időbeli alapításának s a Domokos-szerzeti Codex-író szerzetest e zárda lakójának fogadjuk el, valamint, ha az egyház építésmódorának bíráló tanulmányo-

Bár az időrend később kívánná, szükségesnek tartom a gr. Eszterházi véleménye mintegy bővebb megerősítéseül ez egyházzól és zárdáról b. Orbán Balázs nézetét s azok műrégészeti ismertetését is adni. Ez Kolozsvár régiség-történeti nevezetességei mai állásának ismerése s leírása végett együtt a hely színén tett tanulmányozásink eredménye.

„Ez egyház — úgymond ő — egy három hajós góth épület; ezt azonban csak szentélyének polygon záródásából lehet következtetni, mert maga az egyház külsőleg mint belsőleg renaissance stylbe idomittatva át, eredeti alakjából teljesen ki van vétköztetve; déli mellékhajója a vál-ívek pilérjeinél átfalaztatva, apró kápolnákra osztatott, északi oldalhajója pedig elrekesztetvén s fölébe még egy emelet rakatván, a kolostor negyedik oldalát alkotó lakosztálylá lőn átváltoztatva.

„A kolostorral és templommal egyarányban egybekötött segrestye boltozata meg van tartva, s a késő góth kor szövedékboltozatának kombinációját mutatja; e szerént az egyház újra építési kora a 15-ik század elejére esik. E korból való a kolostor vagy legalább annak két szárnya is. A segrestyével egybekötve levő keleti szárnyba közvetlen a segrestye mellett azon helyen, hol a középkor nagyobb kolostorainál a Capitulum terme [Salle Capitulaire] szokott lenni, díszes terem van, melynek egykori fényét ma csak megrongált ablakai mutatják; faragott kőkeretének díszes vesszőművéből következtethetni, hogy azok a XV-ik század azon egyenes záródású ablakaihoz tartoztak, melyeknek kőválasztékai közt csinos díszművezet [Masswerk] ékeskedett, a mi ma ki van tördelve. Épebben jött le korunkig a kolostor páratlanul érdekes ét-terme — refectoriuma, — mely szabályszerűleg az egyházzal átellenes [északi oldali] parallelogrammot foglalja el, s azt egész szélében és a konyhával és raktárral együtt egész hosszában betölti. Ennek mintegy előcsarnokául szolgál egy folyosó, melyről a közép udvarra vagy kertre dús tagozatu csúcs-íves vál-ívek [arkadok] nyílnak, ily két vál-ív közt kívülről alkalmazott s az emeleten is átható s egészen a fedélzetig felnyúló oldaltá-mok emelkednek*). E folyosóra nyílik az ét-terem már említett díszes kapuzata [portale], oly kitünő mű, hogy bármely nagyobbszerű egyházhoz illenék. E kapuzat a késő góth kor módorában átszelt lóher-ívvel záródik s nyilatát dús alakítású vesszőmü [Stabwerk] kereteli körül, melynek az ajtó belletére eső részét, mély horonyok közé foglalt henger- és körte-tagozat ékíti, s ezt belőlről két hengerke és ugyanannyi lemezkék egybeillesztéséből származott díszpárkányzat veszi körül. Ily szerkezetű az ét-terem nyúgotti бүтүjéhez illesztett s a konyhára vezető másik jóval kisebb ajtó is.

*) [E vál-íves folyosó csak ez egy oldalon a régi, a más három oldalon — minthogy a templomból szakított negyedik oldalon ily folyosó nincsen — a folyosók vál-ívei később épültek vagy idomítottak át.]

zásából meritett iméanti véleményt alaposnak valljuk, s hozzá veszzük azt is, hogy az a hagyományban folyvást él, a keresztény vallásnak e földön a magyar királyság első századában lett

A terem maga szabatos arányaival s dús ornamenticájával annál inkább meg fogja lepni a vizsgálódót, mert a kolostori építészetet jellegezni szokott ridegség és merevség helyett itt az alakok eleganciájával párosult fény és pazar díszítményezést talál, valamint a szent-építészeti műidomainak következetes alkalmazását, s oly értelmes átvitelét látandja, hogy a belépő egy imaháznak áhítatra buzdító szent ívei alatt véli magát lenni; a minthogy a kolostorok refectoriumai — mint egyházszerű szerkezetök mutatja — valóban imaházak is voltak, hol az étkezést és poharazást ima s szónoklat előzte meg.

Ez ét-terem egy hosszudad, egyenes szögű [rectangulaire] terem, melynek hossza [belvilágát véve] 8 öl 2 láb, szélessége 4 öl 1 láb. E mértékek fogalmat adnak annak terjedelméről; építészetének remek szerkezetét pedig műidomai tanúsítják.

Boltívetetének gyönyörű szerkezete, a csillagboltozatok kiváló példánya. E boltozat gerincei és hevederei igen dús tagozatot mutatnak, oly díszest és bevégzettet, hogy az e kisebbszerű teremben szinte túlterheltnak tetszik. A tág méretű gerinczek tagozatánál két henger van két horonnyal felváltva, mit végén körtvetag egészít ki. Az ekként tagozott gerinczek, a kerület falaira alkalmazott, alóról felfelé táguló gyámkövekre [Tragstein, Consolen] vannak levezetve; *) míg a középben egy önálló s az ét-terem alatti pinczében is folytatott hatalmas tőre [Schaff, Pille] vannak öszpontosítva.

Ezen tő a nyolczszögnek két szeletéből van alakítva, s hogy annak túl-erőteljes tömege könnyítve s a szeletek összeillesztése fedve legyen, két oldalt két kis oszlopka van oda forrasztva, melyek egyszersmind a közép hevedereket is felfogják. A tő maga fejezet nélküli **) s egyszerű vállkő- táblájával nagyon sutának tetszik, hanem hogy e hiány némileg egyensúlyozva, kipótolva legyen, az oszlopkákra díszes fejezetet illesztettek, melyek a késő goth kor tömör alakítása, s mély metszetű növényfonadékkával vannak feldíszítve.

A tőnek még egy másik hibája is van, s ez a talapzatnak teljes hiánya, mit az által akartak vagy hittek helyre pótolhatni, hogy a talajtól 4 láb magasságra kidüledő tő gyűrűvel övedzték körül ***). A tő-gyűrűnek főként az önálló töveknél való előfordulása inkább az angol gothika sajátja, hol a kövek összeillesztésénél főképpen az építészeti anyag szük-

*) [Ezek közül csak a két középben fekvő gyámkő volt — most már letördelt — növénydíszítményekkel ékítve.]

**) [Ez a magyarországi emlékeknél gyakori eset.]

***) [Ezen tő-gyűrűn alól a tő testesebbé van téve, az oszlopkák talapzatszerű kidüledése ki van vágva [Canclin], legalól pedig szögletekkel ékelve.]

elterjedése szükségképpen föltételezi, hogy e vár lakóinak itt eleitől fogva és pedig elébb nemzeti, később keresztény egyháza volt.

Egy elaggott szegények s különbféle betegségben sinlődők ápolása végett alapított kórház [Hospitale, Xenodochium] létezésének hagyománya szintily régi származásu, felmegy az Árpád-fiuági királyaink korszakába. Határozott alakban a XI—XV századok folytán csak egy nagy név : *szent Erzsébet királyi özvegy* neve emléke él, melyet a kórház akkor is, azután is, a mai napig megszakadás nélkül viselt, de a történetírás nem tud annak amaz ősz hajdankorban testet adni, mivel egykoru oklevél-alapja nincs. A XVI—XVII. századok okleveleiben váltakozva fordulnak elé *szent Erzsébet*, *szent Lélek*, *szent Jobb* vagy *Jóób* nevet viselő kórházak, de multjokra való megérthető útalás nélkül,

sége elfedéséért alkalmazták; nálunk elég kő levén s az ily tő-oszlopot egyetlen darabban is elő lehetővén állítani, az ily nem nagyon előnyös közbeszúrás ritkán fordul elő, ekkor is nem annyira a kő-illeszték fedéséért, mint a talapzat hiányának pótlásáért.

A terem világítása az északi oldalra helyezett négy nagy ablakon át történik; ezek a XV-ik században divatozott olyan egyenes záródásu széles nagy ablakok, melyeket csinos vesszőmű keretelt bé*), s melyeket oszlopokkal ékes kővázasztékok osztottak két részre. Ez osztályokban pedig dús alakításu díszművezet [Masswerk] között szines üvegek, néha igen szép ablak-festvények voltak. Az ét-terem ablakainál megmaradt a külső ráházatnak díszes vesszőműve; de a kővázasztékok és díszművezet ki van tördelve. Van egy negyedik kisebb ablak is, mely belülről egy — a nagy ablakok terjével bíró — fülkének, vagy vak alakításu bevájtának felső részébe nyulik. E fülkébe van elhelyezve a szép idomzatu szószerk, a fal vonalából kiszökellő erkélyke, mely kivált díszítményezésének gazdagsága által tűnik ki, mint a nálunk nagyon kevés számban fennmaradt ily régiségek egyik kiváló példánya. Ehez a fal vastagságába alkalmazott lépcsőzet vezet, melybe ismét díszes vesszőművel körülkeretelt, a terem belsejére néző ajtócska nyílik. A fülke belletét [Gewände] díszes mérmű [tracée] ékíti. Említésre méltó még az ét-terem melletti konyhának igen szép úgynevezett *facsaros kiirtója*, és egy-ablak, mely az északi szárnynak *serutczára* néző büttijén fenn a padlat csúcsa alatt van; ez ablak befalaztatott; de lángozott díszművezete teljes épségben meg van mintegy annak megjelölésül, minők voltak a Capitulum-terem és a refectorium ablakai . . . E kolostor a Királyhágón inneni kolostorok legkiválóbb példánya, a régi kolostor-építészetnek csaknem mintaszerű alkotása.

*) [Egynek alakja látható a RAJZOK köteté XVI-ik tábláján.]

mindenik csak homályos töredékeket nyújt : egyik az alapító nevét, másik az alapítás vagyis az intézet helyét, meg más annak tárgyát és időkorát nem jelöli meg világosan. Őszült századok ily rommaradványi közt csak tapogatózva megy előre a történetnyomozó. Induljunk el mi is e ködborított s bizonytalan sikerű úton.

A *szent Erzsébet*-névvel jelölt kórház, mint elnyomorodott *agg szegényeket ápoló intézet* ma is fenn áll a külső magyarutezában. Ettől a tény bizonyító erejét elvitatni nem lehet. A hagyomány azt mondja felőle, hogy II. Endre királynak II-k nejétől Beatrixtól született Erzsébet nevű leánya, Lajos thüringeni tartománygróf özvegye alapította. Hol állott legelsőbbben e kórház s mi volt alapítványa? egykoru adat nem szól róla. Egy másik hagyomány szerint, ugyancsak egy más Erzsébet, tán IV. [kún] László király özvegye, az 1290. év, mint a király halála éve körül, e kórháznak 2000 kőst adományozott s áttelepítette a *Kömál*-hegy aljába, egy önmaga által építettett házba. Megint egy más hagyomány III. Endre király leányának, a negyedik *szent László* királynak ¹⁾ tulajdonítja. Egyikről sincs egykoru irott emlék. Megemlítem ama nézetet is, mely ez alapítást Izabella — magyarul szintén Erzsébet — királynénak, I. Zápolya özvegyének mint e kórház bőkezű adományozójának tulajdonítja. Azonban ezt e királyné előtt jóval költ oklevelek teszik meg nem állhatóvá. Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, I. Apafi Mihály XVII. században élt erdélyi fejedelmek a 2000 kőso kiadásáról költ parancsleveleikben *ennek előtte való boldog emlékezetű fejedelmek, az ő megelőzőik* adományára hivatkoztak ²⁾, de a fejedelmeket nem nevezték meg; sem pedig az eredeti só-adományozásról: hol, mikor, ki neve alatt költ az? részletesb említést nem tettek; az adományozót vagy az alapítás helyét soha eddig sem e fejedelmek, sem senki más tisztán meg nem jelölte. Ezek szerint mint a hagyomány, úgy a maig felfedezett adatok alapján is a

¹⁾ A XVII. XVIII. század e tárgyról szóló némely köz irományaiban láttam e kifejezést: Divus Ladislaus. Vajjon ez alatt nem *szent László* király van értve, a ki herceg és király korában járt Erdélyben, s a kolozsmostori apátságának adományt tett?

²⁾ Láthatók az OKLEVÉLTÁR CCLI. CCLIII. CCLIV. számai alatt.

Szent-Erzsébet-kórház első megalapítása részleteit történelmi hi-telességgel megállapítani nem lehet.

Igy vagyunk a más kettővel is. A *Szent-Lélek* és *Szent-Jobb* vagy *Jóób* név alatti kórházak ma nem léteznek; a hagyomány szegény elme-betegek és súlyos nyavalyában levők gyógyítására alapítottnak állítja ezeket; álló-helyöket hol a Kómál alatt, hol a kül magyarutca végén, egy — a mult század elején a Jezsuiták által állítatott — veres keresztnél keresi; de a mely részletekről csak azok bizonytalausága bizonyos; a minthogy teljességgel meg sem mondható: két önálló kórházat jelölnek-e e nevek, melyekben más meg más betegségben levöket gyógyítottak? vagy csak egyet, de a melynek két osztálya volt, különböző betegek lőnek bele fel-véve s neve a különböző idők szerint változott? valamint azt sem lehet tudni: ki, hol, mikor alapította s mikkel adományozta? mikor, mi okból, hová költöztek át, s mikor és hogy szűntek meg? Nincs tehát más út előttünk, mint az, hogy mindezen kór-házak történeteit a hagyományoknak a fennmaradt bár késő-kori oklevelekkel való egybehasonlítása által nyomozzuk ki.

1716-n a négy bévett vallás tagjaiból alakított egy bizottság ¹⁾ a *Szent-Erzsébet*-kórháznak akkor létezett minden leveleit megvizsgálván: legrégebbsnek talált egy I. Lajostól 1377-n Tordán ápril 27-n átírt adománylevelet, mely költ 1366-n Kolozsváratt pünkösöd ünnepe előtt hatod nappal [május 9.]. Ez azon első biztos oklevél, mely a *Szent-Erzsébet*-kórház legrégebbs történetére némi világot vet, tartalma ímez: „Elébe járult — így szól a király — Szász Jakab, a Szent-Erzsébetről nevezett kolozsvári egyház kór-házának mestere s megerősítettetni kérte annak részére korábban adott ama nyílt levelét, melyben szent Erzsébet királynénak, mint országa különös pártfogójának tiszteletére, kinek könyörgései tet-teit és lépéseit szüntelen irányozzák s jó dolgok létrejövését segí-tik, egyszersmind pedig az annak nevét viselő kolozsvári kórház javát s az abban lakó és különbféle betegségek gyötrelmei közt szenvedő erőtleneknek Krisztus ezen szegényeinek testi táplálását és élelmezését előmozdítani kívánván: belecgyezett és megengedte azt, hogy a mondott *Erzsébet*-kórházuak a város mellett lefolyó Szamoson épült malmában, hol eddig fahéjat, vagy — a mint a

¹⁾ Munkálata látható 86. 1718-ik évi főkorm. szám alatt.

nép mondja — esert törtek, ezentul örök időkön át visszavonhatlanul a nevezett kórházi szegények és elgyengültek számára liszt-örlő malom építtessék, tartassék fenn és mint olyan birassék, meg-hagyván az erdélyi vajdának és helyettesének, úgy időszerénti tisztviselőinek, hogy a mondott kórházat s annak mesterét vagy gondnokát azon kórház és szegényei tartására s élelmezésére engedett lisztelő malom használatában minden teher és adófizetés nélkül örök időkig tartsák meg és védelmezzék s annak ellene mon-dani, őket akadályozni vagy bármiképpen is terhelni senkiinek meg ne engedjék¹⁾.

Ez oklevél szerént bizonyos, hogy a szent *Erzsébet* nevű kórház már I. Lajos király előtt mint a szent Erzsébet tiszteletére épült egyházhoz tartozó intézet létezett s különféle betegeket és szegényeket ápolt; lisztelő malommá átalakítására elébb királyi nyílt levél, később az ím most idézett kiváltság adatott. Van 1525²⁾, 1539³⁾ és 1557⁴⁾-ről három oklevél, melyekben azon Erzsébet, özvegynek — Sancta Elisabetha vidua — iratik, a mi által a fennebb előadott hagyomány oklevéli alapot s történeti hitelességet nyer. Csak a kórház álló-helyét s hol fekvését és a só-alapítványt borítja sötétség. Azonban az elsőre nézve szintén vannak később századokbeli oklevelek, melyek egyes helyei e sötétségbe némi világot vetnek. 1509-n Mihály főangyal megjelenése ünnepe után ötöd-napon Fejérváron egy 1368-ki kiváltságlevél alapján hozott püspökhelyettesi ítéletben a kolozsvári *kórházi egyház* — ecclesia hospitalensis — van említve⁵⁾; az imént említett 1525-ki oklevélben az áll, hogy a szent *Erzsébet*-ről nevezett szentegyház és annak kórháza — Hospitale Ecclesie Sancte Elisabeth extra muros Civitatis Kolosvariensis fundate — Kolozsváratt a falakon kívül van; ugyan a várfalon *kívül levőnek* — extra murum Civita-tis — mondja Izabella királyné és fia János Zsigmond 1558-n Gyula-Fejérváron ápril 13-n költ dézmaelengedési kiváltságleve-lében⁶⁾. Ugyanazon királyné 1557-n szent Fábián és szent Sebes-

1) Látható az OKLEVÉLTÁR XXXI. száma alatt.

2) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXXIX. száma alatt.

3) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXLIV. száma alatt.

4) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXLV. száma alatt.

5) Látható az OKLEVÉLTÁR XXXV. száma alatt.

6) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXLVIII. száma alatt.

tyén úgy remete szent Pál napján Gyula-Fejérváran költ mentesítő leveleiben¹⁾ a külvárosban — in suburbio — levőnek írja a kórházat, — a szintén említett 1539-ki oklevélben még világosabb kifejezés van erről: Kolozsváratt, *a falakon kívül, Szamos nevű vízen túl alapított Szent-Erzsébet-kórház* — Hospitalis Beate Elisabeth vidue extra muros Civitatis Colosvariensis trans fluvium Zamus vocatum fundati; egy 1496-n Kolozsváratt Krisztus születése ünnepe előtti hatodik napon [decz. 20.] költ végrendeletben e kórház *Kolozsvár külvárosában levőnek mondatik* — in Hospitali suburbii Civitatis sat.²⁾ Báthori Istvánnak 1572-n Thordán szent Márton püspök ünnepe utáni negyed napon költ törvénybe idéző levelében pedig ez áll: özvegy szent Erzsébet kórháza, Kolozsvár hídteteza nevű külvárosában — Xenodochium Sancte Elisabeth vidue in suburbio — Civitatis Coloswar Hydweza vocato³⁾; ugyan ezt fejezi ki még világosabban 1628-n szent Anna ünnepe negyed napján [jul. 29.] e kórház érdekében kötött egy szerződőlevél, melyben az így fordul elé: *Kolozsvár hídon túli külvárosában alapított szent Erzsébet nevű kórház mestere* — Magister Xenodochii b. Elisabeth vidue in suburbio Civitatis Coloswar ultrapontano fundati sat.⁴⁾

A Szent-Lélek és Szent-Jobb vagy Jóób nevű kórházakról kevésebb adatot ismerek. 1459-n Jakab és Filep apostolok ünnepe előtti vasárnapon [ápr. 29.] a kolozsmonostori konvent előtt tett végrendeletben Margit, Schleffer János kolozsvári polgár özvegye egyebek közt így nyilatkozik: *ismét a szent Egyed apátról nevezett zárdabeli apáczáknak, mely zárda a Kolozsváron kívül levő szőlőhegyben van alapítva, öltözetre és egyéb szükségre hagyok tíz arany forintot; ismét a szintűgy azon városon kívüli Szent-Lélekről nevezett egyházban lakó szegényeknek egy edény bort*⁵⁾. Szintén Magdolna asszony minorita-rendi apáczának 1531-n jul. 20-n költ végrendeletében ily hely fordul elé: *ismét az ezen városon kívüli Szent-Lélekről nevezett ispotályban lakó bélpoklos szegényeknek és rühösöknek hagyok ötven dénárt*

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR CCXLV. száma alatt.

²⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR CXC. száma alatt.

³⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR CCL. száma alatt.

⁴⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR CCLII. száma alatt.

⁵⁾ E végrendelet-fogalmazvány látható az OKLEVÉLTÁR CXX. száma alatt.

..... ismét a *szent Egged* pártfogása alatt álló zárdában lakó fekete ruhás apáczáknak hagyom minden ruháimat az azokba belevart ezüst drágaságokon kívül, oly feltétellel, hogy huszonöt éven át minden szombaton és a szentek ünnepeinek előestéjén saját egyházukban, *Dics-éneki*-et énekeljenek¹⁾. Fodor István kolozsvári bíró királyi adományképpen birt némely örökségeit az odavaló kórházaknak engedvén át : ez átadást Izabella királyné Fejérváron 1557-n ápril 3-n költ megerősítő levelében helyben hagyta s a megerősítő levélben e kifejezések fordulnak elé : a mondott örökségek a *szent Erzsébet, Szent-Lélek és francia nyavalyában* sinlődők kórházában levő szegények tartására adattak, — megint más helyen : a mondott *három kórházban lakó szegényeknek adattak*²⁾; egy 1601-n márcz. 3-n költ leltárban e kifejezés fordul elé : számvevő uram Reisz András uramot az városnak választása szerént az Szent-Lélekbeli ispotály mesterségére beigtatta . . . sat.³⁾; egy 1594-n januárban költ leltár elején pedig Nyirő Dávid a *szent Erzsébet*-ről nevezett ispotály mesterének iratik⁴⁾, a miből az látszik következni, hogy ama kórház néha egyik, néha a másik néven neveztetett. A Szent-Jobb vagy Jóób nevet egyetlen oklevélben láttam említve t. i. azon 1559-n szent György vértanu ünnepe előtt hatodnapon Kolozsvárat költ végrendeletben, melyben Nagy Salathiel és neje Katalin asszony királyutczában levő sütőházukat jövedelmével és egy darab földdel együtt a *Szent-Lélek és szent Jóób pátriárka emlékezetére alapított* azon kórházakbéli bélpoklos szegényeknek és más betegeknek ajándékozták, melyek Kolozsvár Szamosfalva felőli külvárosai végén vannak. Ez oklevélben hátrább ugyanazon helyen tisztán két kórház létezése van említve⁵⁾.

Ez oklevéli adatok mellett álljanak még itt saját nyomozódásaim némely eredményei.

A Fellegvárba vivő lépcsőzet hosszában észak-kelet felől az

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR CCXXXVII. száma alatt.

²⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR CCXLVII. száma alatt.

³⁾ Látható a szent Erzsébetről nevezett kórház levéltárában 124. l. ily cím alatt : Transsumpta conventualia Litterar. Orig. Xenodochii S. Elisabethae 1843.

⁴⁾ Látható az idézett Transsumptum-gyűjtemény 153. lapján.

⁵⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR CCXLIX. száma alatt.

úgynevezett *ispotály volt szőlője* fekszik, kiterjedése 1 hold és 1004 □ öl, mai tulajdonosa Fekete Pál, a ki a lépcsőzet mellett néhány kisebbszerű lakházat építtetett; midőn az alapot ásatta, a legalsótól kezdve fel a végső újonnan épült házig, a föld alatt mindenütt, a hegynek kifelé irányuló épületromokat, egy számos kis czellásokra osztott nagy épület alapfalait találta meg, melyek tisztán megismerhetőleg egy őskori zárdá vagy kórház nyomait mutatják; nagyságuk olyan volt, minőnek írják az észak-amerikai hallgató-rendszer szerint épült fogházakét. E falak egy oldala a felszínen, esős időben, midőn a víz a port és sárt róla elmossa, merőszemetlenül látszik ma is, a mint az, a Szent-Erzsébet-kórház malma nyugati szögletére a posztónyíró néhai Pataki István 113. számú háza felől lenyúlik. Az itt volt zárdahelyiségről, valamint a Szent-Egyed-zárdáról is a következő korszakban még lesz emlékezés. E táj keletnek fekvő lejtőjén, hol a Kómál-szőlőhegy és malom közötti téren egy házecsoport fekszik, 3—4 láb mélyen csonthalomok és római s keresztény korbeli sír- és koporsókövek összevegyülten, egy nagy sírhalmot képezve fekszenek, miket alap-ásáskor az ásó és kapa folyvást felszínre vet. Fennebb már az is meg volt említve, hogy a Kómál-hegyben az unitárius papi és tanári szőlők tetején szintén látszik maig egy nagyobb szerű egykor erős kőépületnek a föld felett két öl magasan kiálló falmaradványa¹⁾.

E késő századokbeli adattöredékeket s a hagyomány e zilált emlékeit egybefüggő s hiteles történelmi egészszé alkotni nem lehet. Összevetve mégis a Kómál-szőlőhegyben levő romok lelhelyeivel s az ottan tett építkezési észleletekkel: a szent Erzsébet nevű és az egykor vele együtt fennállott többi kórházak multjának ilyenforma képe tűnik elé.

Első alapítása az Árpád-finági királyok korszakából való, Erzsébet, 1236-n szentek közé avatott magyar királyi hölgy — II. Endre király leánya, a saját korabeli katolikus világnak méltó büszkesége — annak vagy alapítója, vagy az ő szent emlékének örökítése végett lőn az, atyja vagy valamelyik későbbi kegyes király által nevééről nevezve; eredeti álló-helye a hídon túli Kómál-hegy, hol avval kapcsolatban egy — szintén szent Erzsébetről nevezett — egyház vagy kápolna, és szent Egyedről czímzett női

¹⁾ Látható a Rajzok kötete XXI. tábláján.

zárda állott, az utóbbi különféle szegény betegek tartása és gyógyítása végett alapítva. Ez még 1628-n is ott volt, későbbi sorsát időrendi helyén előadom. Ugyanott hajdon a Szent-Lélek tiszteletére épült egyház vagy kápolna is állott fenn s avval kapcsolatban egy szintén ily nevet viselő kórház, melyben ismét szegény elmebetegeket és bélpoklosokat gyógyítottak¹⁾; végre a franczia nyavalyában levők gyógyítására volt a szent Jóób pátriárka nevét viselő kórház, melynek eredeti álló-helyéről semmi adatot nem találtam; az 1557-ki idézett oklevélben említett három kórház közül az elsőt időfolytán a belvárosba telepítették át; az 1559-ki oklevélben említett Szent-Lélek és szent Jóób nevű két kórház azon időbeli álló-helye a külső magyarutca végére van téve; de hogy mikor kerültek oda, nem említetik; a Bethlen Gábor, I. Rákóczi és I. Apafi alatt költ s idézett oklevelekben már csak a szegények két kórháza említetik, a Szent-Lélek és Szent-Jóób-elnevezést hihetően az erőre kapott reformatio-kori ortho-doxia az élet használatából kiszorította. Az 1718-n e tárgyban munkálkodott vallásügyi bizottság helyöket a külmagyarutca végén még látta, de azután nyomuk is eltűnt, mígnem a XVII-ik század végén s a XVIII-ik elején némely konventi átiratokban olykor-olykor ismét elé kezdett tűnni.

Az Ó-vár falainak megalapítása is e korból való. A sánczvárat és fatornyokat, melyek részint a római, részint a vezérek alatti Castrum romjain voltak, a tatárpusztítás következtében az Árpád-fiuági királyok alatt kőfalak és kőtornyok váltották fel. Helyrajz vagy térkép amaz időkből nem maradt fenn. Egykoru leírás vagy krónika sőt bár közelkoru oklevél is, mely erről tüzetesesen szólna, nincs. E korszak történetében eddig előadottak, Kolozsvár bástyáinak a XVIII-dik század első évében történt hiteles számba-vétel²⁾, s ugyan akkor véghez vitt mérések, némely hajdani rajzok, az 1737. évi leírás, e század első feléből 1840-ből való egy igen érdekes helyrajzi és történeti értekezés, végre a

¹⁾ Olvastam azon véleményt is, hogy szent Erzsébet, a Szent-Lélek tiszteletére építettett volna templomot, meg kápolnát és kórházat, s az oklevelek csak tévedésből cserélnék fel e tényeket. De én különböző közhiteles-ségű helyek és hatóságok egyéneiről ily gyakori és rendszeres tévedést feltenni nem tudok.

²⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR CCLV, sz. a.

falak s bástyák ma is látható kevés maradványai azok, a mik felvilágosítást adni képesek. Az előbbi források használása előadásom rendében hátrább tartozván : itt a két utóbbit kell figyelemre vennem.

A vár négy szögletén — mond az 1737-ki leírás — négy torony volt; egyiknek úgymint az észak-keleti szöglettoronynak ma — értve van a leírás kelési éve — csak alsó része látható s a mellette levő épülettel van összekapcsolva, de három magasan emelkedik fel, s közülök a dél-keletinek földszinti része városi közfogház¹⁾. Az Ó-várba hajdon két nagy kapun s ugyan annyi kis kapun vagyis ajtón lehetett bémenti, melyek közül az északi nagy kapu és kis ajtó ma — ismét azon idő van értve — közel és mézszszel bérakva áll, csak alattok van nyílás hagyva, hogy a vár egy részéből egybegyűlő víz kifolyhasson. A délre nyíló kapu, valamint a kelet-déli kis kapu csak lóháton és gyalog való bémentésre alakítva át, ma is nyitva áll. Az utóbbi kis ajtó felett egy ötödik kerek torony emelkedett²⁾.

A másik leírás, mely az összes ó és új várfalakra kiterjed, 1840-ből való³⁾. Ennek czélja czímertani és köztörténeti; az egész vár volt a leíró figyelmének tárgya, hogy a még meglevő czímereket és faliratokat enyészettől megmentse, a hagyományok tévedéseit általuk megigazítsa, a város története iránt érdeket gerjeszsen s egyszersmind a köztörténetre is felvilágosítólag hasson. E leírásnak adatai, mint szintén a leíró azok iránti véleménye nagyobbára a következő korszakba tartoznak; de az Ó-várt illetőknek itt van helye.

A monostorkapun kezdve a hídkapuig három czímer- és iratos kő van e helyleírásba felvéve. Első a monostor-kapu felett Zsigmond király czímere; második, a puskaporos észak-nyúgati bástya felé menve, a Mayer-féle telek nyúgoti kőfalszínében, Báthori Kristóf erdélyi vajdájé és fejedelmé 1581-ből; harmadik

¹⁾ Ennek a neve a köz életben ma is *Torony*. Az észak-nyúgati azonban nem az őskori, hanem — a mint hátrább elő lesz adva — a fejedelmi korszakból való építés.

²⁾ *Mike Sándor*, Egyveleg Gyűjtemény X-dik — **Claudiopolis** — című kötete.

³⁾ *Nagy-Ajtai Kovács István* : Vándorlások Kolozsvár falai körül sat. Erdélyi Nemzeti Társalkodó, 1840. A teljes czímet fennebb adtam.

nygyan arra felé I. Rákóczi György, az erdélyi három nemzeté és Kolozsvár városáé 1641-ből egy csoportban. Ezekről azt kell megjegyezni, hogy ámbár igaz, hogy a falakon és bástyákon levő felírás és czímer azok építése idejének s építőinek legigazabb meghatározói; mindazáltal abból nem következik az, hogy ott az előtt hasonló építmény nem volt. Ez hátrább ki lesz mutatva. Ide tartozik még ama másik megjegyzés is, hogy a Kolozsváratt levő szász és magyar elem között 1568-n kötött békeegyezmény az Ó-várból egy északi kapun kívül még két kis ajtót — felsőt és alsót — említ, s azt írja, hogy a király a felső kis ajtót örök időkre bérakatni parancsolta, csak az alsót hagyatva meg¹⁾.

Ennyi az idézett értekezés ide tartozó helyirati része, melynek tárgya — a mint látók — csak a nyugoti várfal, mivel az északi falakon semmi közölhető emlék nem volt; a keleti és déli meg sincs említve, tán vizsgálva sem volt; pedig Kolozsvár ó és új váráról csak együttesen, mint a lefolyt századok concret építési emlékéiről lehet alapos ítéletet mondani, minden időszak alkotásainak s történeteinek gondos figyelemre vételével, mi a leírónak nem lévén czélja: látása s észleletei köztörténeti eredményeit az építés korára nézve ezekben vonta össze. A feliratok — úgymond — e várfalak, bástyák és tornyok krónikája. Ezek kezdetét nem kell a századok során igen messze fel keresni: 1405-n rendelte meg Zsigmond király, hogy Kolozsvár városát is kőfállal építsék körül²⁾.

Én az 1737-ki leírás adatait mint azon időben valóban létezett építészeti emlékekre vonatkozókat alaposoknak ítélem s nem ellentmondást, hanem felvilágosító részleteket látok abban, hogy az utóbbi író által fennebb már idézett 1568-ki egyezmény az északi oldalon két kis kapuról emlékezik, s úgy tartom: a leírás szerkesztői ezt azért mellőzték, mert az oklevél előttük tán ismeretlen volt, vagy az egyik az idézett fejedelmi parancs következtében végképpen bérakatván: akkor már léte is feledésbe volt

¹⁾ Az illető oklevél az OKLEVÉLTÁR következő II-dik kötetében lesz annak idejében közölve.

²⁾ Vándorlások Kolozsvár falai körül czímű, *Nagy-Ajtai Kovács Istvántól* írt s fennebb már egész terjedelmében idézett czikkorozatban, melynek úgy ezen, mint többi lényegesb pontjai tárgyalásakor majd hátrább részletesebben fogok észrevételt tenni.

menve. A nagy északi kapu a mostani katonai sütőde és dolgozóház közt volt, az alsó kis kapu vagyis ajtó a mai serház keleti végénél — a felső kis ajtó hollétééről adatot nem ismerek.

E tornyok és a fennlevő várfalak 1737-ki vagy éppen mai külalakjából azok építési korát tisztán meghatározni nem lehet. A várfalakon több helyen látszó égési és füstnyomok mutatják a lefolyt századokban szenvedett gyakori és nagy catastrophákat, a sokféle modoru rakás, különbözőféle falrétegek, kisebb-nagyobb féle hasábu kövekből, több-kevesebb mesterséggel, feleki gömbkövel s római téglatöltelékkel rakott falak, azok megdülései, a kőrétegek helyükről megcsúsítása tanusítják a kiállott nagy földingásokat, súlyos harczi ostrommokat, midőn a falak, bástyák, tornyok leégtek, összeomlottak, a földdel egyenlővé lettek s különböző századokban, néha azon évtizedben, egy vagy más részök egész alapjából, olykor a föld színétől, néha csak éppen a szenvedett töréseknél a pillanat szüksége, a lehetőség s a kor építészeti ízlése szerint újból helyre állítottak. A következő korszakokban történelmi hitelességgel ki lesz mutatva, hogy a még ma létező és régebben leszedett tornyokat és bástyákat a XV—XVI. századokban mikor, ki s hogy újította meg? Írott adatok alapján lesz kijelölve nem egy fal-rész megújítása ideje, sőt hogy az egész új vár mikor épült? Az imént idézett czímerok mutatják, hogy a monostorkapu az újabb kőfalak egy részével Zsigmond király alatt 1405-n, a középkapu V. László alatt épült MCCCCXLIX-n; fennebb ki volt mutatva, hogy az Ó-vár Zsigmond királyt századokkal megelőzte, s hogy *Castrum*-neve az Árpád-fiuági korszakban századokig élt, oklevelek által volt igazolva Ez adatok, e város-résznek már ama korszakban létezése egy vár és erődítmény létezését szükségképpen feltételezi.

A mi még ma is e vár — ha figyelemmel s a mult történetek ismeretével végig nézzük — megmagyarázza azt, a mi hajdon volt.

A mint a rajzon látszik ¹⁾, alakja minden felől egyenlőtlen, két ponton meggömbült oldalu négyszög — trapezoide. A kelet-déli szögleten a-tól nyugotra b-ig van a déli oldal 159 folyó öl, ettől c-ig a nyugoti, 118 f. öl, c-től d-ig, az északi 136. f. öl s ettől

¹⁾ Látható a RAJZOK kötete V-ik tábláján.

vissza a-ig a keleti oldal 104 f. öl. E pontokon volt az I. II. III. IV. számmal jelölt négy szöglet-erőd vagy bástya. Az *a* erődnek — mai néven : Torony-nak — bár egykor magasabb lehetett, ma csak két osztálya van, földszinti és emelet, mindkettő tömör boltozatu, az alsó osztálynak ajtója a román sztil körívével záródik¹⁾. A Torony udvarát délről a-tól e-ig 18 f. öl hosszú, 3 öl magas, a föld színénél 9 láb vastag várfal szegi be, mellvéd nélkül, mely lerontatott; belől újabb-kori falszinelés nyomai, kívül régi, daraboson nagyolt durva kőrakás, időviselte barna színben fenn álló falak; az f-től g-ig 19 folyó öl hosszú, 2 f. öl magas, 3 láb vastag, g-től h-ig 16 f. öl hosszú 9 láb magas, 3 láb vastag fal képezi az előerődöt vagy bástyandvart, mely utóbbira van rakva a Torony mellé kapcsolt új fogház-emelet; e-től i-ig a fal megszakad s a 266. és 367. számú telkek fal-helyein kívül-belől új építkezések. A 267. számú Bethlen-ház, régen szarvas ház²⁾, délről 268. számú Krausz-ház [a XVI. XVII. században a Heltai-féle nyomda helyisége] falszélénél át, délről a b. Apor-, északról a 198. sz. Stasiczky-ház között kivívó út [régen a déli nagy torony-kapu] köze 2 öl 4 láb. A déli nagy kapu itt-voltát mutatják az út, az uteza-sori építkezések, kétségtelenné teszi azon durva mívű csaknem megkövesedett felvonó tölgyfa-híd, melyet két tízeddel ezelőtt a Stasiczky-háznál levő kút építcekor 18 láb mélyen találtak, a mi mély fekvéséből ítélve még a római vagy magyar őskorból való. Hol volt kelet-délre azon kis kapu, mely felett kerek torony állott, kinyomozni nem tudtam. A k-től l-ig vagyis a 266-tól 200 házsámig ismét nincs fal, az l-től m-ig láthatólag 6 öl hosszúságban s 2 öl magasán fennáll, itt a mellvéd nyomai is látszanak; párkányzatát, melyet egykor hős lelkű polgárok vidám harezi lárna s ágyudörgés közt sűrűgve-forogva tapostak, most néma csendben nyíló borostyán-cserje díszesíti, tán azért oly bujakövéren, mert gyökerei a vár védelmében elesett polgárok véréből s porából szívnak életet. Itt az n-ig ismét nincs fal; n-től o-ig vagy a 204. számú háznál 5° 4' hosszú és 2° magas várfal látszik, mellvéd nélkül, a monostorutcza oldalról a 189. számú Czirják-háznál

¹⁾ Látható a RAJZOK V-ik tábláján A-val jelölve, úgy szintén a XVIII. táblán is.

²⁾ E nevét kívülről a nyugoti oldalára festett, azonban a múlt év tízedben bemeszelt szarvastól vette.

épen, hajdon leomladozott részei ki vannak javítva. Az itt levő fal részsítosan északra dűl, a falkövek durva alakúak, színök füstföggött, a mészkéreg sárgás, mállott, a mi egy hajdonkori nagy égésre mutat; o-tól p-ig újra megszakad a fal; p-től q-ig vagy a 205. számú háznál 9° hosszúságban fennáll, mindkét felől beépítve, mellvéd nyomai is látszanak; az ó-vári faloldal lebontott részei egy rég eltűnt korszak sajátos építési modorát mutatják. A fal alulról mintegy kifelé dűlni látszik; a falszint nem későbbi korbéli sajtolt nagy köb-alakú, hanem csak felületesen kinagyított, megegyengetett patak-kövek képezik; a bámulatos tömörségű töltelék forró mészbe hányt nagy gömbkövek, durva kavicsos porond, mindenféle kő-, cserép- és téglaroncsalék képezi, melyek közt nagy számú római téglá és cserép látható; q-tól b-ig a várfal megszakad; de az ó-vári és monostorutezai telkeket elválasztó határvonal iránya az északfelől r-től b-ig vonuló egészen ép várfal mértani alakja, 1° 4'-nyi vastagsága s a mellvédjárda szélessége, a szöglettelken még ma is látszó falmaradványok a délnyugoti négyszög torony vagy erőd itt-voltát kétségtelenné teszik. Az innen belmonostorutezára vivő síkator hihetően az új város alapulásakor lőn nyitva s tán éppen az erőd egyik kapuján át volt a kettő közötti közlekedés. Tovább menve b-től r-ig nyugot felől 15. f. öl hosszúságban — minek végén egy kisebb erőd nyomai látszanak — a faljárdáig 2° 3' 6" magas és a föld mai színénél 1° 4' 9" vastag, mindkétfelől felhúzott várfal van teljesépen, félölenként rajta rakott, a bástya felé faragott kőből készült lő-rés; a mellvédjárda a bástya helyétől kezdve 1° 1' széles, a mellvéd a fedélig 5' magas 2' vastag. Ezen túl r-től s-ig négy öl szélességre a fal hiányzik, tovább s-től t-ig vagyis 206. számú háztól a 209-ig 27 öl hosszúságban ismét épen fennáll, utóbbi háznál a mellvéddel és lő-résekkel együtt. E falrészt az Ó-vár sőt a kolozsvári összes várfalak közt legmeglepőbbé teszi az eredeti idomzat, a fal vastagsága és tömörsége s a rakó mész-keverék — cement — csaknem kövesült szilárdsága. Én ezt tartom a legrégebbnek. Az Ó-vár — úgy látszik — leginkább ez oldalról volt támadásnak kitéve és megerősítve. A t-n túl a [III. számú] újabb időben úgynevezett puskaporos bástya alaprajzáig vagy a c-ig schol nincs fal; e bástyának csak a földdel szinelő alapfalai látszanak, minek újabbkori eredetét ötszög alakja mutatja; innen

u-ig ismét nincs fal. A falnak az u-nál látszó megtörését, valamint a nyugotinak egész hosszában látszó görbeségét hihetően a régi négyszögű bástya helyére a XVI. században épültnék nagyobb mérvű aránya okozta; u-tól x-ig 19 f. öl hosszában a várfal fennáll s a katona sütőde északi falát képezi; azon túl y-ig, a város serházáig megszakad, ennek ismét északi falát alkotja, s rá emeletes épületfal van rakva; innen tovább haladva d-ig, a [IV. számú] szögletházig, a várfal időrongált alakban, de épen áll fenn, valamint a fekete vonal hosszában a mellvéd és járda is; a járda 1° 4' széles, rajta borostyánfa csoportok, a mellvéd-falban forró mészszel rakott római egész téglák, fejtér és veres cserepek, szénafüi kevéssé idomitott patakbeli kő és sajtolatlan bányakő egymást váltják fel. Az északi falban római felirat-töredék látható¹⁾, s közelében berakva fogadalmi oltár vagy valamely épület diszitménye, egy acanthus-párkányzat. E szögletépület belső világa az [I. számú] toronyéval egyezik, mindkettő 3° hosszú 3° széles, északi oldalát az ó- és új-vár érintkező falai képezik. Ez ó-vári fal-rész nagy darabokra szabott trachyt alaku, szürkés, símitott s gondosan egybeillesztett kövekből van rakva, melyet az idő viszontagságai csaknem feketére barnítottak. Ily sajátosságos külsője, szabályos falrakást a fennálló ó-vári falak egy pontján sem láthatni. A ki a hídkaputól nyugotnak irányuló várfalban a monostori és bácsi fejtér bányaköveket az ó-vári fal szürkés-barna köveivel egybe hasonlítja, azonnal észreveszi, hogy a két fal rakása közt sok századok időkülönbsége fekszik. A mint az épület északi fala, melyet két időszakbeli várfal képez, úgy belső felosztása is mutatja, hogy két házból alakult egygyé: a keleti rész emelete magasabb s belsője-külsője más modoru, a nyugoti felének tiszta négyszögű bástya alakja van, melyet nem éppen középen egy fal két szobára oszt. Az északi házoldal fal-váladásától az [I. számú] bástyára egy mértani egyenes vonal megy, a mi szintén mutatja a kelet-északi ó-vári bástya itt-voltát. Ezen 245. számú háztulajdonosa 1828-n nyitattott annak északi falain ablakot s háza még akkor is bástya-néven neveztetett²⁾. Fennebb már volt érintve, hogy

¹⁾ Látható elől a 141-ik lapon az 1.) jegy alatt.

²⁾ E ház és telek keleti fele a múlt század végén Kádár Sámuelé volt, róla szállott testvérére, Katára, s ennek férjére Kolcsúr Andrásra. 1805. apr. 19. megvette polgár és ötvös Ferenczi László; ettől Ruz vagy egy

Kolozsvár *Leírása* az északi bástyának e tájon még akkor fennlétét említi, álló-helye az elébbiekben meg van jelölve. Ettől a szent Ferencz-rendiek konventje gabonásáig z-ig nincs fal, ezen túl j-ig 21 folyó öl hosszúságban, 2 f. öl magasságban egészen az egyház szentélyéig látszik a zárda felőli lebontott szinfal tölteléke, kelet felől négy telek szélességében maga a szinfal is, mely — a mint az alapfal itt-ott mutatja — itt is 1° és 3—5' vastag. A várfal az egyház szentélye végében egy kiboltozott kripta vagy kápolna-féle kamarácskával végződik. Ettől w-ig vagyis 263. számú telekig ismét nincs fal, és w-től v-ig 11 f. öl hosszúságban mellvéddel együtt fennáll; a keleti oldalon 282. számú telek felőla falba oldalvást fordított alakban bérakva egy római fehratu kő, a miből tisztán csak kevés olvasható¹⁾, a v-től a b-ig terjedő ó-kori fal-rész 1866-n leomolván: helyébe a régi kövekből új modoru fal lőn emelve. Az utósó fal-rész, mely a városi fogda keleti oldalát képezi, s minek hossza 7½ f. öl, magassága 4 f. öl, h-tól visszatérőleg, az a-ig teljesen ép s ódonszerősége a nézőre elkomolyító hatást gyakorol. Az ó-vári és más — meghatározhatlan időből való — ma is fenn álló falak, földalatti és bástyáromok, a már ma alig érthető tartalmu kevés oklevél és hagyományok homályos emlékei rég elmúlt időknek, rejtett tárháza oly történeteknek, melyek kulcsát én megtalálni, az itt-ott kezembe akadt adatszálakat egy-

1805-ki szerződő-levél szerint Ruff Gotlieb és neje Lőrinczi Zsuzsánna birtokába ment. Ekkor a ház keleti szomszédja a Slavik-ház volt. Ruff Gotliebtől 1822-n octob. 5. megvette szíjgyártó Bagdi István és neje Szilágyi Klára, s Bogdánfi Antal postamester és neje Lengyel Anna 1820-n 40 váltó forintért engedték meg, hogy Bagdi István az ő — nagy malomnál szemben levő — kertjökre hat ablakot vágathasson oly kikötéssel, hogy ha a postamester vagy neje azt idővel eladják, ezen szolgálommal adják el. Ez 1828-beli egyezésnek úgy történtét 1840. június 13. költ irásukban Szabó József és Bauer Ignácz kolozsvári szolgabírók tanúsítják, a kiket Bagdi István *Bástyánál levő szállására hivatott*, melynek szomszédja — a mint írják — a serház, délről a Ferencziek zárdája’ Miért nem az út? Tán roszul fejezték ki magukat az írók? Vagy a Ferencz-rendiek zárdája udvara a szöglelházig terjedt volna?

[*Bagdi István mai birtokos úr eredeti leveleiből.*]

1) — E C E T P A T R O
 — I X I T A N N I
 — E N T I N A M A I
 — A C I E N D V M

séges és benső folytonosságu történelmi előadássá alkotni nem voltam képes, de a mi majd, a mikor városaink levéltárai fel lesznek buvárolva s a bennök rejlő kincs közbirtokká válik, tán éppen az én gyöngé kísérletem s erőb botlásaim nyomán sikerülend.

III. Endre király 1301 elején történt halála a szenvedélyek és fegyver véres zürzavarát idézte Magyarország fölé. A nemesség, papság, várak és városok egyéni léte s története a nagy államtest önmarczangoló küzdelmébe és történetébe olvadt A vérben és lángban leáldozó XIII-k és avval kezdődő XIV-k század e sötétéből siessünk át az utóbbinak derülő éveire.

HARMADIK RÉSZ.

MAGYAR KÖZÉP KOR.

ÁRPÁD-NŐÁGI S MÁS URALKODÓ-HÁZAKBÓL VALÓ KIRÁLYOK KORSZAKA.

X. FEJEZET.

CESEH-, NÉMET- S ANJOU-HÁZI KIRÁLYOK

S VÉRUTÓDAIK KORSZAKA.

— 1301—1400. — *)

Az Árpád-fiúág magszakadása után támadt trónváltozási harcok rombolása Erdély történelme egész mezejét elborítván : sűrű sötét födte el egyszersmind azt a parányi derűt is, a mit a XIII-ik század utófeléből fenmaradt egyes oklevelek töredék sугara Kolozsvár történetére vetett. Azon 1299-ről való oklevéltől kezdve, mely szerént ama század alkonyán Péter erdélyi püspök birtokában volt több villával együtt Kolozsvár is, az 1316-ból való ama nagyfontosságú kedvezménylevélig, melyben azt I. Károly mint még [V.] István király által alapított várost — Civitatem — mintegy újra alapítja, előttem ismeretes egyetlenegy más oklevél vagy hiteles adat sincs, mely a városnak a villongás e korszakában volt történeteit felvilágosítani képes lenne.

Azonban ez évben a felette borongott sűrű köd mintha oszladoznék, története láthatára mind nagyobb-nagyobb körrajzban

*) Az al-korszakokra osztásban nem a királyok uralkodása év- és nap-szerénti sorrendét s időtartamát követtem, hanem a mely időszaknak ugyan az volt jellege, bárha egyik vagy másik király nem is kezdette vagy végezte ott uralkodását, ugyan azon korszakban adtam elé. Így p. o. az Anjouk kora előadása 1400-ig terjed ; mert az intézményekben ama jeles királyok szelleme élt még Zsigmond uralkodása első éveiben is, Zsigmondét 1458-ig, holott ő már 1457. végén meghalt. Szándékos e beosztás, nem vétség.

tűnik elő, hasonlóul ahoz, midőn az egész éjen át tévelygő útas előtt a hasadó hajnal a vidék egyes részeit lassanként megvilágítván : nap feljöttére egy nagyszerű tájkép változatos szépségeit tárja fel tekintete előtt.

A megelőző korszakban már érintettem amaz új megalapítási oklevélnek a város-építésre vonatkozó részét; hivatkozva rá, itt annak előidéző okait, a köztörténeteknek ide vonatkozó némely részleteit és a további történeti fejleményeket adom elé.

Erdély köztörténetei szerint IV. László és III. Endre királyok alatt az erdőn-túli részek püspöki székében egy hatalmas férfi — Péter püspök, a vajdai széken László, édesegy testvérek ültek, s a saját gyengeségeik és az idők romlottsága miatt megingatott trónu két gyöngye király támogatása díjjául — ama kor szokása szerint — az első, nagy kiterjedésű egyéb birtokai közt Kolozsvárt is adományul nyerte, utóbbi a vajdaság mellett, a székely ispánságot, a radnai ezüst, a déczsi, kolozsi, széki sóbányákat, az egeresi apátság javait s tömérdek más uradalmat kapott, mincképen folytán erőérzetök s nagy hatalmuk őket a királyválasztásnál döntő befolyásúvá tette. A magyar birodalom pártokra volt szakadva : egyik az özvegy királynéval szemben a cseh Venczelt, másik a német eredetű Otto ellenében Halics fejedelmét, a harmadik Robert Károlyt kívánta az Árpádok trónjára ültetni. A szeben-tartományi szászok az első alkalommal Venczel, az utóbbikor Otto mellé nyilatkoztak; Kolozsvár városa először pártállásáról nem ismerek adatot¹⁾, az utóbbikor Róbert Károly pártján volt, polgárai az ő zászlója alatt harcoltak, ezt tették később 1315-n, 1322-n, sőt 1330-n is a havasalföldi szerencsétlen táborozás alkalmával. Ez forrása I. Károly Kolozsvár iránti királyi jó

¹⁾ 1306-n László erdélyi vajdát Vincze a kalocsai érsek az egyházból kizáratni, birtokait, ispánságait egyházi tilalom alá vettetni rendelte testvére Péter, erdőn-túli püspök által, a mi ellen János, kükküllői esperest, a püspök cancellára ura nevében a pápához felebbezett. *Szeredai*, Series Episcoporum. sat. 59. l. E tény s Jánosnak később királyi cancellárrá emelkedése azt gyanítatja, hogy az erdélyi magyarság és székelység, tehát hihetően Kolozsvár is, László vajdával tartott és így Otto ellen volt, bárha Péter püspök is aláírta Rudolf ausztriai herceggel és testvéreivel 1304-n a magyarországi főrendek által kötött békeszerződést. *Szereday*, Series Episcoporum. sat. 58. l.

hanem azt ilyenkor mindig elrekesztve tartják. 2. Igérik s kötelezik magukat, hogy a papirosmalom csatornaárkát [*Flauder*] s a viz mellett elmenő ösvényt felerészben minden időben fentartani segítnek; mert nekik ugy a vizre, mint ösvényre nem kevesebb szükségök van, mint a papirosmalom urainak. 3. A maguk szárazsótóját [*Darr*] oly helyre építik, hogy a papirosmalomnak kárára s romlására ne legyen. Ha — mitől Isten őrizzen — idővel véletlen szerencsétlenség vagy tűz, tehát a vásárlók miatt a papirosmalom kárt szenvedne, vevők tartoznak azt megtéríteni. 4. Igérik, hogy ha az általok vett csatornaárok és papirosmalom közt levő élő fák idővel elpusztulnak, fűzfát fognak helyökre ültetni, hogy malmuk pora a papirosnak vagy a papirost készítő eszközöknek ártalmára ne legyen. 5. Ezek mellett hogy az egyenetlenség és perpatvar elkerültessék, azt is megígérik, hogy mikor ők csert törnek, legényeik a papirosmalomba és épületeibe át nem szaladgálnak . . .”¹⁾

Még két ipar-ági ténytet említek meg. Az *egyik* a szász egyetem [*Universitas*] egy czéhszabály alkotása, mely jellemző arra nézve, hogy Kolozsvár szász lakosaiban a szebeni és többi városok lakosi iránt a nemzeti rokonszenv és iparérdekek közösségénél fogva, a politikai teljes elválás után is, egyeseknél mindig fel-feltűnedezett a közös származás és egykori együvé tartozás tudata és emléke, midőn arra akár belviszály, vagy a külviszonyok nekik kedvező alakulása, akár az Erdély meghódítására törekvő Habsburg-házi uralkodók és helytartóik alkalmat adtak. Egy vagy más tulajdonilag szászokból álló czéh el-elküldötte czéhmestereit a szebeni universitási gyűlésre, s iparérdekeik biztosítását azon tekintélyes testület s anyanemzetök oltalmában keresték, holott Kolozsvár törvényhatósági állása már akkor egészen a magyar vármegyék, városok és székelység, így tehát az ország köztörvényei és államviszonyai szerint volt átalakulva. Így történt 1589-ben is. Ez évi május 4. egyetemes gyűlése volt Szeben város polgármesterének, bírájának és esküdt polgárainak, Segesvár, Brassó, Medgyes és Besztercze városok, ugy a hét és két szász szék követeivel együtt. Kolozsvárról is megjelentek — minő jogczimen s honnan kapott felhatalmazásnál fogva? nincs tudva — Roth János takács-czéhmester és Schneider György polgár, s eléadták panaszukat,

¹⁾ OKLEVÉLT. LXVIII. sz.

hogy mesterségökben sok falusi kontár által megkárosíttatnak, kérték a gyűlést, hogy ezt tiltsa meg, s így hoztak — tekintettel a kolozsváriak kérésére is — öt pontból álló végzést, mely a szász Universitas ismeretes ¹⁾ kisebb pecsétével erősítve a kolozsvári *takács-czéhnek* is német nyelven szerkesztve kiadatott, s levelei közt, mint emlék ma is fenn van; de sem a kolozsvári tanács, sem a fejedelem megerősítése rajta nem levén: jogi hatálya nem volt. A *másik* az 1592-ki árszabályozás, melyet az 1591. nov. 1. gyulafejevári országgyűlés végzése következtében Szébenben 1592-ki január 19-én készítettek s Kolozsváratt nyomattak ki. ²⁾

¹⁾ Paizsában három sziv felett korona, s e barát betűvel irt körirat: *S. Universitatis Septem Sedium*. A *takács czéh* leveles ládájában levő *eredetiből*.

²⁾ A címlapon ez volt írva:

„*Limitatio Rerum Forensium* D. Commissariorum ex Mandato Illustrissimi Principis Regni Transylvaniae, ac Magistrorum Civium, Judicum Regionum Sedium Saxonicalium, caeterorumque Judicum et Civium, ex publica Regni Constitutione, in Comitibus Generalibus, ad 1-m diem Novembris Anni 1591. proxime praeteriti, Albae Juliae celebratis ad id delectorum, Cibinij ad diem 19. Januarij Anno 1592. facta. Claudiopoli 1592. 4-rét.“

A kolozsvár-városi levéltárban meg van belőle magyarul egy levél: „Az szigyarto Mesterekreol. Mint Adgyac Müueket s a t.“ Ezután jő az árszabályozás. A címlapon legfeljül és legalól egykorulag írva: *Mindenkor az Tanachj haz astalan alljon*. [*Városi levéltár*. Fasc. II. 27.] Tartalma ez:

Az aros emberek, kalmarok és poszto metóhnek limitatiojok.

Mindenféle posztoknak limitatioja.

Erdélyben szótt posztóknak limitatioja, melyeknek végek mind harminczhat singet kell tartaniok.

Szeben és Brassó első helyen állnak. Említve vannak az ulmai, sléziai, lengyel gyoles, szebeni, brassai, pozsoni dupla süveg.

Fü szerszámok ára. Említetik a baynotzi, treneséni, veszteniczvidéki, bécsi, török sáfrány, török, görög és sido kereskedőktől behozandó marhák limitatioja.

Következnek a czéhek limitatioi.

Az eötveos mesterekről. Az szabómesterekről, kik váltó művet művelnek. A gombkötőkről. Szöcs mesterekről, mint vegyék be a bőroket, mint adják művöket. A borbély mesterekről. Az csizmadia mesterekről. A varga mesterekről, miképen adják el árujokat. Az tímárokról, miképen adják bőroket a varga és szijjgyártó mestereknek, a kik az ő bőrokből művelnek. Az szijjgyártó mesterekről, mint adják műveket. Az nemez csinálókról. Az nyergesekről. Pais és kopia gyártókról. Az esiszár mesterekről. Ezek esi-

A közmívelődés tényezői: *iskola, szószerk* és *sajtó* a Báthori István és Kristóf fejedelmek által kijelölt úton maradtak, a vívmányait megtartani törekvő reformatio és régi állását hatalmas eszközeivel együtt visszanyerni elhatározott katholicismus ellentétes áramlatai között. A lengyel király, bátyja halálával, kiskoru fejedelmi öcse és gyámjai alatt még erélyesebben látott utána a jezsuiták Erdélybe betelepítésének. Míg az 1583. márcz. 24 — 29-ki gyula-fejérvári országgyűlés törvényei 1. §-ában azon okból, hogy az országban sok különféle káromlások és újítások estek a vallás dolgában, hogy ezek tovább ne áradjanak, meghatározta: „hogy az újítás felől való régi törvények megtartassanak és személyválogatás nélkül végrehajtassanak“ —¹⁾ addig az országgyűlés tudta nélkül, önhatalmulag azon évi febr. 13. Napolomic várában kelt kir. alapító levele által, Kolozsvárra újabb jezsuita szerzetesek telepítését s ott a szegényebb sorsu, alsóbb osztályu iskolai ifjuság számára a nemesek *convictusa* és szent Józsefről nevezett *seminariuma* megalapítását s a növendékeknek mindkét iskolában általuk taníttatását elhatározta. Ez alapítványlevelél oly nagy jelentőségű, az általa nemesak Kolozsváratt, de egész Erdélyben előidézett hatás oly általános volt, hogy a legnagyobb és legválságosabb eseményeket idézte elő, s a kis országnak csaknem kétszázadon át e körül fordult meg közművelődési története.

nálnak tört, szablahüvelyt, tisztitnak szablyát, fringiát, pallost, tört, sisakot. Az lakatosokról. Fegyverderék csinálókrol. Rézműves mesterekről. A kovácsokról. Az onművesekről. Az töltésrés mesterekről. Az vasárosokról. Az kőművesekről. Az téglavető- és cserépetetőkről. Az asztalosokról. Az ácsokról. Az kerekas mesterekről, mint adják műveiket. Az kádárokról. Sendely csinálókrol. Kötélverő mesterekről. Szappanfőzőkről. Az fazakasokról. Mészégetőkrol. Takácsokról. A szűrcsináló mesterek, mint vegyék a gyapjunak másáját. A szűrszabókról. Az szőrművesekről, kik lasnakot, harisnyát, gubát, pokróczot csinálnak.

N. B. A sebesi pokróczot, Karán-Sebesben, az igen javát, hatvan pénzen.

Az mészáros mesterekről, miképen vegyék az vágó barmokat.

Az mészárosok mint adják az ökör, tehén, bárány és egyéb husokat.

Embernek ételére és italára és piaczi konyhára való egyet-másnak limitatioja.

A viasznak, méznek, vasnak és olajnak ára.

A többi, ily jegyen [⊕] túl, hiányzott a városi példányban.

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 179. l.

„Emlékezetül hagyja — így szól a hitben buzgolkodó király — mindeneknek, a kiket illet, hogy ő főleg a legjobb és legnagyobb Isten iránti kegyességénél fogva, a mit minden dolognál mindig nagyobbra becstült, azután azon gondja és igyekezete indításából, a mit a keresztény vallás előmozdítására a legszivesebben fordít, végre pedig magyar nemzete iránti szeretetétől is ösztönözötve, eddigelé semmit el nem mulasztott, a mit az ő Erdély tartománya mivelésére, ékesítésére és hasznára tartozónak vélt. Arra törekedett ugyanis mindenek felett, hogy az ifjuságnak a kegyességben és tisztességes tudományokban való oktatása végett — a honnan minden emberi miveltség származik — a Jézus társaságából való több tudós és kegyes férfiak menjenek oda, ott telepedjenek meg, nyissanak iskolát s elűzvéen lassanként a műveletlenséget, a mi az idők kedvezőtlenége miatt oda behatolt vala, az odavalóknak minél nagyobb hasznára legyenek. A minek minél helyesebben eszközzésére és tökéletességre vitelére azon Jézus társaságabeli atyáknak collegiumot adott és alapított, nekik a szükséges költséget megadta, iskolákat építtetett s minden szükségükről bőven gondoskodott. A miknek így elintézése után azt sem látható, hogy nemes fölserdült tanuló ifjakkból nagyobb sokaságot mintegy bőv termékenységu veteményes kertet hozzon létre, s azt saját költségén a kegyesség javára s a tudomány diszére állandóul táplálja. S minthogy ezen jeles dolog létesítése gondjait a Krisztusban boldog atya, XIII. Gergely római pápa ur, a magyar nemzet iránt viseltető szivességénél és szolgálatkészségénél fogva vele együtt hordozni elhatározta, az elől említett kolozsvári jezsuita collegium és már felépített iskolák mellé seminariumot is csatol nemes és a nép közül való oly ifjak számára, a kik esekély vagyoni tehetségök miatt elméjüket a tudományokban ki nem művelhetik azon alakban, oly módon és renddel, a mint azt tisztelendő Possevinus Antal jezsuita atya — a ki ezeket már a közelebbi időben néhány északi tartományban a pápa ő szentsége nevében létrehozta — itt is el fogja rendelni és létrehozni; mivégre az erdélyi szász papoktól fizetni szokott fejedelmi megerősítési díjakból [*census cathedralicus*] ezer magyar aranyat rendel és alapít örök időkre, oly kikötéssel, hogy ezen pénz a pápáéval együtt azok által, a kiknek gondjára bizatik, csak a szegény és szükölködő tanuló ifjuság élelmére és hasznára fordittassék s mindig egészen

és lelkiismeretesen kiadassék. Komolyan meghagyta tehát és megparancsolta Sombori László tanácsosának és az erdélyi dézmák kincstári haszonbérletjének s mindazon hivatali utódainak, kik tisztében utána minden időkbén következni fognak, hogy valamikor ezen levelével fel fognak kerestetni, a nevezett seminarium felügyelőjének és ügyészének mindig, minden évben az irt pénzüsszeget a százsz plebánusok említett megerősítési díjából egészen és teljesen fizessék ki“¹⁾ Ez alapítványlevelél értelmében a kijelölt összeg kifizetését a király maga és az erdélyi ügyekben kancellára, Berzeviczi Márton aláírása alatt febr. 12. kelt levelében, tehát még az alapítványlevelél kelte előtt egy nappal külön is megparancsolta.

Olvasva a király ez intézkedését, lehetlen, hogy vallásos buzgósága, a műveltség és jó erkölcs iránti érzéke s magyar nemzetéhez való rokonszenve tiszteletet ne ébreszsen. Az eszme maga, az alak, melyben megjelent, az indító okok, a magában nem elegendő egyetemnek két új intézettel bővítése, a nemességnek a nép érdekével kibékítése, a létesítés részletei s az anyagi föltételek, mindenek felett pedig a pápának szándékába belevonása, a király magas látköréről s messzelátásáról tanuskodik. Ez ítéletnek önként meg kell születni abban, a ki rá gondol és összehasonlítja a lengyel király nagyszerű alapítványát s alapítványleveleit az 1557. évi iskolaalapítási első erdélyi törvényezikkel és a 250 for. dézma-negyed alapítvánnyal. Nem csoda, hogy az uralkodó hitfelekezetekben e kezdeményezés iránt féltékenység támadt, a létesítésére behívott jezsuiták irigykedés és gyűlölet tárgyaivá lettek s az ellenök való visszahatás a fejedelem hatalmi akarata arányában nőtt nagyra. Pedig a királyt egy magasztos eszményi cél vezette: olyat akart alkotni, a mi br. Eötvösnek és a magyar országgyűlésnek csak 300 év után sikerült — állami egyetemet Kolozsváratt. De Báthori katolikust akart és lengyel férfiakkal, ebben volt tévedése s terve meghiúsulásának oka. Nem voltak magyar jezsuiták és magyar gymnasiumok, sem alsóbb iskolák, a mik nélkül egyetem lehetlen. Az egyetemhez eleinte kinevezett 13 lengyel jezsuitával s később a két alsóbb iskolához kinevezettekkel, ugy szintén a latin miscolvasással s egyházi szónoklattal a térítési cél gyöngén, a magyar

¹⁾ OKLEVÉLT. LXVI. sz.

nemzeti oktatási czél épen nem volt elérhető; főleg a szószéken és irodalomban nem volt, a ki a magyar reformatorokkal és hirneves férfiakkal versenyezhesse. Tény, hogy e nagy szabásu katolikus erő kifejtés a katolikus önérzetet, összetartozandóságot és civilizáló missio-érzetet országszerte fölébresztette; katolikus isteni tiszteletet; prédikációit, bucsujárásokat s áhítatos temetéseket tartottak, az iskolákban a tanítás elkezdődött, a tanulók és hívek száma megnövekedett, a zárdákban munkás élet volt látható, különösen a k. monostori apátságban csaknem a korábbi századok katolikus hitélete ébredt föl megújult erőben; de ez egyszerismind a reformatio híveit és felekezeteit is ellenhatásra, minden téren fokozott cselekvési erélyre ösztönözte. Innen magyarázható meg az a hosszú és sokszor elkeseredett harcz, mely ez időtől kezdve nemcsak Kolozsvár, de az országgyűlések kebelében is kifejlődött. A katholicismus visszaállítása, a reformatio legyőzése mint szembevetett elvek uralkodtak a társadalmon, a mi a politika és törvényhozás minden kérdése tárgyalásánál s a közélet összes nyilatkozataiban meglátszott.

Az országgyűlések jezsuitákat illető 1579. 1581-ki kedvező végzése már volt említve. Ezek szerint a fejedelem őket Kolozs-Monostorra és Kolozsvárra beszállította; de az ország kk. és rr. csak az ifjak tanítására engedtek a király és fejedelem ígérete szerint szabadságot. Ezt megerősítette az 1584. ápr. 25 — május 2-ki gyula-fejérvári országgyűlés 2. t. cz. és az 1585. május 9—19. országgyűlés 1. t.-czikke.¹⁾ De ők nem foglalatoskodtak csak iskolai tanítással — isteni tiszteleti szertartásokat is vittek végbe, prédikáltak, temettek s a lengyel királytól 1583. a város szabadságai megromlására irányuló azon engedélyt eszközölték ki, hogy collegiumuk részére négy hordó bort bárhonnan behozhassanak, e felett Kolozs-Monostoron és Bácsban termett boraikat is,²⁾ s ezzel jogos panaszra adtak okot, az irányukban különben is létező ellenszenvet növelve. A kolozsvári száz-férfiak gyűlései j. könyvében az 1582., 1583. és 1584-kiek kivételével — melyek szerfelett hézagosok — számos emlékei maradtak fenn a surlódásoknak. 1585. a márcz. 24. közgyűlésben ily végzés hozatott: „A jezsuiták leveléről a bíró értesítette a gyűlést — így szól az — de tartalmát nem értik;

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Fml.* III. k. 203. 213. II.

²⁾ L. a városi *levéltárban* V. 19. sz. a.

kérje el tőlük s hozza gyűlésbe, hogy értelmét vegyék; addig pedig két polgárral találtsák meg Kendy Sándort s panaszoljanak: minő szín alatt akarnak a jezsuiták lassan-lassan maguknak a városban bíróságot venni s ők is executorok lenni, holott az csak a város bírója lehet.“ A tanítás ellenőrzésére s az ifjuságnak a jezsuitáktól elvonására fontos végzést hozott a közgyűlés 1585. jan. 15. „Vették észre — így szólnak — városul, minemü nagy gondviseletlenség van a scholában a tanítók miatt, ki immár ugyan egy néhány időtől fogva volt, honnan az jött immár be, hogy a tanítványok tanulásnak okáért a jezsuitákhoz mennek; kéri azért a tanácsot, hogy erre legfőbb gondot viseljenek, s a scholának látogatására magok közül kettőt válasszon ő kegyelmek, kik minden hónapban meglátogassák és a hanyag tanítót megdorgálják“. A nov. 25-ki közgyűlés a bíró és tanács felügyeletére bizta az iskola ügyét: „hogy a püspökkel is szólván, legyen rá mindenképen gondviselésök . . .“

Az évek óta növekedő belső békétlenség és külső panaszok fergetege az 1588. decemb. 8—23-ki medgyesi országgyűlésen tört ki. Az országos kk. és rr. a jezsuitáknak az országból törvény által kizárását tette a nagykoruvá lett Báthori Zsigmondnak fejedelemségében megerősítése föltételévé: Ghyczy, a kormányzó és a fejedelmi tanács meghívta a reformált és ágost. hitv. püspököket, s Kolozsvárról — követein kívül — Hunyadi Demetert, az unitárius püspököt, két paptársával, a végre, hogy a jezsuiták elleni sérelmeiket adják elé s a kizárási törvény meghozását a kormánynak könnyítsék meg. A fejedelmi tanácsban Kendy Sándor, Gálffi János, Gyulai Pál és többen unitáriusok voltak, a kormányzó is rokonszenvvel viseltetett irántuk, bár őt ifju fejedelme, a lengyel király utolsó akarátának emléke, Zamojszky a lengyel kancellár, a pápa és jezsuiták jelenléte s kérései szerfelett feszélyezték. Hogy folyt le az országgyűlés, mit hoztak fel ellenök vádul, előadták maguk a jezsuiták egy — azon gyűlésről 1588. dec. 19. tett — jelentésökben, melyben a kolozsváriakról ezeket írják. „Decemb. 10-n volt ügyök tárgyalása, melyen ha a katolikusok nagy számmal nem jelentek volna meg, az országból teljességgel kiűzték volna őket. Toronyai Máté reformált superintendens — a jezsuiták jelentése szerint Gelei — kezdette meg az ellenök való káromlást... Azután Hunyadi Demeter beszélt, a ki sok éjjeli virasztásai után is alig

tudott néhány hazugságot előhozni a pápa és jezsuiták ellen. Fő ellenvetése az volt, hogy a pápa magát földi Istenné akarja tenni, annak akar tartatni, s papjai által magát mindenhatónak hirdet-
teti, a ki a pokolból 600 lelket képes kiszabadítani. Ez a minő új és hallatlan, oly bámulatos előttük, hogy a katolikus papság e hatalmat úgy dicsőíti. Katolikusok írásaiból képes ezt megbizony-
nyitni — mondá tovább — sőt azt is, hogy a pápa azzal dicsekszik, hogy hatalma van élők és holtak felett, ő urak ura, királyok királya s emberi és isteni törvények büntetése alól mindenkit feloldozhat . . . A 2-ik napon [dec. 11.] a nemességre jött a sor, a jezsuiták helyettes tartományi főnöke latinul védte őket, előttük szólott egy jeles katolikus is, beadták a kk-hoz és rr-hez kérvényeket. Mig ők és övéik a nemesség előtt beszéltek, egy nemes sem mert mukkanni is. A mint a katolikusok eltávoztak, felállott Demeter és a kolozsvári polgárok . . . Megjegyzem, hogy ők a száz-férfiak 1588. nov. 10-ki gyűlésében útasítottak lemenetelre. „Ha biró uram lemegy Fejérvárra — így szól a végzés — mutassa meg az egész ország előtt a fájdalmat, nyomoruságot és a város szabadságainak romlását a jezsuiták miatt, kit a város jó néven vehessen és megemlékezzék jó gondviseléséről és fáradságáról. A kolozsváriak tehát a közönség által voltak országgyűlésre kiválasztva s a bár rövid, de nyomatékos végzés eléggé okát adta otlétőknek.

Elsőben Demeter püspök szólott. „Nemde ti itt hazánkban a pápa birodalmát nevelitek? Nem veszitek észre, hogy a mint az osztrákok ellen a bécsi seminariumot, a lithvánok ellen a vilnait állította: úgy állította Erdély ellen a kolozsvárit, melyből a tanulók oly felfegyverzetten jönnek ki, hogy a szóló püspököt is fenyegették s a város kapuit őrző poroszlókat megtámadták. Ha ezek az országban hagyatnak, rövid idő alatt vége lesz Erdélynek. A mint néhány év előtt a római pápák nagy tömeg kincset hordottak el, ha a katolikus hit megnövekedik, félnünk kell, nehogy visszakövetel-
jék amaz egyházi javakat, melyek minthogy már a nemesség közt ki vannak osztva, csak nagy kárral és boszusággal adathatnak vissza . . .“ A kolozsváriak, hogy maguknak mulasztási szemre-
hányást ne tehessenek, néhány pontba foglalták sérelmüket. „1. Ők — mondják — akaratjuk ellenére s a király fenyegetései által birattak rá, hogy a seminarium számára való helyet, czintermet

és mindent a jezsuitáknak engedjenek. 2. Ifjaik Demeter püspököt bántalmazták, valamint igen másokat is. De legnagyobb megvetésökre szolgál az, hogy egy halottas koporsót oly igen nagy pompával vittek végig a városon, s ha koldus hal is meg, azt is körülhordozzák; látszik, hogy nem a szükség kívánja meg, de a pompáért s a város boszantása indító okából teszik . . . Ezeket s több ilyeneket hoztak fel ellenök; de semmi sem volt oly haragra ingerlő — mondják a jelentés irói, — mint egy jezsuita társuknak XIII. Gergely pápa előtt Romában mondott szava, a mit írásban olvastak fel s Demeter magyarul is előadott. Ez az ellenök különben is fölingerült nemesség közé új fölgerjedés lángját dobta. Ez a láng az érintett jezsuita atyának ama mondása volt, mely nyilván elárulja, hogy ide a pápa a seminariumot mintegy az összes eretnesség ellen állította. . . . Decemb. 12—13. elkeseredetten folyt a vita. A békétlenkedő kk. és rr. feliratát a fejedelemhez egy 20-tagu bizottság vitte el, elnök Szent-Egyedi Literati Gergely volt, a közügyigazgató. A fejedelem és kormány vonakodott teljesíteni a rr. kívánságát; elébb nem akart semmit engedni, később Fejérvárról, Szent-Mihálykőről, Váradról és Kolozsvárról eltávolítani hajlandó volt, csak Kolozs-Monostorra telepítvén meg őket. A kk. és rr. nem egyeztek bele. Decemb. 14. a felterjesztést Forró János és Gerendi János vitték meg a fejedelemhez, a miben öt főpont volt, s el voltak határozva, hogy ettől el nem állnak. A kolozsváriak panasza e pontok 3-ka volt, mely szerint: „a jezsuiták a bálványozásban annyira el vannak merülve, hogy délben, midőn a halottas koporsót viszik, gyertyát használnak, mintha a nap nem lenne elég, hogy az utat az égbe megmutassa, akkora füstöt csinálnak, hogy szinte megvakulnak az emberek . . . “ A helyettes tartományi főnök védte őket, a kiegyezés s önkéntes távozás ajánlatott, de ők kijelentették, hogy jogaikhoz ragaszkodnak, s így meghozatott a törvény, mely őket gyula-fejérvári, váradi és kolozsvári collegiumuktól megfosztotta, K.-Monostorról és Szent-Mihálykőről eltávozásra kényszerítette. A kancellár, Kováchóczy, a jezsuiták legmegátalkodottabb ellene őket erről előre szóval értesítette: „A fejedelem — ugymond — mivel az ország kk. és rr. lármájának ellent nem állhat, könyörgések által meggyőzetvén: a jezsuitáknak mind javait elveszi, mind őket örök száműzetéssel bünteti meg; nagy töprenkedés s önmagával hosszas küzdelem

után decemb. 16. adta a kitiltáshoz megegyezését.“ Elég körülíró az és sok fentartással [*reservatio mentalis*] van szerkesztve. Látható volt, hogy a megtartási szándék nem komoly. A kk. és rr. 24 tagu bizottság által köszönték meg kérésök teljesítését, a reformált és unitárius püspökök is köszönetet mondtak Isten jótéteményeért, a fejed. kegyes elhatározásáért, ugy a kk. és rr. buzgó törekedéseért és kitartásáért, s mindnyájukra mennyei áldást kívántak. E végzés után kevéssel a kormányzó és Gálffi az udvarmester figyelmeztette őket, hogy többé az udvarhoz és fejedelemhez hivatlanul ne menjenek Mikor egy jezsuita, a válság tetőpontján, látta a fejedelem habozását, s aggodalmát fejezte ki előtte a történendők iránt: „Tudom én — mondá — mit teszek, minden a katolikus vallás hasznára lesz“. Ezután a fejedelmi tanács is tárgyalta a kitiltás ügyét. A fejed. hogy a felelősséget elhárítsa, felkelvén, eltávozott a gyűlésből. „Tegyétek ti — mondá — én elmegyek“. S tanácsa kimondotta a kitiltást.¹⁾ A törvényben kimondatott: „hogy a jezsuiták 25 nap alatt a fejed. birodalmából mindenünnen mindenestől kimenjenek és soha e szerzet többé az országba be ne jöhessen; zárdájuk, collegiumuk és közönséges helyen templomuk ne lehessen, adomány útján vagy más szin alatt nemes jószágot és örökséget ne birhassanak, senki házánál, se jószágában szerzetes jezsuitát ne tarthasson, a most kitiltott jezsuita szerzet a hazába soha semmi következő időben be ne bocsáttassék, ha hívásra bejöne, szabad legyen őket üldözni s vágyonukból zsákmányt tenni. Ő Nagysága és más római religion levő főurak a maguk szükségére tarthatnak magyar szerzetből való jámbor predikátort, papot vagy barátot, hasonlóképen a többi urak is egyet, nem többet, azon rendbeli tanítót tarthassanak“. A religio dolgában végezték: „hogy a két religio [a jezsuiták jelentésében meg vannak ezek nevezve u. m. a *Calvinistáké* és *Arrianusoké*]²⁾, az Augustana confession kívül, mint eddig, azután is az elébbi articulusok szerint megtartassék, senki ebben meg ne háboríttassék, újítás pedig ne

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 248—257. II. Részletesen leírja a medgyesi országgyűlést *Huet Albert* jelen volt szebeni királybíró. Látható: *Nachlese auf dem Felde der Ungar. und Siebenbürgischen Geschichte* von Anton Kurz. II. Theil. 123—150. II.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 257. I.

engedtessék.“¹⁾ A fejedelem katolikus-vallásellenes szövegű eskü szerint esküdött meg, hogy soha a jezsuitákat Erdélyben meg nem türi, másunnan be nem hívja s 25 nap alatt kiutasítja A kormányzó mikor Kolozsvárra megérkeztek, visszakérte tőlük a templom ékességeit, könyveket, poharakat, alapítványleveleket, ha nem adnák, kényszer alkalmazásával fenyegetve őket Kolozsváratt a seminariomot elbocsátották, az iskolák bezárattak, a katolikusok gyásza oly nagy volt, hogy reggeltől estig a templomban csak sirást és jaj-t lehetett hallani. Sokan e szörnyű szerencsétlenségek között is áttértek hozzájuk, de nem sokáig maradhattak meg, nem volt, a ki őket vallásukban megerősítse. Sok a felekezet — így végződik a jelentés — s nincs oly templom, a hol ne sokan élnének a szentségekkel . . .“²⁾ Itt kezdődik — írja Vass József tudós kegyesrendi tanár — a Jézus társaságának s a kolozsvári r. kath. főtanintézetnek viszontagságos életszaka Erdélyben. A társoda feloszlott, a rendtársak kivonultak a hazából, a tantermek megnéptelenültek, a tanügy elárvult, az oktatás megszünt. De a fejed. a kierőszakolt határozatot mellőzte, a jezsuitákat titkon Erdélybe hívta, sőt 1595. május 16. a fejevári országgyűlésen, hol Cariglio Alfonz történeti hírvé jezsuita atya védte a szerzetes rend érdekét, a medgyesi határozat eltöröltetvén, a jezsuita szerzetesrend vissza lőn állitva, s a tanintézet még azon évben május 10. megnyilt. E tájatt emlittetik Marietti Márk Antal jezsuita, mint Báthori Zsigmond egyik kegyence — jegyzi meg a tudós író. Nyolcz évig állott fenn ekkor az intézet eredeti alapítási helyén, a Farkas-utczában.³⁾

A m. t. akadémia kiadványában sem az eredeti forrás nincs megnevezve, a honnan é jelentés került, sem az, hogy kihez volt intézve, valószínű, hogy a jezsuita-rend bécsi főnökéhez. Ez nem másítja meg a tartalom értékét; azt hiszem, a benne előadottakat lényegökben valóknak vehetjük. Az igazság követeli azon megjegyzés el nem hallgatását, hogy az akkori uralkodó vallások — reformált és unitárius — hiveinek ez országgyűlésen volt többsége hatalmát nem használta önmérséklettel, politikailag nem eszélyesen

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. III. k. 239—240. ll.*

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. III. k. 257 l.*

³⁾ *A kolozsvári r. kath. nyilv. t. gymn. Évkönyvei 1856/7 s a t. 11. l.*

s az igazsággal sem megegyezőleg. A buzgó katolikusnak nevelt s jezsuita nevelőihez avagy csak ifju koránál fogva is ragaszkodó fejedelmet azoktól eltávolítani akarni, nem katolikus esküforma szerint esketni meg, az egész rendet száműzni, a hatalom oly tulzása volt, a minőnek korábban Dávid F. lett áldozata meggyőződéseiert s a mi hasonlóra, sőt megtorlásra és boszura adott jogczimet azoknak, a kiket ez ért, a mint ismét hatalomhoz jutnak. A fejedelelemnél látszott az erre való elszántság. Ő a pápánál menteketőzött, térdelve kért a hozott száműzetési törvényiert bocsánatot, s engedélyt, hogy alkalmas gyóntatót választhasson, ki annak idejében ismét visszahozhassa Erdélybe a jezsuitákat, magát pedig a medgyesi eskü alól fölmentetni kérte, igérve, hogy életét ezután is a jezsuiták példája és tanítása szerint intézi. Titkos követet küldött a jezsuiták generalisához, sőt tény, hogy a kitiltási törvényt teljesen végre sem hajtotta. A Kolozsvár városi száz-férfiak 1589. jan. 21-ki végzése igazolja ezt. „Az itt maradt jezsuita prédikátort hivassa a bíró magához — így szól az — s hagyja meg neki, hogy itt ne prédikáljon, hanem a határról elmenjen a törvény rendelése szerint“. 1591. ápr. 17. ismét hasonló végzést hoztak. „A jezsuita pap felől — ugy mondanak — a ki az ország törvénye ellen bejött és Kolozsváratt prédikál, kérjük meg a fejedelmet, venné el róluk e nehéz terhet. Miképen válaszolt rá, nyilván van mindenek előtt.“ Az elkeseredésig fokozta a békétlenséget kérésök meg nem hallgatása. „A monostori diákok alájárnak a városba temetésre — így szól az 1593-ki május 22-ki közgyűlés végzése — s mivel az a város legfőbb szabadságát illeti, hogy idegen határban levő egyházi szolgálta vagy egyház a szabad városi egyház tisztébe és hivatalába avassa magát és itt uralkodjék, részint pedig nézi az itt megállított vallásnak változását s lelkök ismeretének bántását: ezért mihelyt a bíró a fejed. otthon létéről értesül, a tanács teljhatalommal hívja össze a száz-férfiakat, küldjön le közülök személyeket a dolog mellett esedezni. E mellett vigyázzanak, intsék a katolikusokat, Márton. deák is ajánlta magát, hogy feleit meginti, hogy ne temettessenek idegen határbeli egyházi szolgáltaival, sőt ha a fejed. kívánná is, ennek is megmondja, hogy nem akarója az idegen deákok és pap bejövésének. A lemenő követek tehát megmondhatják a fejedelemnak, hogy katolikus fő személyek s öregebbek sem kívánják a monostori pap alájövetelét . . .“ Alig lehet kétség

az iránt, hogy a jezsuitáknak mind a visszatérésre, mind a Kolozsvárra egyházi szertartások végett bejövételre engedélyök a fejedelemtől volt. Azon évi nov. 20-ki gyula-fejérvári országgyűlés ismét törvényül mondotta ki: „hogy a fejed. ő Nagysága Kolozsvárról, a hová a római vallás újonnan ismét bevitetett, mindjárt kivitesse és ezután semmi közönséges helyen való czeremoniák végbevitelére ne bocsáttassa. Másunnan is, a hová a medgyesi végzés után bevitettek, vitessenek ki, hanem a fejedelem fő eklézsiája Fejérváratt megmaradjon, valamint Monostoron is, azért, hogy a mikor a féjed. Kolozsvárra jó, lelkiismerete nyugalmára való tanítója legyen, de ezeknek collegiumok ne legyen, falukra s a monostori jószágokba prédikálni ne menjenek, a hová bementek is, kivitessenek s többé semmi helyre ne plántáltassanak; a római hiten levő atyjokfiak egy-egy papot jószágaikban tarthassanak, de a községet rá ne erőltessék, a bevett vallásokat pedig jövedelmekben és semmi nemü állapotjukban meg ne háborítsák“¹⁾

Ily okok okozata az 1594-ki vér-esemény, megtorlása 1588-nak, következett rá az 1599-ki fejérvári országgyűlés, mely a jezsuitáknak Kolozsvárra és Monostorra ismét szabad bemenetelt engedett.²⁾

Azon mozgalom folytán, melynek célja a jezsuitáknak Kolozsvárról kitiltása volt, szükségessé lett, hogy Kolozsvár iskolái számára jó tanítókról gondoskodjék. Elhatározták, hogy valakit személyesen küldjenek ki Magyarországra, esetleg külföldre. A választás Jacobinus Bernárdra esett, a kinek részére fejedelmi engedélylevelet kértek. Ez azon Jacobinus János atyja, a kiról fennebb néhány életrajzi részletet közöltem. Tekintélyes állásu polgár maga is, a kit a fejedelem 1587. midőn a lengyel korona elnyerése végett rendkívül fényes küldöttséget küldött a varsói országgyűlésre, annak egyik tagjává választani jónak látott azért, hogy mint unitárius, a lengyel unitáriusok rokonszenvét részére megnyerni segítsen.³⁾ Az engedélylevél 1588. sept. 14. kelt Gyula-Fejérváratt a fejed. aláírásával, melyben az minden egyházi és világi tisztelendő, méltóságos, nagyságos, tekintetes, nemes, nem-

¹⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. III. k. 384—85. ll.

²⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. III. k. 472. l.

³⁾ Bethlen. II. k. 530 l.

zetes, gyors és vitézlő uraknak, érsekeknek, püspököknek, apátoknak és prépostoknak, úgy báróknak, várispánoknak, hadvezéreknek, megyék fő- és alispánainak, kapitányoknak, várparancsnokoknak, harminczadosoknak és vámszedőknek, városok polgármestereinek és biráinak, mezővárosok és faluk biráinak, szóval: minden sorsu és állapotu embereknek, sőt országa határain kívül eső tartományok minden rangu és méltóságu férfainak, a kiknek kezébe levele eljűt, üdvös és dolgaikban szerencsés előmenetelt kívánt, alattvalóinak pedig kedvezését biztosítva, tudtára adta: hogy Kolozsvár város bölcs és előrelátó polgárainak nagy szüksége levén ifjuságuk tanítása végett egy tudós és érdemes férfiura: elhatározták, hogy nemes Jacobinus Bernárdot a felső magyarországi részekbe vagy tovább is kiküldik, a hol ily férfiak nagyobb számban vannak, vagy ha ő betegség vagy más észszerű ok miatt megakadályozva el nem mehetne, mást, a ki a fejedelem ezen levelét előmutatja, küldhessen ki. A fejedelem gondoskodni kívánván az ő biztos és bátorságos útazásáról, minden illetőket jóakarólag kért fel, alattvalóinak pedig szigoruan megparancsolta, hogy levele előmutatóját, valamint azon férfit is, a kit az ifjuság tanítása czéljából magával hoz, mentében és jöttében, midőn hozzájok, az ő földjükre és uradalmukba, birtokaikba és hivatali helyeikre érkeznek, minden javaikkal és vagyonukkal együtt szabadon, békében és akadály nélkül át- és tovább bocsátni és bocsáttatni sziveskedjenek, alattvalói pedig tartozzanak — e levél az előmutatónak mindig visszaadatván. ¹⁾ E szabad menedéklevel külső lapján ez egykoru írás volt: „*Joannes Erasmus hivatalja ex Annuentia Principis lött.*“ Bizonyos tehát, hogy a kolozsvári unitárius egyház egyenesen e végre kiküldött követe által nyerte meg a nagynevű tudóst és író iskolájához.

A tanügyről általában, tehát a tanrendszerről, tantárgyakról, tanerőről s a t. semmi emlék nem maradt fenn. Iskolai belső javítások a tanhelyiségekben, a tanárok lakhelyein, tanári díjak kifizetése, néhány könyv szerzés és több ilyenek felől világosítanak fel a sáfári és egyházfui számadások szárazon s töredékesen, de a melyeket alól jegyzés alatt még is közlök ²⁾, mint egy csaknem

¹⁾ OKLEVÉLT. LXX. sz.

²⁾ Az 1583-ki egyházfui számadás szerint egy szegény német deák-

teljesen elpusztult mult emlékmomjait. Egyik-másik nyujtand némi tanuságot s élvezetet, ámbár a komoly igazság az, hogy mindezek igen gyér és homályos föl-fölvillanásai ama távoli kor oktatásügyének s köztudalomból kiveszett emlékeinek, melyek habár

nak, a ki most a városon van, az egyik sáfár polgár a tanács rendeletéből adott 50 pénzt, később 1 forintot, 1584. a magyar collaboratornak a nagyobb lakszobában [*comitas*-nak van írva az eredeliben] kemenczéjét fölcsináltatta, fizetett érte 24 pénzt; az iskolában, hol a gyermekek ülnek, az ablakokra 15 lantornát csináltatott 1 forintért; az iskolában mind a felső palotát, mind az alsót megdeszkáztatta, fizetett 4 forint 25 pénzt; a nagy iskolában, hol a gyermekek ülnek, és a hol az öreg deákoknak leczkét olvasnak, a kemenczét megcsináltatta 4 forintért; 1585. az iskola-mesternek, ki most lector, tölt vala ki félesztendeje a mesterségében, szent András napján, eddig megfizettek neki; márcz. 15. csináltattak a scholamester szobájába hat bélelt padszékot; vettek egy szekér töviset, hogy a gyermekek [a falon ki] ide s tova ne mehessenek. Az iskolában a nagy palotát [*pallatium*] megtisztították, a Bálint deák [*hihető, Szent-Mártoni Bálint volt, 1596-ban rector*] házában a kemenczét igazították; octob. 18. a mester kérésére a kapura öreg lakatot csináltattak, hogy a deákok idő után ki ne mehessenek. A gyermekek szobáját [*comitas*] is megcsináltatták. 1589. octob. 5. vonták meg az óraharangot egy szegény diákgyermeknek ingyen; febr. 25. csináltattak Franken [*rector*] számára egy könyvnek alsó támlát [*pulpitus*] s egy fogast, 26. ugyan neki az árnyékszéken külön ülést s arra reteszt és lakatot; ápr. 21. a scholamester házat és Márton predikátor két szobáját megcsináltatták 30 pénzért; nov. 11. a szász collaborator házára csináltattak lakatot. A szegényekre tett költségek közt eléjő egy szegény magyar deák, kit kórságosnak mondanak, adtak neki Isten nevében 24 p. Kósa János predikátornak [*a ki később unitárius püspök volt*] ablakait megcsináltatták. 1596. jan. 2. Diossy Gergely városi jegyzőnek fizetésében adtak 1 forintot; febr. 23. egy magyar deáknak harangoztak ingyen; május 3. a könyvtár [*libraria*] felett a héjazatot megigazitották 1 for.; május 7. egy magyar deáknak ismét a bíró akaratából harangoztak ingyen; jun. 1. egy másiknak, jun. 2. a szász collaboratornak régi szokás szerint ismét ingyen. Az iskolába két csebret vettek, kiből a gyermekek isznak; sept. 30. a kemenczét minden hall-teremben [*auditorium*] megcsináltatták 8 pénzért, nov. 18. a magyar renden való alumnusoknak kemenczét csináltattak 72 p.; a scholamester kemenczéjéhez egy hársfa ajtót 60 p. 1597. sept. 21. a gyermekek hall-termében s a deákokéban is a kemenczét megcsináltatták 1 for. 71 p. 1598. decz. 16. az iskola tömlöcze ajtójára öreg reteszt, reteszföt és lakatot vettek. 1599. febr. 22. az iskolában a grádicsok alatt való szobában a kemenczét meg kellett csináltatni a deákok sokasága miatt; jun. 9. az iskola számára vettek egy könyvet; *Thesaurus latinae linguae*, két kötetben

érdekesek is, sem a Kolozsváratt akkor napirenden volt reformatori és katholikus hitküzdelmeknek nem felelnek meg, sem tudás-vágyunkat ki nem elégítik.

A *szószéket és papságot* e korban a léteért való küzdés jellemezte. Kolozsvár közönsége látta, mily hatalmas versenytársa van a jezsuita-rend férfijaiban, s szintoly éberül őrködött fenyegetve levő érdekei fölött, mint a fejedelem és jezsuiták. A törvényhozás intézkedéseit fennebb ismertettem. Az ország kk. és rr. csak a tanításra vélték jogosultaknak őket, a mit az alapító két fejedelem így is rendelt. De ők az egyházi szolgálat minden ágára kiterjeszkedtek, s mint az 1588-ki decz. 8.—23-ki medgyesi országgyűlés a fejed. előtt följejtette, tisztök körét tullepve, vallásukat erőszakkal terjesztették, utcán és templomokban prédikáltak, templomokat foglaltak el, a keresztet fegyveres segédlettel hordozták körül, papokat kergettek ki hajlékaikból, könyveiket széttépték; elfoglalták nemcsak Kolozs-Monostort, de Szent-Mihályköt is sat. Erdély ellen alapított egyik várul a kolozsvári seminarium, a honnan már tanítványaikat fegyverre is ingerelték sat. ¹⁾ Nagy számmal jöttek be az országba, királyi védelem alatt, az uralkodó fejedelemtől kegyelve és védve, az önfentartás eszközeivel bőven ellátva Hogy Kolozsvár közönsége minő eszközöket használt ellensúlyozásukra, a közgyűlések végzéseiből kiténik. 1582. a jan. 6-ki gyűlésben a szász nemzetbeli hívek panaszoltak, hogy nincs predikátoruk, a közgyűlés felhatalmazta a bírót és tanácsot, hogy a plébánussal egyetértve, mind költséggel s mind egyéb gondoskodással azon legyenek, hogy fogyatkozás többé ne legyen. Jellemző, hogy ez évi számadásokban most is csak két predikátor 200 forint

8 forint 6 p. [Rendkívül magas ár, melylyel azon időben egy ökröt lehetett venni] Oldalvást az volt a számadásba írva: az *Inventariumba beigatandó*. Ez és az elébbi, *libraria*-igazítás azt mutatja, hogy az iskolának nagy könyvtára volt, rendesen kezelve, a miről azonban az irodalomtörténet ennél többet nem tud. Octob. 24. az iskolában mindkét hall-teremben az ablakokat megeseináltatták, az öreg deákokéban a rámakat megborították. A közönségnek a tanférfiak iránti kegyeletes érzelmet mutatja az, hogy árváikról gondoskodtak. Az 1592. nov. 27-ki közgyűlés végzése szépen igazolja ezt: „A Hunyadi Demeter püspök fia és Bogáthi Miklós fia gondja viselése fölől végeztek, hogy a számvevő urak, minél jobban lehet, atyai szívvvel tegyék meg azt és terjeszszék a város eleibe“

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 85. l.

hatóság homályos emléke; de vannak fenn egyházi természetűek is. I. Lajos király 1373-n october 26-n Visegrádon költ s a kolozsmonostori konvent által *Huzinschart*¹⁾ Nykus kolozsvári polgár kérésére még azon évben sz. Márton ünnepe utáni másodnapon átírt azon királyi rendelete, melyben a kolozsvári bíró, esküdt polgárok és vendégek, polgártársaikból alakított küldöttség által előtte panaszosan fedezvén fel, hogy Demeter erdélyi püspök a tőle birt Fenes határán levő kolozsvári szőlők után újításképpen hegyvámot — tributum montis — kezdett venni és vétetni, s közelebbről egy ily alkalommal három vég posztót elvétellett, holott ők ily vámot szőlőikről a korábbi püspököknek soha nem fizettek; a király az érintett polgárokat és vendégeket régi szabadságaikban és szokásaikban megtartatni akarván: Demeter püspöknek a legszigorubban megparancsolta, hogy az elvett posztót adja vissza, a panaszlókat többé hegyvám-fizetéssel ne terhelje, közéjük efféle újításokat bé ne vigyen kegyelme elvesztése terhe alatt²⁾. Ily tárgyú ugyanazon király 1379-n május 8-n Diós-Győrön költ parancslevele, melyben Miklós, Tamás fia és ugyancsak Miklós, János fia, kolozsvári ispánok az összes polgárok és vendégek nevében bepanaszolván Goblin erdélyi püspököt, hogy ő és tizedszedői a tőlük járó tizedet a szokott módon és helyen nem fogadják el, de azt felette terhelő és tilos módon csikartatják ki tőlük, nagy hátrányukra és kárukra: a király szigoruan megparancsolta, hogy a püspök ezután a kolozsváriaktól a dézmát a szokott módon, helyen és időben elfogadni tartozzék, szokatlan és nem szabados tizedet s nem a szokott helyen vétetni ne merészeljen³⁾. A püspök nyomán indulva Otto kolozsmonostori apát is követelte a kolozsváriaktól a hegyvámot a monostori szőlőhegyekben levő szőlőikből; de I. Lajos király egy 1377-n pünkösöd másodnapján Beszterczén költ parancslevelében királyi tekintélyével szigoruan megparancsolta, hogy miután az

1) Ime a *Húzsongárd* szónak Kolozsvár egy ősrégi polgárának nevéből származása.

2) Látható az OKLEVÉLTÁR XLIII. száma alatt.

3) Látható az OKLEVÉLTÁR LIX. száma alatt.

A püspöki tized egy hátrább ismertetendő 1344-ki oklevél szerint egy tized kalongyától — caepcia decimalis — egy font — unum pondus decimarum — volt.

igaz tizedénél egyebet adni nem tartoznak, hegyvámot tőlük ne vegyen ¹⁾. E kiváltság jelentőségét Kolozsvár polgáraitra nézve csak Lajos király 1351-iki 6-dik törvényczikkével kapcsolatban lehet megérteni, melynek előzménye felhatalmazta a királyt és királynét, úgy az ország főrendeit és nemeseit arra, hogy a szabad villákban és udvarnoki falvakban lakó szántó-vető jobbágyaikon minden gabonatermékből és borból kilenczedet vehessenek, az 1-ő törvénytörvény (S.) pedig az egyháziakat arra, hogy előbb tizedet, azután kilenczedet vehessenek, de a kerített városokat maga e törvény kivette. A püspök — úgy látszik — a törvény kivételes részét nem méltatta figyelemre, s innen támadt a panasz, mi Kolozsvár polgáraitól külön kiváltsággal lón elenyésztetve. Egyébiránt az idézett törvény és kiváltság még két dolgot látszik bizonyítani : egyik az, hogy Kolozsvár már 1377-n a kerített városok közé — *Civitates muratae* — tartozott; másodsor, hogy közte és az erdélyi püspök között a régi földesúri viszony valamely maradványai tán valóságban is, de az erdélyi püspök képzeletében mindenesetre léteztek; ez ügyben és a törvényhatóság kérdésében követett eljárásai azt nyilván mutatják.

Ennyi az, a mi a Kolozsvár városa és az erdélyi püspök közötti viszonyról s joghatóság feletti viszályaikról az oklevelekben amaz időkből fennmaradt.

Nagyobb következményeiben, tanuságosabb történelmileg a püspök és erdélyi vajda között e tárgyban folyt elvharez, melynek egy 1344-n Gyula-Fejérváratt az ország főpapjai és bárói, úgy az erdélyiek által tartott tartományi gyűlés végzése vetett véget, a püspöki és egyházi hatalmat, az általa szent hivatásával meg egyezőtleg bétölthető tisztán egyházi befolyás határi közé szorítván, s ez által a városoknak teljes felszabadítását és önállósításuk útját megegyengetvén. „Jóllehet — így adja elé azt július 27-n költ kir. rendeletében maga a király — tisztelendő Endre erdélyi püspök és az erdélyi részekbeli nemesek, [értve van a magyar nemzet] székelyek és szászok között a jogszerzés és használat tekintetében sokféle kérdés, egyenetlenség és küzdelem támadt s húzamosb idő óta van fenn : mindazáltal a király az erdélyi részek lakóinak békéjét s kinek-kinek jogaiban való megmaradását

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR L. száma alatt.

ohajtván, azon ezélből, hogy e kérdések és egyenetlenség a jog és igazság útjára visszavezetessenek, a fennforgó ügyet úgy látta elintézendőnek : hogy a házasság, menyasszonyi ajándék és női hozomány, úgy a leánynegyed, a papi és női követelések ügyei mint a papi törvényszékekre tartozók, maradjanak egyházi hatóság alatt; de úgy, hogy egyházi bíró vagy törvénytevő egy bántott és sérelmes félt se kényszerithessen perlekedni, sem pedig a sértő vagy bántalmazó félt vétségeért megboszulni vagy büntetni, hanemha őt, az illető az egyházi bíró előtt a törvény rendes útján keresi meg. Hajadonokon, nőken való erőszaktétel, a parázna férfiak és nők bűnei, ha vérontás nem forog fenn, úgy a végrendelkezési ügyek szintén az egyházi hatóság elébe tartoznak; de azon kijelentéssel, hogy ha a paráznasági ügykereset polgári úton indul, az egyházi; ha pedig büntető-ügyileg, a világi hatóság alá tartozik. Továbbá e gyűlésben meg lőn határozva az, hogy a püspök birtoklási tényekben, a per függőben léte alatt, a perelt birtokokra nézve papi tilalom — interdictum — alá senkit ne vetessen, vagy az egyház kebeléből ki ne zárhasson; e jog azonban az egyház ellen elkövetett méltatlanságért s egyéb bűnös cselekvényekért épségben maradván. Azt is meghatározta a királyi tanács — mondja tovább azon királyi rendelet — hogy a püspök által joggal vagy jogtalanul elfoglalt birtokok ügyei végleges vizsgálat és elhatározás végett a vajda ítélete alá bocsáttassanak, s a püspök jövendőben valamely ijesztéssel a nemesek birtokait el ne foglalhassa, sem királyi engedelem és beleegyezés nélkül meg ne szerezhesse, a nemesek falvaiba és ekkleziáiba erőszakosan s azok akaratja ellenére papot ne tehessen. A püspöknek az erdélyi részekbeli országglakosok minden tízed-kalongyától egy nehezék denárt — pondus denariorum ¹⁾ — fizetnek, a kir. kamarát illető tízedjövendelem kiegyenlítéseül, mit ha a püspök el nem fogad, azon esetben tízedkalongyáit a mezőn fizessék meg és hagyják künn, kivévén a folyó évet azért, hogy ama részekben a mondott tízed-dénárok még bérbe adva nincsenek. E szabályozást a felekre nézve a király örök időkre érvénynyel bírónak nyilvánította, meghagyván a püspöknek és helyettesének, hogy se ők, se espe-

¹⁾ A pondus-t, *as* értelemben is használták a középkorban, a mi tizenkettőd részét tette valami egésznek.

resteik a világiak jogkörébe, sem az utóbbiak amazokéba ne vegyüljenek, hanem mindenik fél saját jogai határában békében maradjon; ezenkívül azt is megrendelte, hogy egyházi törvényszéken az esperestek előtt indult keresetekben senki egy márkánál többre ne büntetthessék¹⁾.

A püspöki és egyházi hatóságnak a világitól való ezen elválasztása és szűkebb körre szorítása a városok önállóvá tételére nézve rendkívüli eredményű volt. Meglátszott ez Kolozsvár közéletében is, mely az önkormányzás jótékony befolyása alatt alig húsz év folytán oly erőssé lett, hogy az addig csaknem teljhatalmu erdélyi püspök a város területén levő jobbágysági feletti hatósága védelméért a királyhoz folyamodott. A folyamodás panasz tárgyává, a panasz orvoslása tanuságos történeti eseményé vált. Domokos, a fejevári püspök panaszolt előtte — így szól 1366-n szent Margit ünnepe előtti harmadnapon Gyula-Fejérváratt költ nyíltlevelében a király — hogy a kolozsvári bíró, esküdtek, polgárok és vendégek az ő állítólagos szabadalmaiknál fogva azon városban és területén levő saját és ekkleziája jobbágyságait megfogják, letartóztatják és elítélik, nem kérvén előbb sem tőle, sem tiszteitől elégtételt; ennél fogva, miután igazában mindenkit oltalmazni kötelesség, az ország szokásos törvényei és a közigazgatás úgy kívánván, királyi tekintélyével végezte és rendelte: hogy a nevezett bíró, esküdtek és polgárok egyeteme, a nevezett püspök és ekkleziája azon városban és ahhoz tartozó helyekben levő jobbágyságait személyes vagy más tényeikért, adósságért, vétségeikért megfogni, letartóztatni és elítélni ne merészeljék, s szabadságukban se legyen, a városnak ezzel ellenkező kiváltságai e részben ellent nem állván; hanem ha valakinek e jobbágyságok vagy a püspök és ekkleziája hatósága alá tartozó más egyének ellen keresete vagy követelése lenne, azt terjeszszék a püspök vagy annak tisztjei elébe, ezt kívánván a törvény rendje és az ország szokása, a kik az ily ügyekben a város felkéréseinek eleget tenni köteleztetnek. Kivétetnek azonban a nyilvános lopás, rablás és gyilkosság esetei, mik ha a városban vagy ahhoz tartozó helységeken történnek és a tetteseket rajta érik, az ilyeket szabad lesz büntényök minősége szerint elítélni és megbüntetni. E

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR XXIV. száma alatt.

nyiltlevél Budán 1367-n márczius 28-kán a püspök kérésére újból átírva kiadatott¹⁾.

Kik voltak e püspöki jobbágyok, s hol laktak : a város valamely részében együttesen vagy itt-ott szétszórva s a polgári jogokból kirekesztve vagy a közellevő s vele még egészen nem egyesült villákban? kinyómoznom nem sikerült.

Azonban arra, hogy Kolozsvár jövője kedvezőbben alakuljon s egykor kitűnő várossá legyen, legnagyobb befolyásu volt a nádori, vajdai és megyeispáni hatóság alól kivételése. Ez egyike a legkülönösb figyelemre méltó történeti mozzanatoknak. Ez ama kiváltságon alapul, melyet Károly király 1331-n jul. 3-n Visegrádon — úgy látszik, ön királyi elhatározásából — adott. „Fontolóra vevén — mondja a király — kolozsvári vendégeinek hűségét, a kik országának többi lakói közt a mostani havasalföldi hadjárataiban is az iránta és a szent korona iránt való hűségökben megmaradásuk miatt javaikban és vagyonukban végtelen és kipótolhatlan kárt szenvedtek és türtek el, s az iránta való változhatlan hűségért és állhatatosságért, melyet folyvást tanusítottak, királyi kegyelmességgel kívánván viseltetni, szükségesnek látta, nekik a következő szabadsági kedvezményeket adni: hogy az erdélyi részekben soha, semmi időben, sem a nádor, sem a vajda, sem az ország egyik törvénytevő birája által tartandó gyűlésre megjelenni ne tartozzanak, és semmiképpen ne kényszerítessenek, hanem ha valakinek ellenök keresete lesz, az ő birájok és a király által tett ispánjok előtt legyen abban itélettétel. Továbbá azt is megengedte — folytatja a király — hogy mindazon gonosztevőket t. i. tolvajokat és rablókat, legyenek bár nemesek vagy nem-nemesek, a kiket határaik területén hasonló gonoszságon érnek, az ő birájok és a király által tett ispánjok ítéljék meg. Egyszermind azt is megengedte, hogy a Kolozsvár vidékén levő, s a nép nyelvén úgynevezett „*Fekete erdő*” nevű erdőt, a meddig hozzá férhetnek, szabadon foglalják el és éljék s használják. Ezek folytán megparancsolta a nádornak, erdélyi vajdának, azok helyettescinek és minden törvénybiróknak hogy a nevezett városban levő vendégeket a nekik adott szabadságokban háborgatni vagy bármiképpen akadályozni ne merjék; továbbá senki, névszerént pedig

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR XXX. száma alatt.

a szent Mihályról nevezett erdön-túli egyház püspöke vagy várnagyai és tisztjei a kijelölt erdők használatában, az ő villáikon és birtokaikon átmenetelők s különösen adószedés alkalmával terhelni ne merészeljék. Ha valaki e szabadságokkal ellenkezőleg a király nevezett vendégeit vakmerőleg háborgatná s azok ezért panasználak, a dolog bebizonyulván, királyi bosszuállásával büntetendő¹⁾. E kiváltságot Lajos király, Walther ispán és Bertalan kolozsvári bírók és az összes kolozsvári polgárok s vendégek kérésére 1349-n septemb. 24-n, az erdön-túli földön Sebuson²⁾ költ nyiltlevelébe szóról szóra beigtatta, elfogadta s a mennyiben az a mondottak szerént, az ő előadott szabadságaik igaz tartalmát foglalja magában s az édes atyja által nekik adott szabadságokkal egyezik, részökre örök érvényűleg megerősítette³⁾.

De Kolozsvár e szabadsága is nem sokára Lajos király halála után sérelmet szenvedvén, jogai felett éberem örökődő fia Zsigmond királytól nem csak annak megerősítését eszközölték ki, hanem egyszersmind az igazságszolgáltatás felsőbb fokú megvizsgálására nézve is gondoskodtak. Nagy fontosságú Zsigmond királynak e kettős célból 1397-n december 21-n Brassóban első titkos pecsége alatt kiadott s később 1402-ben november 14-kén Bécsben Brustel Hermán kolozsvári bírónak és Weinberg-Tamás esküdt polgárnak maguk és a városi összes polgárok és népek nevében kifejezett kérésére megerősítve átírt, s újabb pecsétével hitelesítve kiadott kiváltságlevele, melyben a király emlékezetül hagyta : ,hogy Hermán kolozsvári bíró és Káplán András esküdt polgár maguk és az összes polgárok s vendégek nevében az ő felséges színe elébe járulván, panaszosan fedezték fel, hogy többen voltak közülök, a kiket az ország némely lakói — a mint ez közöttük szokásban van s régen helybenhagyott szabadságuk hozza magával — az ő saját bírójok és esküdteik előtt igazságot nem keresve, a nádor és királyi udvar bírāja előtt perbe fogták, idézték, törvényre meghívták, s szabadságuk hátrányára, városuk kisebbségére elítéltetvén, nekik ez által szerfelett nagy kárt okoz-

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR XXI. száma alatt.

²⁾ In Sebus in Terra Transsilvana Szász-Sebes e ez, vagy Sebesvár, Kolozsvártól a nagy-váradi útban két postaállomásra, elhatározni nem tudom.

³⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR XXII. száma alatt.

tak, s alázatos könyörgéssel kérték, hogy ezeknek megorvoslásáról kegyelmesen gondoskodnék. A király vele született kegyelmességénél s királyi hatalmánál fogva megengedte, hogy érdekelt városbéli polgárait és vendégeit, bármely ügyben s annak bárminő ágában a nádor és királyi udvar bírāja elébe egy országlakos is ne hívhassa, ne idézhesse és kényszeríthesse semmi-letteképpen, hanem ha valakinek keresete vagy vitás kérdése van azok ellenében, azt a kolozsvári bíró és esküdt polgárok jelenlétében láttassa el; ha valaki azok ítéletének és bíróságának törvényességében gyanakodnék, vagy ha azok az ügy ellátásában hanyagok és lágymelegek lennének, hívja fel Besztercze város bírāja, esküdtei és összes polgárai elé; s ha az odavaló bíró, esküdtek és polgárok ítéletével sem lenne megelégedve, azt tartozzék és legyen köteles törvényszerűen és minden nehézségtámasztás nélkül a szebeni bíró, esküdtek és összes polgárok megvizsgálása és ítélete alá terjeszteni, a nevezett bíró esküdteivel és a többi polgárokkal azon város szabadságai szerént mindenkinek ítéletet tenni, igazságot szolgáltatni és az ügyet végképpen elintézni köteleztetvén. A király avval zárta bé levelét, hogy ha a kolozsváriak ezt annak idejében előtte bemutatják, kiváltság alakjában is kiadatja részökre¹⁾.

Az önhatósági jog e biztosításának természetes következménye lett volna, hogy a kolozsvári polgárt, ha idegen földön járkel, bármiféle tényeért saját hatósága előtt keressék meg; de előrelátó polgárai ezt is külön kiváltság által kívánták biztosítani. A király elébe járult tehát kolozsvári bíró Székely Miklós, Székely Tamás fia az összes polgárok és vendégek nevében azon jelentéssel, hogy az ország némely helyein őket vagy közülök némelyeket, valamint javaikat és áruikat bíráik jelenlétén kívül, s a mint más városok szabadsága hozza magával, kihallgatás és elítélés nélkül, bétiltják és letartóztatják, s ez által nekik nem kevés kárt, bosszúságot és megterheltetést okoznak és a királyi felség előtt az iránti gondoskodásért könyörgött. A király azon tekintetnél fogva, mert az ő és az ország városai szabadsága azt kívánja, hogy minden panaszló a maga igazát elébb ő előttök keresse: 1377-n május 23-n Székely-Vásárhelyen költ nyiltlevelében min-

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LXVII. száma alatt.

den főrendeknek, báróknak, ispánoknak, várnagyoknak, nemeseknek s azok tiszteinek és az ország minden törvénytevőinek, nem különben a városoknak és szabad községeknek s azok igazgatóinak, biráinak és sáfárainak szigorú királyi parancsolat alatt meghagyta, hogy Kolozsvárnak sem polgárait és vendégeit, vagy közülök bárkit is, sem pedig javaikat és áruikat letiltani és eltartóztatni ne engedjék; és ha valakinek ellenökben keresete vagy bármi jogügye van, azon város kebelében s birájának jelenlétében a törvény útjának megtartásával keresse meg igazát, a ki azt minden panaszlónak kiszolgáltatja, a mint ezt az egyenes igazság hozza magával. E nyiltlevelet a kolozsmonostori konvent 1382-n sept. 24-n becsületes férfi, Miklós, kolozsvári ispán, Tamás fia, Seydel György és Nemes Henrik esküdt polgárok kérésére átirta, s újból megerősítette¹⁾.

Ez általános kiváltsági kedvezmény részletes alkalmazására nézve két nevezetes parancslevele maradt fenn Zsigmond királynak; az egyik, mit 1397-n Temesváron october 22-n András kolozsvári mészáros — carnifex — és polgár s cselédei részére adott, a kik — a mint a levél szól — élelmök megszerzése czéljából vagyonukkal és áruikkal az ország különböző részeit meglátogatni szokták. E védlevélben szigoruan meg van hagyva mindazoknak, kiknek az előmútatva lesz, hogy András mészáros és cselédeit személyökben senki megitélni, bántalmazni, útjában akadályozni, őket megkárosítani, vagy vagyonaikat és áruikat letartóztatni ne merje, kivált pedig mások tartozásaért, hibájaért és kihágásaért; hanem ha valakinek keresete vagy perügye van ő és cselédei irányában, igazítsa a kolozsvári bíró és esküdt polgárok előtt, kik ha elintézését húznák-halasztanák, ez esetben nem a béperesítettet, hanem magát a bírót és esküdt polgárokat a király vagy a tárnokmester elébe hívja meg²⁾. A másikban, mely 1388-n június 11-n Esztergomban költ, ugyan Zsigmond király az erdön-túli részek összes kereskedőit, kalmárait és minden más árus embereket s kijelölten Kolozsvár város polgárait biztosította és bátorságossá tette arról, hogy Magyarország határain belől tartatni szo-

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LIII. száma alatt.

²⁾ Látható a kolozsvári városi levéltár AA betűvel jegyzett levélesomagában 2. szám alatt. Az oklevél hártýára van írva, nyitott alakú, a király gyűrtű-pecsétével veres pecsétlő viaszba nyomottan hitelesítve.

kott vásári gyűlésekre minden áruikkal egyetemben különösen pedig lovaikkal a király különös védelme alatt bizton megjelenhessenek s ott kereskedési ügyöket az adásban és vevésben vagyis áruik kieserélésében elvégezvén, hazájokba vagy bár más helyekre biztosan vissza- és elmehessenek¹⁾.

E kiváltságlevél az idők folytán minden királytól és fejedelemtől megerősítve, immár négy század óta képezi Kolozsvár helyhatósági jogalkotmánya egyik alapkövét.

Kiváló előszeretetét mutatta I. Lajos király a kolozsvári polgárság egy békés és hasznos műve iránt. Ez, századokig fennállott jövedelmes és a város polgárainak sok kényelmet s a királyok és fejedelmek előtt gyakran nagy tisztességet és kedvességet szerzett halastava alapítása, s a vajdák és várnagyai alól örök időkre kivételése.

Erről szóló nyílt levelét a király éppen Kolozsvárárt adta ki 1370. márczius 30-n; a becses okirat megérdemli, hogy egész terjedelmében ismerve legyen. A midőn a király — így hangzik az — Kolozsvárárt lett volna, hívei: György, városi bíró, az esküdtek és a város összes polgárai ő felsége elébe terjesztették, hogy ők s városuk polgárainak és vendégeinek egész közönsége, egy — a szükséges zárlatokkal felkészített — halas-tót kíván most újonnan állítani és bérendezni, saját kényelmök és használatuk s a város haszna tekintetéből, a köznép nyelvén úgynevezett *feneketlen tó* nevű helyen, a hová délről a „Stark-patak“ nevű forrásból eredő patakocska folyó bé, a melyből mint város tulajdon helyéről, a halastó is kapja vizét, mely halas-tónak vége közel van Szamosfálva széléhez; kérték annakokaért, hogy azon halas-tót az ő saját használatukra és kényelmökre elkészíteni engedné meg. A király a nevezett bíró, esküdtek és polgárok kérésére hallgatva, megengette, hogy a kolozsváriak az írt halas-tót elkészítsék és bérendezék, s azt a hozzá tartozó jogokkal és jövedelmekkel együtt az erdélyi vajda és annak várnagyai és tisztei minden hatósága kizárásával, maga a bíró és esküdtek, a polgárok és vendégek közönsége bírja és tartsa fenn a maguk és utódaik használatára és kényelmére örök időkig; egyszersmind annak béállításához és elrendezéséhez nevezett hívei kérésére királyi megegyezését adta,

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LXIV. száma alatt.

azért, hogy a királyi szolgálatokra képesebbek és erősebbek legyenek. Meghagyta azért a király erős parancsolat alatt az erdélyi vajdának s helyettesének, kijelölten pedig „*Léta-vár*“ várnagyának és a „*Kolozsvár*“-i vártisztnek, valamint minden másoknak, hogy a nevezett város polgárai és vendégei által a maguk határára saját javukra és kényelmökre állítandó ezen érintett halas-tó dolgába soha belévegyülni s birtokosait háborgatni a király ezen tilalma ellenére ne merészeljék, hanem hagyják el, hogy azt minden jogai-
val és jövedelmeivel együtt a nevezett polgárok és vendégek közönsége a király akaratja és meghagyása rendje szerint békésen és háborítatlanul használhassa¹⁾.

Annak, hogy a halas-tó-alapításhoz királyi megerősítés kellett, s az egyszersmind a vajda és vár tisztei hatósága alól is kiváltságilag ki lőn véve, azon közjogi elven kívül, mely szerint a halászat királyi jog és adomány tárgyát képezi, Diósi Gergely városi jegyzőnek a tőle 1592-n készült legelső levéltári iratlajstromában különös indokául azt találtam följegyezve, hogy ama hely Kolozsvaré volt ugyan eredetileg, tulajdon jogon, de Szamosfalva határában, tehát vármegyei földön feküdt. Ezért volt szükséges a vajdai hatóság ellenében való biztosítás. E halas-tó nagyfontosságát s jövedelmező-voltát tanúsítja Kolozsvár polgárainak hajdani tekintélyes hal-kereskedése, valamint ugyanazon jegyzőnek idézett iratlajstromában két száz évvel később tett azon megjegyzése : „hogy azt mostan is — 1592. — a város hasznosan bírja, s ő azt — úgymond — a város három faluján haszonra nem adná“²⁾.

Kolozsvár önhatósági törekvései s nyert kiváltságai körét mintegy bészárta ama tény, midőn I. Lajos király a saját címeres pecsétével élést megengedvén, annak közhitelességét elismerte. Az erről 1377. május 18-n Beszterczén költ engedélylevél tanúsítja a király lelke fennkölségét s népei boldogítására törekvő valódi királyi jóérzületét. „Elébe járulának — úgymond — Miklós, kolozsvári bíró, Székely Tamás fia, és László, Lőrincz fia, kolozsvári polgárok, maguk és polgártársaik s más vendégek nevében s alázatos esedezéseik rendén felfejtették, hogy ők a miatt, mivel saját

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR XXXVII. száma alatt.

²⁾ Legelső eredeti iratlajstrom : Harmadik láda [*Tertia Ladula*] 6-ik levélről való jegyzés.

peres ügyekben községi pecsétjük alatt költ és kiállított ügyvédvalló levelek az ország biráitól és törvényszékeitől addigélel nem fogadtattak, sok kárt és megterheltetést szenvedtek s nagy munkát és oknélküli fáradságokat tettek, azoknak kegyelmes orvosoltatását a királyi felségtől alázatos könyörgéseikben kérték. A király fontolóra vevén, hogy midőn a felség alattvalóinak könyörgését meghallgatja, mind saját királyi székét emeli, mind alattvalóit szüntelen hívebb szolgálatokra lelkesíti : nevezett Miklós bíró és László, Lőrincz fia kérésének királyi kedvezéssel eleget tenni ohajtván, különös kegyelemből belé egyezett, megadta és megengedte, hogy a mondott Kolozsvár város polgárai és vendégei mostantól kezdve és ezután a városi közönség pecsété alatt, *melyre* — a mint mondatik — *három torony van metszve*, saját tényeik és bajaik iránti perügyletekben, az országban levő — világi és egyházi — bármely törvényszékeknél használandólag, mint minden más királyi városok, úgy Kolozsvár városa is, az ország szokása szerint, ügyvédvalló leveleket adhasson ki s azoknak az ország területén mindenütt teljes hitelt adni, mindenki tartozzék¹⁾. E címernek első eredeti metszetével nyomott semmi oklevelet nem találtam a városi levéltárban ; ellenben némely czéhek ládáiban igen ; jelesen egy tökéletesen épet 1369-ből a szőcsökében, éppen azért annak mint rendkívül nagy történelmi becsű régiségnek rajzát is adom²⁾. Ez tényleg erősíti meg az iménti kiváltság ama helyét, mely mutatja, hogy a kolozsvári bíró és esküdtek a címeres pecséttel azelőtt hogy a király megerősítette, sok idővel, hihetően már Károly uralkodása óta éltek... Mély hálámat fejezem ki e helyen azon gondos czéh-atyák iránt, a kiknek e történelmi felvilágosítást köszönhetjük — magam és a történelem nevében. Nem egyedül áll ez, a mit én a kolozsvári czéhek híven

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LI. száma alatt. E címér nagy divatban volt amaz időben Európában. Sachsenben Ratzenburg címere három egymás mellett álló bástya, alatta nyílt kapuval ; Magyarországon Buda és Székes-Fejérváré szintén, az elsőjén kétfelé nyíló kapuszárny ; Esztergom városáé négy torony s közbül bástya, alatta szintén kapunyílás, sőt Erdélyben is, Köhalomszéké egészen az, csak egyenes oldaluk a bástyák, Segesváré szintén, azon különbséggel, hogy egyenes oldalú bástyáin két ablak van egymás felett, kapujában ágaskodó sárkány.

²⁾ Látható a RAJZOK külön kötete VI-ik tábláján.

őrzött s mai napig fenntartott leveleiből tanultam. Kolozsvár polgári és társadalmi intézményeire s erkölcsére, a kereskedési és iparviszonyokra nézve kivált a régibb századokból itt találtam igen sok becses adatot. Nehezen jutottam hozzájuk, későn nyertem meg polgártársaim bizalmát, de miután ez megvolt, szíves készséggel voltak szolgálatomra. A további századok történelme folyamában az olvasó és polgártársaim saját szivességök jeleivel gyakran fognak találkozni, s tettük erkölcsi örömét a sikerben élvezni.

Idézem még Lajos királynak Kolozsvár városa polgárai és vendégei részére előbb 1366. jan. 6-n Erdélyben, Beszterczén titkos kerek pecsége alatt nyílt alakban kiállított, azután 1370-n György kolozsvári bíró, Bartalis fia, László Lőrincz fia, Miklós János fia, odavaló esküdt polgárok kérésére június 4-n Medgyesen költ azon megerősítő levelét, melyben parancsolja, hogy azok a király jó emlékü atyjától Károly királytól adott szabadalomlevelében levő, tőle is megerősített kiváltságaikban és szabadságaikban tartassanak meg s azok határán túl adó, [dacia] földbér [census] és collecta-fizetésre se vajdáktól, se alvajdáktól, se másféle bármily állásu és rangu emberektől ne kényszeríttessenek¹⁾. A honvédelmi kötelezettség mértékét az 1316-ki alapkiváltság szabta meg; e felett Lajos király 1378-ki már ismertetett kiváltságlevelében ki van mondva, hogy a kolozsváriaknak, bár hányszor legyen is új hadjárat, egy évben csak egyszer kell 200 arany forint hadi költséget fizetni; Zsigmond királynak 1395-n január 3-kán Kereszturfalván költ nyiltparancs-levelében pedig a király Frank erdélyi vajdának tudtára adta, hogy ő átnézvén és megvizsgálván Kolozsvár városa bírája, esküdtei és polgárai közönségének clótte bémutatott kiváltsági okleveleit, azokból látta, hogy ők az erdélyi részekben viselendő hadjáratra meghirdetett táborozásban megjelenni és abban részt venni nem kötelesek; meghagyta tehát a vajdának, hogy mostani hadjáratában is őket részvételre meg ne hívja, és rá ne kényszerítse²⁾.

¹⁾ Látható a városi levéltárban Fasc. C. 2. száma alatt levő eredeti oklevélben, mely hártýára van írva, feljül jobbkéz felől: *Commissio Dni Regis V. Johannis dicti Trencub* alól: *Perlect. et correct.* kívül a király nagyobb, új hiteles pecsége letöredezve.

²⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LXV. száma alatt.

Az előbocsátottakból némely történelmi tények tisztán megismerhetőleg tűnnek elő. Évről évre világosabban látszik egy tisztán polgári elemű városnak a királyok különös védelme alatt a helyhatósági önállóság magas célja felé haladása; kebelében egyfelől a papi túlsúly folyvást csökken, a püspök már csak az egyháziakban és Kolozsváratt benn levő saját jobbágysági ügyében bír hatósággal; másfelől a nádor, a királyi udvar birája, a vajdák és vármegyei tisztek hatása mind szűkebb körre szorul; a várispánságnak már csak elmosódott nyomai látszanak a *város ispánja'* *város birája'* fogalomszókban, a mi részint az Árpád-korszaki várendszereből fennmaradt emlék, részint a várispánság helyét s politikai jogkörét elfoglalni törekvő vármegyei főispáni hivatalnév hasonlatán alapuló új alakulás. Arra, hogy Kolozsváratt, a XIV. században a korábban fennállott várispánságnak, várőrségnek és katonai hatóságnak valamely maradványa lett volna, egyesegyedül áll a kolozsvári halas-tó iránt költ királyi engedménylevelnek a *Léta-vár* várnagyára és *kolozsvári tisztre* — Officialis — vonatkozó intézkedése. A vajda polgári vagy katonai tisztje volt-e ez? a városban vagy valamelyik közeli villában lakott-e, mi volt hatósági köre Kolozsváratt? E kérdésekre tiszta feleletet adó okirat vagy bárminő homályos emlék a kolozsvári levéltárban, sőt — a mennyire én utána járhattam, a magyar történetforrások összes anyagtárában sincs.

Három adat azonban némi vonatkozással van. Egyik Károly király 1317-n febr. 25-én Temesváratt költ kedvezménylevele, melyben megengedte, hogy a szabad állapotú emberek s oly jobbágyságok, kik földbéröket megfizetvén, eltávozási szabadságot nyertek, s Gallus mester királyi jegyzőnek s György nevű testvérének, János fiának, Lykteleke, [*ma nem létezik*] Czente [*szintén nem*] Húnyad [*ma Bánffi-Húnyad*], Zentelke, és a Nádas folyó¹⁾ körül levő Zsuktelek²⁾ [*ma Zsúk*] nevű villáikba lakás végett megtelepedni kívánának, oda a király védelme alatt bizvást és szabadon mehessenek, ott bátorságban lakjanak, s oda érkeztek után öt évig semmi collectát és más adót ne fizessenek. E védelmet a király maga helyett János mesterre, Besztercze, Kolos és Kolozsvár

¹⁾ Az oklevélben : *juxta fluvium* — *Adas*.

²⁾ Az oklevélben : *Lykutcluke, Czente, Hundu omak, Zenke et Sukteluk*.

ispánjára bizta¹⁾. A másik egy 1331-ki oklevél, mely szerint egyfelől Rimai Miklós mester, Miklós fia, Léta-vár várnagya és kolozsvári ispán, úgy szintén Abrágyi Barnabás és Mihály, Simon fiai, másfelől Péter ispán, Németi András fia, és ismét Jakab, Domokos, Miklós és László, a mondott Péter fiai, úgyszintén Mihály és Balogh, Németi Balázs fiai, Nógrád vármegyében levő Németi nevű két falujok, úgy Kalapech [*ma Galabócs*] nevű birtokuk iránt 1331-n az egri káptalan előtt egyességre léptek²⁾. A harmadik Zsigmond királynak 1405. július 2-n Kolozsvár részére kiadott egy adománylevele, melyben Kolozsvár területén levő három lisztelő és három posztó-ványoló és esertörő malmot, mely eddig Léta-várhoz tartozott, a vajda és alvajdák hatósága alól kivéve, onnan elszakítva, várépítés végett Kolozsvár városának és polgárai közönségének adott³⁾. Az első adat szerint a kijelölt évben Besztercze, Kolos és Kolozsvár egy ispán alatt lett volna, holott egy évvel elébb Tarch volt kolozsvári ispán; a második szerint Léta-vár parancsnoka egyszersmind kolozsvári ispán — a király által kinevezett bíró — is. Miként lehetett amaz, ha az ispánság nem csak hivatalczím és kitüntetés volt, s Léta-vár parancsnoka hogy lehetett kolozsvári ispán és bíró? Léta- és Kolozsvár várában saját parancsnoka és tiszte alatt külön királyi katona-örség lakott s a város maga polgári ügyeire nézve ismét külön polgári hatósággal birt volna-e? Vagy tán csak az utóbbi oklevélben említett s az előtt vajdák birtokában volt hat királyi malom átruházott haszonvételi joga adott volna Léta-vár parancsnokának Kolozsvárban oly kitűnő hatósági jogot, királyi ispánsági, városbírósi czímet? ⁴⁾ Mindezekre felelni nem tudván, kénytelen

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR XVIII. száma alatt.

²⁾ *Fejér*, Codex Dipl. VIII. köt. III. dar. 120—123. ll.

³⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LXXVII. száma alatt.

⁴⁾ Az erdőn-túli nagyobb királyi várakat a királyok a vajdáknak adták, maguk és hadi népök fenntartására. László vajda birtokainak roppant kiterjedéséről már volt említés. Egy hiteles oklevél szerint András vajda 1359-n a következő várakat bírta: Déva, Csicsó, Bálványos, Léta- és Küküllő-várakat. [*Fejér*, Cod. Dipl. IX. 3. 131. l.] Az éppen most ismertetett oklevél szerint a vajdai birtoklás alatt álló Léta-várhoz tartoztak a Kolozsvár területén levő malmok még 1405-n is, s úgy vette el attól a vártól illetőleg a vajdától, s ajándékozta a király Kolozsvár polgárainak. Az, hogy a

vagyok az olvasó tudási vágyát későbbi nyomozások szerencsésb eredményeire utalni.

Egy helyhatósági szabadelvű polgári alkotmánynak, melynek három fő életnyilatkozata a törvényhozásban való részvétel, a választott tisztviselők által való igazságszolgáltatás és a közigazgatás, az elsőt kivéve — miről semmi adatot nem találtam — egyes körvonalai szintén már e században élesen kezdenek feltűnni. Robert Károly 1316-ki kiváltságlevelében visszaadja az V. István által adott kedvezményeket, s a többek közt azt, hogy városnagyjokká, bírájokká — villicus — közegyetértéssel és egyakarattal azt válaszszák, a kit arravalónak látnak; magának pedig fentartja, e mellé egy ispán — comes — kinevezését, a ki fontosabb bűnügyekben avval együtt ítél. Egy 1326-ki oklevél egy ispánt említ, a ki Kolozsvár bírája; 1331-n Kolozsvárnak egy bírája s a király által kinevezett egy ispánja említetik — comes per regem deputatus; 1336-n két ispán van említve; 1344. bírája tartományi bírónak van írva — judex provincialis — más városokban: 'terrestris' volt nevök, — azért, mert a város provinciája népe választotta, megkülönböztetésül a királytól kinevezett comes-től ispán- vagy bírótól; 1349-n ismét két ispán s mindenik bírónak mondatik; itt van legelsőbbem említve a városnak két jegyzője; 1352-n egy ispán, három más egyén, kiknek hivatali minősége nincs megmondva, és egy jegyző; 1365-n egy ispán és jegyző; 1366-n Kolozsvár bíráját, esküdteit és az összes polgárokat tiltotta el a király a püspök jobbagyai felett leendő ítélelhozástól, tehát már ekkor tágabb körű ítélőszék volt, de a bírák számát tudni nem lehet; 1367—1368. egy bíró van említve, 1369-n az ispán egyszersmind bíró 1370., 1377., 1379., 1391., 1394., 1395. és 1397-n folyvást egy bíró forog fenn; 1370-n egy kedvezmény kieszközlésénél a város bírája, a vének és esküdtek — seniores et jurati — voltak jelen; 1372-n egy ispánt mondanak bírónak — Comes Joannes judex; sőt általában ez ispánok sok oklevélben mondatnak kifejezetten bíráknak; 1378-n egy bíró és egy ispán

vajdának officialis-a volt Kolozsváratt, s hogy néha a Léta-vár várnagya volt Kolozsvár comes-e = ispánja = a királyt képviselő bírája is ismétlem, ezek oly tények, miknek okai előttem ismeretlenek. Léta-vár és a hozzá tartozó faluk további sorsáról hátrább lesz szó.

fordul elé; 1380-n két ispán; egy 1399-ki oklevélben az ispán mellett a jegyző is van említve.

Ez adatok szerint Kolozsvárnak e században két főbb tisztviselője volt, a városi polgároktól választott városnagya vagy bíró — *villicus seu iudex* — a ki olykor ispán — *comes* — néven is van említve, és a király által kinevezett másik ispán — *alter comes* — a ki szintén sok helyt van bírónak írva, azért, mivel főbb tisztsége némely esetek alkalmával az ítélletételben, bíráskodási részvételben állott; melléjük egy vagy két jegyző, három-négy sőt több éltes időkoru esküdt és polgár volt adva, kik a város igazságszolgáltatási ügyeiben segédkeztek, de a kiknek jogkörébe tartozott annak politikai igazgatása is. Szebenben már 1366-n előző a polgármester hivatal-név — *Civium Magister*; én ilyennek nyomára nem akadtam. Ott két bírót és egy villicus-t állapítanak meg az adatok, az utóbbi a tulajdonképpeni végrehajtó tiszt¹⁾. Én ezt sem vagyok képes meghatározni. A közigazgatás és törvénykezés formáiról, s a kisebb tisztek, esküdték és ülnökökpolgárok tétele-módjáról, továbbá arról, hogy miféle törvények szerint ítéltek, politikai intézkedéseikben a köztörvényeken kívül miféle helyhatósági szabályokat követtek, sőt hogy ama kifejezés, midőn a bíráskodásban a város közönsége is résztvenni mondatik — mit jelent? összes kutatásom folytán avagy csak egy ezt tárgyazó oklevelet vagy feljegyzést sem találtam. Ez ama kor ismeretére nézve kár, művemnek árnyfoltja, de nem hibám.

Kolozsvár e századi történetében feltűnő jelenség az uralkodók hozzávaló különös kegye és hajlandósága. Robert Károly mint várost alapította újra; csaknem elhalmozta magasztalásával és kegyével. I. [nagy] Lajos sok ízben saját királyi városának mondotta, benne szívesen mulatott s valahányszor falai közt volt, számára újabb javalmakat, kedvezményeket adott. Mária királyné 1385-n szent Briceus hitvalló ünnepe után hatodnappal költ biztosító levelében Kolozsvár polgáraitól mint elővigyázó s törhetlen hűségű népről emlékezett s őket szabadságaikban újítás nélkül megtartani ígérte²⁾; Zsigmond előrelátó férfiaknak, valamennyi király önfeláldozó kedvelt híveinek nevezte polgárait; az okleve-

¹⁾ *Gustav Seibert*, Die Stadt Hermanstadt sat. II. I.

²⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LXII. száma alatt.

lekben sűrűn fordulnak elé: „a mi városunk“, „Kolozsvár városunk“, „híveink“, „különös híveink“¹⁾, sat. Ez ugyan megszokott udvari irály-alak, de Kolozsvár királyi város-voltát, állami fontosságát világosan mutatja, mert a magyar ős alkotmány szerint a királyok maguknak és királynőiknek a legkitünőbb városokat szokták megtartani.

A város magyar és szász lakóinak nevedése és egymáshoz való aránya szintén világosan kezd feltűnni. Vonjuk össze az oklevelek ide vonatkozó tanúságtételeit. Kolozsvár legelső ismeretes városbírája 1316-n Tares [*Tarch*] ispán; 1331-n Kolozsvár ispánja Rimai Miklós; 1336-n Nagy [vagy tán *Gross*] Péter — Petrus Magnus, városnagy = villicus; 1336-n és 1365-n Dávid, város ispánja; 1349-n Bertalan bíró, ugyan akkor Máté Péter jegyző; 1352-n Bertalan, ispán; Székely János [hihetően esküdt]; 1365., 1368., 1377., 1378., 1379., 1380., 1382., 1384. és 1385-n Székely Miklós, Székely Tamás fia, bíró; László, Lőrincz fia, esküdt polgár; 1369-n György, Bertalan ispán fia, ispán és bíró; 1370-n Gergely, Bertalan fia, bíró; 1372-n János ispán, bíró; 1374-n Rimai Miklós ispán; 1377-n és 1382-n Nemes Henrik esküdt polgár; ugyan ez 1384-n városi jegyző; 1385-n Nemes Henrich — Hench dictus Nemes —²⁾ ismét városi polgár; 1378-n Miklós ispán; 1397-n Kaplan András esküdt polgár. Ezeket nevek magyaroknak gyanítatja.

Ugyanezen oklevelek szerint 1326-n Miklós, Hermann fia, ispán; 1336-n Walther egyik ispán; 1349-n ugyanaz bíró; 1352-n Reman mester, 1353-n Kymar mester, 1365-n Reymar mester³⁾ város jegyzője; 1373-n Hazinschart Nykus esküdt polgár, 1380-n Seydel György bíró; 1391-n, 1394-n Melheer vagy Melcher bíró, Brüstel vagy Brestel máshol Brustul Hermán mindkét évben esküdt

¹⁾ Ezt azért emelem ki, hogy **Szeben város** történetírója *Seivert Gusztáv* úr, tisztelt barátom, mint különöst jegyezte meg művében, hogy nem olvasott oly oklevelet, melyben Károly király Szeben polgáraitra vonatkozólag kedvelt — *fidelis, dilecti* — kifejezéssel élt volna.

Gustav Seivert, Die Stadt Hermannstadt. Eine historische Skizze 1859. 10. lap.

²⁾ A „Hench“ kétségkívül a királyi titoknak tollhibája — Henrich helyett.

³⁾ E név aligha nem a két előbbinek változtatott alakja.

polgár; 1397-n Brustel Hermán bíró, 1399-n ispán, Wenber Tamás esküdt polgár, Henrik esküdt — hihetően azon Nemes Henrik, a ki 1377-n is esküdt volt. Ezek nevek után ítélve százszok. Ha a név nem elég biztos ismertető jellege a nemzetiségnek, a minthogy nem is az, annyit mégis mutat, hogy Kolozsváratt ez időben a közdolgokban forgott, magasb hivatalt viselt annyi magyar, mint szász lakos és polgár volt. Azt a tényt azonban, hogy inkább a király által kinevezett ispánok, mint a választott bírák neve magyar, nem hallgatom el, s hogy ennek forrása az ország aristocraticus alkotmányában s a főnemességnek a királyra gyakorolt nagy befolyásában van, elismerem, valamint azt is hajlandó vagyok hinni, hogy a város-választotta bírák között az életben éppen annyi szász nemzetbeli volt, mint a hány magyart az idézett oklevelek felemlitnek.

Nézzük az oklevelek világánál a város lakóit és közönységét.

Robert Károly 1322. és 1326-ki oklevelében Kolozsvár népei e név alatt fordulnak elő: polgárok és vendégek — *cives et hospites*; egy 1331-kiben: király vendégei — *hospites regis*; 1341—1342-n vendégek vagy polgárok; 1349-n, 1353-n, 1355-n, 1365-n; 1361-n — királyi vendégek, király úr vendégei, ismét polgárok és királyi vendégek; 1370-n a város polgárainak és vendégeinek közönsege; 1372-n kolozsvári polgárok; 1373-n összes polgárok; 1373., 1374., 1377., 1378., 1379., 1380., 1391., 1394., 1395-n polgárok és vendégek; továbbá a király polgárai; egy 1378-ki oklevélben: polgárok és vendégek, Kolozsvár város egész közönsege, király vendégei; 1397-n Kolozsvár polgárainak és népeinek egész közönsege.

A 'polgár' szó középkori értelméről, városaink e név alatt jövő ősi lakóiról már elmondottam nézetemet. Itt is arra utalok. A 'polgár' és 'vendég' fogalomszóknak e századi oklevelekben való következetes megkülönböztetése, egymástól mindenkor elválasztva említése, az utóbbihoz a 'királyi' praedicatum gyakori hozzátétele mintegy vonzanak annak hívésére; hogy itt az elsők alatt az ország bennszülött népei: a magyar, szláv és oláh, az utolsók alatt a béköltözött százszok vannak értve; de határozott ítéletet mondani nem vagyok képes.

Annak ellenében, hogy Kolozsvár népesítése csak a szász

vendégekkel lett volna e században folytatva, nevezetes történelmi tények állanak.

Az erdön-túli szászok közönsége — *Universitas* — a fejevári káptalan szerfölötti tízed-zsarolásai miatt fellázadván, Gaan, Alárd ispán fia vezérlete alatt 1277-n Reminiscere vasárnapján — febr. 21. — a gyulafejevári káptalant fegyveresen megrohanta, feldúlta, a székes egyházba menekült négy kanonokot, sok papot és papnövéndéket, s közel 2000 minden nemű és rangu embert az egyház rágyújtása által halál martalékává tett, az egyház díszitményeit, könyveit, egyházi eszközeit elvitte¹⁾; a lázadók a püspökség összes birtokait s azok közt Kolozsvárt annyira semmivé tették, hogy a király — a mint már elé volt adva — 1282-n különböző kedvezményekkel édesgetett oda az országból szabad állapotú új vendégeket. Nem hihető, hogy a szász lázongók szász népü villát duljanak fel, s hogy a püspök kolozsvári villájába ez esemény után csakugyan szász bételepülőket hívott volna. I. Lajos király fennebb idézett oklevelében Kolozsvárra béköltöző minden szabad állapotú embernek s földbérét megfizető jobbágy-nak kiváltságokat adott s őket különös védelméről tette bizonyossá. E király pedig — jegyzi meg Eder²⁾ nem kívánt Kolozsvár régi jogai s lakóinak kedve ellen cselekedni.

Menjünk tovább.

A város e században szerzett birtokainak s azok határjegyeinek mind magyar a neve. Robert Károly 1316-ki kiváltságlevelében a város bírása és a királyi ispán bíraskodási körét kiszabván, a mástmegsebesítés ügyében való ítéletet is az ő teendőik közé sorozta, s azt jegyezte meg, hogy azt a köznép — vulgus — *bojséb*-nek, helyesebb kiejtéssel *hajséb*-nek [mai értelemben hihetően: párbajnak] mondja. Ugyan Károly király 1331-n a kolozsváriaknak egyéb jogengedmények mellett egy erdő elfoglalására is engedélyt adván, azt mondja, hogy az erdőnek a nép nyelvén *Fekete erdő* a neve. I. Lajosnak 1379-n a kolozsváriak részére a vámügyben adott kiváltságlevelében a latinul jól ki nem fejezhetett törzsökös magyar szóknak eredeti értelme is oda van téve, így : a

¹⁾ Gr. *Kemény József*: Notitia etc. Capitali Albensis Transsilvaniae, Cibinii, 1836. 22. l.

²⁾ Látható ugyan arról *Jos. Caroli Eder*, Observationes Criticae sat. Cibinii, MDCCCIII. 15. 21. 89—94. ll.

szürke posztóról azt írja, hogy az a nép nyelvén : „Zefir“ posztó, a különbözőféle terhekkal rakott nagy szekeret „mászás“-nak, egy későbbi oklevélben „rúdas szekér“-nek nevezi. Ezek e város eredeti és törzs lakóinak határozottan magyar jellegére mutatnak.

De vannak a XIII. és XIV-ik századból nyomatékos adatok, melyek annak azon időben túlnyomólag szász-voltát gyanítják. Robert Károly 1316-n költ, de csak 1336-ki átiratban fennlevő kiváltságlevelében e kifejezés fordul elő : a mi vendégeink és szászaink — *hospites et saxones nostri*¹⁾; Kolozsvár — a mint fennebb láttuk — egy ideig Beszterczével és Déézsvárral egy ispánság alatt állott; egy fennebb szintén idézett 1397-ki oklevél szerint Kolozsváratt elintézett perügyekre nézve másodbiróság a beszterczei, harmad- és végleges biróság a szebeni bíró, esküdtek és polgárok, sőt a szász hét bírák közönsége volt; Kolozsvár 1478-n és 1480-n a nagyváradi káptalannal volt vámügyi perében az 1224-n a Szeben-tartományi szászoknak adott alap-kiváltsággal védte magát²⁾, ezéhintzményei rokonnak mutatják a szász hét széki városokkal; Kolozsvár még politikai védelmet is keresett Szeben és a hét szász szék lakóinál. Az elsőnek a magyar elemre nézve kedvező indokál felhozhatni azt, hogy a szászoknak mint vendégeknek védelemre különösen szüksége volt; a másodiknak oka előttem maig ismeretlen, ezt csak ezutáni kutatások derítik fel; a harmadik és negyedik tény oka az akkori viszonyokból magyarázható ki. Egy város, melynek lakosai egy része szász volt, illetékesen kívánhatta ügyeinek egy rokon nyelvű és polgári intézményű város bírái elébe vitetését. Sőt az erdőn-túli részek lakóiban hihetően már akkor meg volt azon jog-igény, hogy ügy-bajaik közelökben folyjanak le s csak legvégső esetben menjenek kívül a kis ország határán, a király elébe. Minthogy a perlekedési nyelv latin volt, s oly magyar város, melynek biróságához az ügyek felvitethettek volna, nem létezett : Kolozsvár mindkét nemzetiségű lakóinak inkább kézügyben eshetett Beszterczén és Szebenben mint Budán perelni, inkább érdekökben állott magukhoz hasonló polgárok

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR XXVI. száma alatt; megolvasandó : *Jos. Car. Eder*, Script. R. Transsylv. Tom. I. Volum. I. 213. l.

²⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR II. száma alatt; megolvasandó *Eder J. K.* idézett műve 214. lapja.

birósága mint tárnokmesteri ítélőszék előtt állani. Bélyással lehetett erre Zsigmond udvarának cleinte németes szelleme, a szász elemnek ez időben Kolozsváratt hihetően túlsúlyra jutása s a magyaroknak Zsigmond kormányától való idegenkedése miatt a közdolgoktól visszavonulása. Az is való, hogy a magyar nyelvnek a latin hivatalos nyelv miatt a politikai és hivatali életből kiszorítása által a magyar nemzetségi és hivatalnevek ellatinosodtak; az oklevelekben magyar dolgok is latinul adatván elé, nemzeti jellegöket s bizonyító erejüket elvesztették, a magyar emlékek elmosódtak, míg a latinnal rokonabb hangzásu szász nevek épebben s megérthetőbben maradván fenn: ez zavarba hozta a magyar elemnek a szászhoz való szám-arányát is; utoljára e nyelvzavar ténye, érvvé lón a magyar ellen, számának kisebb-voltát bizonyítva.

Mindezeket összefoglalva előttem a magyar és szász elemnek Kolozsváratt e században egymással arányttartó fejlődése és gyarapodása valószínűnek látszik¹⁾. Némi visszaesés az első részéről Zsigmond és austriai Albert alatt a következő században volt. Ennek előadása azonban későbbre való.

A társadalmi állapotokról, a polgárok életfoglalkozásiról e században is csak adattöredékekkel birunk.

A földmivelés és bortermesztés haladásáról, a földbért és tízedet szabályozó fennebb érintett kiváltságok és védlevelek minden bizonyosan tudható magukba foglalnak. A malom-ipar zsenge korában lehetett, de a város területén levő 3 lisztelő, egy posztóványoló és 2 esertörő malom nagy népességre és gabonatermesztésre s nem csekély bőrkészítési iparra mutat.

A kereskedés — a mint láttuk — már ekkor bő jövedelmi forrásul szolgált, de a nagy földbirtokok urai önkényesen kiszabott vámmal terhelték, mi alól csak kiváltság vagy a király különös védelme által tudtak szabadulni a városok; tárgyai voltak: bor, hal, sajt, ló, ökör, posztó, s inkább csak az erdőn-túli részek belforgalmára volt irányulva. Kolozsvár polgárai az erdőn-túli

¹⁾ Feltűnő, hogy 1321-n Szeben város közönségének az odavaló préposttal folyt egy perügyében Kolozsvári János nevü ügyvéd — Johannes de *Cluswar* — volt képviselő és védő, a ki, mint neve mutatni látszik, kolozsvári és magyar volt. Gróf *Kemény József*, *Diplomatarium Transsilyv.* című gyűjteményéhez csatolt függelékei — Appendix — 173. darabja.

részekben járnak-kelnek különböző irányban; az áruforgalomnak az anyaországra is kiterjedését csak az András mézárósnak és lókereskedőknek adott külön királyi védlevelek mutatják. Elöttem több adat nem ismeretes.

A kézipart illetőleg — ámbár annak már ekkor fejlődésben létét a következő században virágzott czéhek tanusítják — egyetlen biztos irott emléket ismerek : ez a szőcsök czéh-szabálya, melyet 1369-n márczius 24-n adtak ki György kolozsvári ispán és bíró, Bertalan ispán fia, a kolozsvári esküdtek és összes vének. Mint e századból eredetiben egyedül fennmaradt becses emléket ismertetni szükségesnek látom. „Eléjök jövőnek — írják a bíró és esküdtek — Fejér István, Szőcs Miklós, Mátyás Péter, Klesel, Márton szőcs fia ¹⁾, s nagy panaszosan fedezték fel előttük, polgártársaik, az összes szőcsök nevében, hogy a más vidékekről, városokból és falukból közéjük jövő vendégek mindenféle állatok bőrének felvásárolása által, melyekből nekik élelmöket megkeresni és a koronának tartozó adót megfizetni kellene, az ő hasznukat és előmenetelőket megsemmisítik nagy kárukra és hátramaradásukra. Minthogy pedig más városokbeli lakos és birtokos polgárok, az idegen vendégek felett saját honjukban különös kedvezményekkel birtak, melyeket ők hathatósan őriznek és folyvást gyarapítanak : úgy a nevezett bíró és esküdtek is szőcs polgártársaik kérésére gondoskodni kívántak arról, hogy a kolozsvári szőcsök is élelmöket jobban megkereshessék, a jóllétben gyarapodhassanak s a közszolgálatokra alkalmasabbakká tétessenek. E végre köz szabály gyanánt megállapították, hogy sem kolozsvári, sem oda jövő egy idegen is, juh- és báránybőrt vagy más házi és vad állatok bőreit meg ne vásárolhassa százon alól levő mennyiségben, kivéve azokat a kolozsváriakat, a kik élelmöket ez iparral keresik; és hogy senki olyan, a ki az ő szőcs polgártársaival nincs munkakö-

¹⁾ Stephanus Albus, Nykel Pellifex, Petrus filius Mathie, Clesel filius Martini pellionis... Én a nemzetségneveket magyarul fordítottam, de evvel nem akarom azt állítani, hogy azok némelyike német vagy szász is ne lehetett volna, p. o. Weiss, Kirschner sat.

A *'Transsilvania'* című heti német folyóirat Uj folyama 2-k — 1862. — évi füzetében az 5-dik lapon értesítés van téve a kolozsvári tímárok 1369-beli egy okleveléről; én ezt azon czéh ládájában nyomozódásom alkalmával nem találtam meg, pedig egykori létezése bizonyos.

zösségben, atyafiságban — értetik az egy czéhban létel — ne me-részeljen az ő tudtok és beléegyezésök nélkül saját kezére külön mesterséget űzni, s a ki e határozatok ellen cselekednék, a város birája büntesse meg¹⁾.

E czéhszabály több tekintetben fontos; először, mert — tud-tom szerint — ez időből egyedül maradt fenn, vagy legalább ke-rült napfényre. Az erdőn-túli hét szász szék vénei, bírái, polgár-mesterei, polgárai és más tartományi lakosok 1370-n I. Lajos király rendeletéből Goblin erdélyi püspök és Scharpenek — mások szerint — Scharfenek²⁾ János, Landskron várnagya közbenjárá-sára Szeben, Segesvár, Szászsebes és Szászváros szebeni ispánság-hoz tartozó városok részére a régi és rossz — maguk nyilatkoznak így — társulati szabályok helyébe általánosan kötelező újakat alkottak³⁾, de ama régiek közül sem ők egyet sem neveznek meg, sem azóta egy sem került elé. Szeben város történetirója e tény előadásánál megjegyzi, hogy előtte homályosnak tetszik az okle-vél elején ama kifejezés, hogy az iparosok társulatai — fraterni-tas — a király kegyelméből állíttattak vissza, mintha az előtt s tán Robert Károly alatt meg lettek volna szüntetve; másodsor megjegyzi, hogy a négy városban ekkor rendezett 19 czéh és 25 ipar-ág közül ki vannak hagyva az aranymívesek, kőmívesek és ácsok társulatai, pedig egy XIV. századbéli anyakönyvben, mely szerinte 1346-ig megy fel, ezekről emlékezet van⁴⁾. De ez még megállapításra vár. Másodsor azért is nevezetes ez oklevél, mivel az és az érintett 1370-ki alap-czéhszabály tartalma és kelétkezése módja, világosan mutatja, hogy Kolozsvár nem volt a szebeni ispánsághoz tartozó városok szövetségébe belé foglalva, hanem a

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR XXXVI. száma alatt.

Meg van konventi átiratban is 1381-ről, költ január 28-kán, kér-ték: Egyed nevű szöcs [Aegidius pellifex] vagy Szöcs Egyed és Péter, Mátyás fia, kolozsvári vendégek vagy polgártársak — hospites vel concives — s megerősítettett a város hiteles pecsétével. Megvan a nemes szöcs czéh levelesládájában.

²⁾ *Transsilvania*, Wechenschrift stb. Neue Folge 2-ter Jahrgang, Hermanstadt 1862. 5. l.

³⁾ *J. A. Grimm*: Die politische Verwaltung im Grossfürstenthum Siebenbürgen, Hermanstadt, 1856. III. Band. 5—8. ll.

⁴⁾ U. ott 12. l.

mint politikai, úgy kereskedési és műipari tekintetben is önálló léttel bírt, saját fejlődési úton haladott.

A műveltségnek kevés emlékét találjuk e századból fenn tartva. Tudománynak szentelt műhelyek, tanintézetek nyomait nem tartották fenn az oklevelek. A szorosabb értelemben vett tanulás folyvást egyházi irányu maradt, a zárdák lakói és egyházi férfiak körére szorítva. A világiak önmivelésének kiváltképpen elcélja s tere a polgári élet és közszolgálat volt, hol a szükséges harci és kormányzási képességet kiki megszerezhetette. Az erkölcsök szelidülése főként vallásos és humanitarius intézetek létesítésében s gyarapításában nyilatkozott; Kolozsváratt benn és körüllette e században kellett alapulni részben, s részben tetemesen gyarapodni azon zárdáknak, kápolnáknak és egyházaknak, melyekről már fennebb volt szó, és a melyekről a következő századok oklevelei mint hajdankori alkotásokról szólnak, ilyenek: a Carmelita-, Domokos-, Minorita- és szent Ferencz-szerzet zárdái és egyházai, az utóbbiakkal egyesült szürke öltönyű, úgy a Domokos-szerzeti nők zárdája, a szent Egyedről és szent Lélekről nevezett egyház, zárdák és az utóbbi nevet viselő aggok s nyomorultak kórháza. Az elaggult szegények kórháza gyarapodott, a piaczi kis kápolna és nagy egyház építtetése elkezdődött. E két utóbbiról az illető testületek önfentartási ösztöne megőrzött némely becses adatokat; ezek képessé tesznek arra, hogy felőlük többet tudjunk.

Fennebb már elé volt adva, hogy I. Lajos király a szegények és elaggottak házmesterének egy csertörő-malomnak lisztelővé alakítását megengedte. A hol jószágfelügyelő mester és malom van, hol szegényeket ápolnak és gyógyítanak, ott lakhelynek, alapítványoknak s fenntartásukra szükséges eszközöknek is kellett lenni: adományozhatta tán Robert Károly vagy I. Lajos, de irásos emlékét az idő és feledés eltemette. Csak a következő századokban vannak némi homályos emlékezések felőlük. E helyen ne érintsük. Fogadjuk el azon tényt, hogy ez emberies intézmény létezett, sőt e században gyarapodott, s várjuk be az azt körülborongó sötétség lassankénti eloszlását s a lehetőnek kellő helyén elbeszélése idejét.

A piaczi kis régi egyház vagy szent Jakabról nevezett kápolna és a szent Mihály tiszteletére épített Zsigmond-egyház, Kolozsvár és azon század tiszteletreméltó emlékei, műveltségének

fényes tanubizonyságai; építésök kezdetét homály fedi. Kolozsvár város mult századi *Leírás*-ában a kisebbről ily emlékezet van: „A piaczi szentegyház déli részén egy ős-régi, de már elhagyatott kápolna áll, mely hihetőleg akkor épült, midőn e külső városrészbe új gyarmatosok települtek s azon korbéli lakosok számához volt arányitva. De idő folytával megszaporodván a lakosok, a kápolnába nem fértek bé, ennél fogva jobbra a kápolna falán szószéket alkottak, hogy azok is részesüljenek hit-oktatásban, kik a szabadban maradtak¹⁾. Az ó-vári templomot — mondatik ugyan ott tovább — világi papság birta mindaddig, míg a piaczi kápolna s később ennek oldalán épített nagyobb templom a plebánus lakával együtt elkészülvén, a világi papságnak átadatott, s így az ó-vári szentegyház a szerzetes lakkal együtt a Domokos-szerzeteseknek jutott²⁾.”

A nagy szentegyház építésére nézve egyetlen egykoru megcsonkított felirat van annak nyugoti ajtója homlokzatán, késő góth korszakbeli minusculával írva, s ez az MCCCCXLII év; továbbá ott van Zsigmond és V. László királyok magyarországi s több más országi czimere; amaz hihetően az építés bevégzése, ez tán később tett javítások idejét jelzi³⁾. A felirat egy másolata a templom belsője diadal-ívén is látható. Egy 1822-n végben vitt egyház-látogatási jegyzőkönyvben az építés bevégződése 1414-re van téve⁴⁾, de a kútfő megnevezése nélkül, a mi hitelességét kétségessé teszi. Másfelől Zsigmond király 1437-n történt halála a megjelölt felirat valódi megbízhatósága iránt is kételyt hagy fenn. En még is ezt hitelesebbnek tartom s azt vélem, hogy a király nevének abba beleszővése az építés nagy részének alatta történetére vonatkozik s az ő sok érdemeit halhatatlanítja.

Homály fedi az építkezés folytatása éveit is. Van a kolozsvári római katolikus plebánia levéltárában egy 1387—1397 közt

¹⁾ *Emléklapok*, sat. 28. l.

²⁾ U. o. 32. l.

³⁾ Anno dni MCCCCXLII. Sigismundi clem toris est loc.
Látható Gróf *Eszterházi Jánosnak*: „A kolozsvári szent Mihály-egyház történeti s építészeti leírása” című értekezése 7. lapján. Külön lenyomat az *Archaeologiai Közlemények* III-ik kötetéből, N. Ajtai Kovács István 1840—1842. évi másolásából közölve.

⁴⁾ Ugyanott 3. l.

s egy más 1400-n költ oklevél, melyek nem csak mind a két templomra nézve eddig nem ismert adatokat tartalmaznak, de egyzersmind a század szellemére is oly erős világosság-súgárt vetnek, hogy megérdemlik a bővebb ismertetést. Az anyaszentegyház minden fiainak — így kezdődik az első oklevél — a kikhez e levél eljutand. Mi, György, veri-i érsek, Vilmos velencei, Péter gallíciai — — — — [— — lard] — —, Anancius xanchi-i, Ferencz vrel-i, Tamás timiai, János termopoli, Ferencz accium-i, Gergely — — —, Gergely saloni, Ágoston destillari, Jakab — — — János terbuni, János diakovári és Ádám — — — püspökök, az Úrban örök üdvet kívánunk. Az Atya világosságának ragyogása, mely kibeszélhetlen fényével a világot megvilágosítja s az ő kegyelmében bizó híveknek buzgó ohajait jóltevő kedvezéssel fogadja mindannyiszor, valahányszor alázatosságuk a szentek érdemeihez és a könyörgéshez folyamodik. Kivánván annakokáért, hogy az erdélyi püspöki megyében, szent Mihály főangyal kolozsvári egyháza és annak leánya, a szent Jakabról nevezett kápolna, illő tisztességben részesüljenek, s Krisztus híveitől szüntelen tiszteltessenek, és hogy mindazon vezeklőknek, a kik az úr születése, körülmetéltetése, vízkereszt, nagypéntek, husvét, az úr menybe menetele, pünkösd, szentháromság, Krisztus teste megtaláltatása és a szent kereszt felemelése napjain, úgy a boldogságos szűz, keresztelő szent János születése és fővétele, szent Péter és szent Pál apostolok és minden más apostolok és evangelisták, az egyház négy olvasói [lector], minden szentek napján, a lelkek emlékének és a mondott egyház és kápolna felszenteltetésének, úgy szent Istvánnak, Lőrincznek, Györgynek, Mártonnak, Balázsnak, Miklósnak, továbbá Mária Magdolna, Katalin, Margit és Lucza szent asszonyoknak napján, az elől említett szentek nyolezadain [octava], végre az év minden vasárnapján és szombatján áhítatoskodás és búcsujárás végett a mondott szentegyházba és kápolnába eljárnak, vagy a kik az ott tartatni szokott misékben és reggeli vagy déleesti prédikációkban, úgy bár minő más isteni tiszteletben résztvesznek, azok ezintermében imádkozva körüljárnak, vagy a kik a Krisztus testét, vagy a szentelt olajat a pokol szőrnyeivel követik; a kik a késő esti harangozaskor a római egyház szokása szerint térdhajtva három *„Üdvöz légy Mária-t* mondanak; nem különben a kik a templom és kápolna világításához és földísztetéséhez segédkezet nyújtnak,

vagy a kik végrendeleteikben és haláluk alkalmával azoknak aranyat, czüstöt, öltönyt, könyveket, kelyhet vagy bármi egyéb szükségeseket ajándékoznak, hagyományoznak vagy mások által hagyományoztatnak, vagy végre a kik ezen búcsulevél eszközlőinek, úgymint Nunne Péter kolozsvári polgár és neje, úgy azon városbeli Hennin atyáinak és anyáinak fi- és nőtestvéreinek teste és lelke üdvéért, *Miatyánk*-at, angyali üdvözlöt és más áhítatos imádságot mondanak, valahányszor és valahol a mondottak bármelyikét buzgón gyakorolják, a mindenható Isten kegyelméből, s szent Péter és szent Pál apostolok — — — — bizva — — — — a reájok szabott vezeklés alól kegyelmesen felmentjük, csak hogy az illető megyés püspök is adja hozzá megegyezését. Mi azért — így szól a bűnbocsánati levél végén az illető megyés püspök — Imre, erdélyi püspök, az e czélra kiszabott XL napi bűnvezeklést részünkről is engedélyezzük Ugyan annyit engedélyezett később 1397-re Kolozsváratt jun. 21-n költ levelében Maternus erdélyi püspök is a töredelmes szívűeknek és bűneiket meggyóntaknak¹⁾.

A másik IX-ik Bonifacius pápának 1400-ban december 10-n költ bűnbocsátó [más szóval : büntetést megbocsátó, elengedő] levele, melyben azon czélból, hogy a Kolozsvár városi — *Opidum Calusuar* — szent Mihály-egyház illő tisztességgel gyakoroltassék és fentartassék, hogy továbbá Krisztus hívei buzgólkodás végett abba annál számosabban egybe gyülekezzenek, fenntartására segédkezet nyujtsanak, és hogy ott az égi kegyelem ajándékából magukat annál inkább megújultaknak érezzék, a mindenható Isten kegyelméből, szent Péter és szent Pál apostolok tekintélyében bizva, mindazon igaz bűnbánóknak és vétkeiket meggyónóknak, a kik ez egyházat hét éven át az általa megjelölt ünnepek nyolcza-

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LXVI. száma alatt.

Ez oklevél szövegéből ki van szakadva a kelési év és hely; Imre erdélyi püspöknek Gyaluban Reminiscere vasárnapja előtt harmadnappal költ kihirdetésénél is MCCCCLXX. . . 1j számok közül kiszakadt egy X és V vagy tán még egy I-es szám; de azt fel kell tennünk, hogy a búcsulevél már kelési évében ki volt hirdetve; ez pedig minden hihetőséggel 1387-n történt, annival inkább, mivel 1389-n már Péter volt az erdélyi püspök. *Antonii Szeredai, Series Antiquorum et recentiorum Episcoporum Transsilvaniae. A. Carolinae 1790. 126. l.*

dain [octava] és a pünkösdi ünnepe után hét napig meglátogatják, s annak fenntartására segédkezést nyújtnak, a rájuk kiszabott büntvezeleklésből száz napot kegyelmesen elengedett¹⁾.

A piaci nagyobb és kisebb egyház építési idejére nézve szükségcsnek látom gróf Eszterházi János véleményét is ide igtatni. A gróf az idézett büntetésmegeocsátási — szerinte búcsujárási — engedély-levél hitelessége hébizonyításánál kimútatja : ,hogy Imre erdélyi püspök valóban 1386—88 körül élt²⁾, hogy Maternus püspök szintén 1395—99-n ült Erdély püspöki székén s sept. 27. halt meg³⁾; ez után idézi IX. Bonifacius pápa iménti búcsuengedélyező levelét. Ezek alapján a gróf véleménye az, hogy a nagy szentegyház valamint a szent Jakab-kápolna is 1386—89 között már használatban volt; tehát a kettő egy időben épült, még pedig — a mint a torony alapja ásásakor 1834-n talált bronz Apis és korinthusi fejezetű nagy kőoszlopok s több dombormívű alakzatok gyanítatják — egy Jupiternek szentelt pogány egyház álló-helyére, a nagy egyház isteni tisztelethelyül, a kápolna eleinte csontházul [Carnarium] vagy keresztelő kápolna gyanánt [baptisterium], minthogy ilyek a régi főbb egyházak mellett valóban állottak fenn⁴⁾; utóbbi később a népesség szaporodtával talán megnagyobbítottva, mint a szent János védnöksége alá helyezett szentegyház isteni tiszteletre használtatott. A két egyháznak egy időben fennállását megállapítja az elébbi oklevél, az építés idejéről s miképpen használtatásukról hátrább szólok; az Apis-re nézve az AGATHYRZ és RÓMAI KORSZAKBAN nézetemet elmondván, itt arra hivatkozni elegendőnek látom.

Még csak egy-két adatot említek meg, mi a fennforgó egyházak építési idejére világosságot vet.

Midőn Robert Károly 1316. Kolozsvár újra-alapító kivált-ságlevelét adta, előtte a város birájával Benedek plebánus és fejevári kanonok jelent meg; 1377. a város határainak I. Lajos király által lett kijáratásakor ismét Miklós plebánus úr a böles férfi — discretus vir — járult elébe, úgyszintén 1378-n is, az egy évi idő-

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LXIX. száma alatt.

²⁾ Szeredai A. idézett műve 125—126. ll.

³⁾ Ugyan ott 131—133. ll. Ezt a fennebb érintett 1387-ki királyi rendelet is tanúsítja.

⁴⁾ *Ipolyi Arnold*, Magyar Műemlékek, Csalló-köz 44., 69., 170. sat.

mulást magában foglaló 1370-ki királyi nyiltlevélnek kiváltság alakjában kiadását is egyik ő eszközölte ki; végre midőn Bakányi Péter 1372-n magyar utczai telkét Imre kolozsvári plebánusnak hagyományozta, a véghagyomány első szövegezésében határozottan ki volt fejezve, hogy e férfi a szent Mihályról nevezett megyés [parochialis] egyház plebánusa volt.

Mindezeket összefoglalva, előttem valószínűnek látszik az, hogy Kolozsváratt — hihetően Robert Károly alatt — midőn már az Ó-vár és ó-vári egyház nem fogadhatta bé a szaporodó népet, épülni kezdett az új város, s ennek az ó-vári falakon kívül eső lakosi maguk számára és kényelmökre építették a piaczi kisebb vagy szent Jakabról nevezett egyházat. Majd a városnak tovább is gyarapodása szükségessé tette a nagyobbak építését, a minek kezdetét meghatározó adattal nem birunk, de az 1372-ki oklevél e két tény közül, hogy t. i. egy szent Mihály-egyház vagy ott helyben ¹⁾, vagy a város valamely más pontján már akkor fennállott, vagy a szent Jakab-kápolna akkor szent Mihály nevet viselő megyés egyház s plebánusa Imre volt — az egyiket kétségen kívül bizonyítja. . . . Hogy a kis kápolna a nagy egyház felépítése után esontháznak vagy keresztelő kápolnának használtatott volna — lehetségesnek tartom, de az oldalához ragasztott szószerket a reformatio és pedig János Zsigmond korából valónak s előadását szintén azon korszakba tartozónak hiszem. A büntetés-megbocsátási vagy búcsujárási oklevél hihetőleg 1387-n költ s azt gondolom, hogy az abban megnevezett érsek és XIX. püspök áldozatra buzdító magaközbevetése az akkori keresztény katolikusok szívében nagy megindulást gerjesztett s a kétségkívül egybegyűlt segély az építésnek tetemes lendületet adott, ámbár a monumentalis egyház teljes bevégeződése és feldíszítése, mint hátrább adatokkal lesz kimutatva — mégis a következő századra maradván: elbeszélését is azon korszakra kell hagynom.

Mikor adatott át az ó-vári egyház a Domokos-szerzetnek?

¹⁾ Szeben város történetirója azt véli, hogy az ottani ágostai hitvallásnak 1431-n bevégeződött nagy egyháza helyén — a torony román sztilű portálójából láthatólag — már a XIV-ik században lenni kellett egyháznak és toronynak. Vajjon itt is nem egy északról délnek nyuló régi kisebb szent Mihály-egyház romjaira építtette Zsigmond király a mostani nagy egyházat; melynek tán szentélye volt a szent János-kápolna?

vagy kezdettől fogva azé volt, s a világi papságnak valahol más helyen volt-e egyháza? ezekről semmi adatot nem találtam.

Kolozsvárra nézve e század a fejlődés kora. A város alakulása nagy mérvben ment elő, népesedése s a közvagyon gyarapodott; közigazgatási s igazságszolgáltatási szervei a megalakulás pontjáig érve egy alkotmányos organismus életképes elemeit képezték, államkötelezettségei úgy mint jogai körvonalozottak s a kor szelme szerint erős kiváltsági sorompókkal védettek; a földművelés, mesterség, kereskedés, a jóllét, szabadság és polgári erények emez alapjai a királyok eléggé meg nem hálálható figyelme tárgyai, a művelődés, a vallás és egyház karjain emelkedőben, szóval: Kolozsvár Károly és Lajos király bölcs uralkodása alatt mint egy nagy és szép jövőre hivatott város lépett át a XV-ik századba.

XI. FEJEZET.

ZSIGMOND KIRÁLY KORSZAKA.

— 1400—1438. —

A mint századról-századra errébb közeledünk, a történet mezeje mind termékenyebbé lesz, a polgári élet, a régi társadalom, és maguk után maradandó nyomot hagyott események mind tisztábban tűnnek fel. Menjünk az eddigi nyomokon tovább.

A várépítés és város-alakulás a tapogatózó kutatás kódéből kibontakozva, a királyi jótetszés egyoldalú intézkedésén feljül-emelkedve, határozott alapot nyert, országos figyelem és gond, köztanácskozás és végzés tárgyává válik: a király és nép együtt határoznak a fontos ügyben. E határozás eredménye az 1405-n tartott országgyűlés végzései, hol hihetően Kolozsvár város követi is jelen voltak. A király maga mondja, hogy országa minden vármegyéiben és kerületeiben levő városok küldötteit és követeit meghívta a tanácskozásra¹⁾. A gyűlés május hetedikén végződött

¹⁾ Convocatis ex omnibus Regni nostri Comitatus et Districtibus Civitatnm nunciis et legatis. [Látható az OKLEVÉLTÁR alább idézendő száma alatt.]

s közhasznú végzéseket hozott az ország sok közérdekű ügyében, s egyebek közt a hazának — a krónikák tanúsága szerint — a besenyők, tatárok, s közelebbről a törökök bérohanása miatti sujtoltatása tekintetéből az iránt is, hogy némely városok várfallal kerítettessenek bé, némely szabad villákat és mezővárosokat városi rangra emeljenek¹⁾ sat. ¹⁾

Azonban Kolozsvár eszélyes népe, a város megerősítéséről még ez országos végzések hozzá megküldése előtt gondoskodott, oly sarkalatos kiváltságlevelet nyervén a királytól, mely jövőjének egyik szegletkövévé lett, s melynek éppen ezért főbb lényegét ismertetem. Ámbár a királyi felségnek — úgymond az — összes híveit, jótéteményeivel számban és hűségben gyarapítani kell; mindazáltal illő, hogy azoknak, a kik az üldözések idejében is hűségökben tántoríthatlanok maradtak s az igazság ösvényétől legkevesebbé sem tértek el, különösebben kedvezzen: ez okból Polkyscher Jakab kolozsvári esküdt és szabad művészetek mestere, úgy szintén Mun Miklós odavaló polgár az összes polgárok és vendégek s a város egész közönsége nevében kifejezték előtte azt, hogy az ő városuk és polgárai a legközelebbről mult háborgások és országos mozgalmak idejében ²⁾ a király iránti hűségben való állhatatosságokért sok sanyaruságot és elnyomatást állottak ki, személyeik letartóztatva lőnek, vagyonukat és javaikat elkobozták, áruhelyeiken — az igazságról és önlelkiismeretökről megfelelő néhely hatalmasok erőszakot tettek, Kolozsvár határán levő malmaikat hanyagul, sőt összeromlott állapotban tartották fenn, az ő biráik által hozott végzések meg nem lőnek tartva, ítéleteik figyelembe nem vétettek, a kolozsvári polgároknak a besztercei vagy nagy-szebeni törvényszékekre felhívott ügyeik

¹⁾ Láthatók e végzések 1—21 törvényezikre osztva a Magyar Törvénykönyvben: Corpus Decretorum Juris Hungarici, Budae MDCCCXLIV. 171—77. ll.

Megvannak Kolozsvár város levéltárában is eredetileg, ezikkekre osztatlanul, mint hihetően az alkotásban résztvevő városnak megküldött külön kiváltságlevelél; költ 1405-n decz. 9-n. Látható az ORLEVÉLTÁR LXXXIV. száma alatt, hol a Mosóczi-féle kiadáson alapuló fennebb idézett kiadás némely helyei az egykoru eredetiből hívebben vannak közölve, illetőleg megigazítva.

²⁾ Vonatkozás az erdélyi vajdának és népeknek a király elleni magyarországi felkeléshez esatlakozására, a mi a köztörténetből ismeretes.

felvitelét meg nem engedték, a letarióztatott s megbüntetni határozott tolvajokat és latrokat ajándékkért elbocsátották, szóval : az ő régi szabadságaikat és dicséretes szokásaikat megrontották; ezeknél fogva nevezett polgárok a királyt földre borulva kérték, hogy róluk és városuk állapotjáról annak megerősítése, védelmezése és fenntartása tekintetében királyilag gondoskodnék. A király fontolóra vevén Kolozsvár polgárainak hű engedelmisségét, s elősorolt elnyomatásaikat, elméjében forgatván, hogy ők és utódaik, kik az ő és korona iránt való hűségben megmaradtak, ama kiállott szenvedéseknek méltó jutalmát vegyék, s szabadság és mentesség által még nagyobb hűségre és állhatatosságra buzduljanak, az erdön-túli részekben levő Kolozsvár városát, melyet immár falakkal körülvétetni, vártornyokkal, árkokkal, erődökkel és bástyákkal megerősíttetni rendelt, valamint a város polgárait, lakóit és népeit országa más éppen és egészen szabad városaival és azok polgáraival, vendégeivel, lakóival és népeivel egy rangra emelte, hozzájuk csatolta, számította és sorolta¹⁾. Ámbár Károly és Lajos királyok is gyakran irták Kolozsvárt városnak, saját városuknak, királyi városnak : mindazáltal én itt látom legelőbb minden kételety kizáró határozottsággal kimondva azt, hogy Kolozsvár a többi királyi városokkal teljesen egyenlő joggal és hatósággal bíró királyi város, valamint azt is, hogy várral körülvendő, a minek teljesezésbe vételét a király tényleg már meg is rendelte. Az első által egy hosszasan nyomozott kérdés t. i. Kolozsvár szabad királyi város-volta teljesen bevégzett ténynyé, egészen megállapított történelmi valóvá lett, s ezen túl e néven fogom folyvást említeni. Az utósóra nézve még sok nyomozni és tisztázni való van — kíséreljük meg.

Némelyek azt vélik, hogy az ország 1405-ki idézett végzése és Zsigmond király szintén érintett rendelete következtében Kolozsvár ó-vári falai épültek. Én ezek épülését korábbi időbelinek tartom. Fennebb ismertettem e nézetemet támogató adatokat; a közönség és a nálamnál több adattal vagy élesebb itélettel bírók igazítsanak meg, ha tévedtem; de én tanulmányaimon alapuló meggyőződésemet adtam elé. Az 1405-ki várépítésről azt tartom,

¹⁾ Látható az ORLEVÉLTÁR LXXVI. száma alatt. E kiváltság által a köztörvény előzményi pontja Kolozsvárra nézve teljesezett.

hogy akkor az új vár lón fallal körülvéve, t. i. az ó-vári IV. számú bástyától kezdve a híd-, magyar-, közép-, Torda-, szén- és monostor-kapukat magában foglaló s ezeken kívül még 11 kisebb-nagyobb erőddel koszoruzott várfal, a II. számú ó-vári — délnyugoti — szögletbástyáig. De e nagy kiterjedésű és szép várkoszoru, a mint t. i. azt a hátrább mellékelt rajzok s az erődök ma is fennlevő részei és romjai mutatják, nem egyszerre s nem is egy király alatt épült, hanem a XV. és XVI-dik század egész folyamában lassanként, a szükséghez és módhoz képest. A kezdeményező nem más, mint a piaczi nagy szentegyháznak is bevégzője Zsigmond király. Egy keskeny utcza az ó-vári északi toronykaputól kiindulva a sz. Mihály-egyház előtt tágosra szélesedve a piacon át Torda-kapuhoz vitt s a piacz nyugoti részét képezte; a másik, a hídutcza, a monostor- és magyar-utczák egyesülési pontján túl mintegy megszűnt s a piacz keleti részévé alakult át; két keskeny síkátor u. m. a nyugoti részen a kismesterutczai, mely monostor utczától a vár déli oldaláig nyult, és a közép-, király- és farkas-utczákra átvivő, mely magyarutczától ismét a vár déli oldaláig terjedt; nem különben keletről és nyugotról szembemenő két főutcza t. i. a közép- és annak nyugotról megfelelő szénutcza, úgy szintén a magyar- és annak szintén nyugotról megfelelő monostor-utcza, a melyek által négyfelé osztott városrészek keleti felét, a szentegyházutcza, déli felét király- és farkasutcza nevű mellékutczák, nyugoti felét a búza- és kismesterutcza keresztben metszik át. A három szappanutczai város-rész — a mint az ott 12—14 láb mélyen talált vessző csomók, tölgyfa hídlás-darab- és téglaleletek mutatják — már a rómaiak alatt a Castrummal kapcsolatban, de azon kívül álló valamely raktár, major vagy egyéb telep-rész álló-helye volt. Az új város alapításakor is annak alaprajzában — úgy látszik — benne volt; de mint alakja sejteti, későbbi járulék; földje posványos, bételepülése lassan, későn s a kevesebbé vagyonos osztály által lett a díszesen s rendezetten épült tulajdonképpeni városnak egykor tán csak mintegy fölösleges, tisztasági, várvédelmi vagy éppen gazdasági czélokra használt mellékhelye. A magyar-, közép-, király- és farkasutczai síkátor keskenységét azok keleti szélén tett egy egész teleknyi széles, a minoriták egyházánál másfél öl foglalás okozta, valamint a szén-utcza keskenységét s közép-utczával az északi oldalról mérték-

arányban nem álló alakját is. A ki Kolozsvár új városának fekvéséből észlelhető alaprajzát figyelmesen megtekinti, látni fogja, hogy ennek alapítóját művészet, tisztaság és mérték-arányosság elve és szabályai vezették. Voltak az Ó-váron kívül az előtt is telepek, sőt a monostor-, híd-, magyar-, közép-, Torda- és szénutezák eredete, első alakulása is kétségkívül az Anjou — sőt tán az Árpád-korszakba megy fel; de a formászerű megállapítás, annak az Ó-várral egy testté alakítása, város-részekre, szabályos utczákra osztása s megerősítése a germán izléssel s nyugot-európai műveltséggel bíró Zsigmond király műve. E véleményre engem az ő kora s népei felett álló, gyönyörű szép és nagy művekben kereső szelleme valamint a tőle fennmaradt oklevéli és régészeti emlékek birtak. Az 1405-ki kiváltságlevél várépítési intézkedése, az ott leirt különbféle erődítési művek nem az Ó-vár négy egyszerű szöglet-erődét s a déli kerek kaputornyot jelölik, hanem — a mint hátrább ki fog tűnni — az új várost körítő várfalat s változatos és mesterséges erődítéseket. E felfogást építészeti és régészeti emlékek támogatják. A monostor-kapu feletti torony keleti oldalán, a kőtornác felett ez arabs számjegy volt bevésve: 1476¹⁾, északi oldalán fenn az ablak felett szintén e számjegyek, alól Zsigmond király kőbe gyönyörűen metszett címere négy részre osztott paizsban, mely még e század első felében is látszott. A paizs első és negyedik osztályában Magyarország négy folyó vize, vagy — a mint némelyek magyarázzák — a négy kötelék vagy szalag címere látható, a második és harmadik osztályában a cseh orosz lány. A megdőlvé levő paizsra sisak van helyezve strucz toll bokkrétával²⁾. E két emlék egyike az alapító Zsigmond, másik az azt tán megújító, tán csak kibővítő Mátyás királyt hirdeti. A hídutczai bástya előkapuja homlokzatából 1831-n a mostani hídkapui kis kőhíd keleti oldalába áttett kőről a 112-k lapon már — a mit tudtam — elmondottam. A közelebbi hídátalakításkor ez innen is ki lőn véve; vajha sorsa nem lenne — pusztulás. A közép-kapui torony keleti oldalából ezelőtt három évtizeddel még egy keskeny kőtábla állott ki, rá ó és új góth- s barátbetű-

¹⁾ Látható a RAJZOK KÖTETE X. tábláján.

²⁾ *Erdélyi Nemzeti Társalkodó*, 1840. 42. l. Látható a RAJZOK KÖTETE IX-ik tábláján.

jegyekkel e két sor irás volt metszve : *Czímere Lászlónak, Magyar és több országok királyának, az úr megtestesülése 1449-ik évében*¹⁾, a mi V-ik László királynak az imént említett kőtáblán mindjárt alól levő czímerét jelölte, mely ugyanazon helyen a falból szintén kiálló kövön négy részre osztott paizsban volt látható, t. i. a paizs első részében Magyarország négy fő folyója, a harmadikban Morvaország sasa, másodikban a cseh orosz lány némi maradványa, negyedikben Ausztria széles köteléke vagy szalaga²⁾.

Az oklevelek szintígy tanuskodnak. Polkischer Jakab kolozsvári esküdt és Mun Miklós polgár 1405-n maguk a kolozsvári polgárok és vendégek s a városi egész közönség nevében a király előtt panaszosan adták elé, hogy a vajdák által az ő városukba kinevezett bírák vagy ispánok a Léta-várhoz tartozó, de az ő városuk területén folyó szamosi mind gabonaörlő malmokat, mind a posztószövőök és timárok csertörő malmait oly rossz állapotban tartják és rosszul kezelik, hogy néha malomkö nincs bennök, máskor más használatra szükséges részök hiányzik; s a midőn a kolozsvári polgárok s az erdélyi részek más lakosi a hiányok miatt gabonáikkal más malmokba mennek, ezen bírák vagy ispánok ökreiket, lovaikat és szekereket a rajtok levő terhekkel együtt elveszik, őket kifosztják, megverik és sokféleképpen akadályozzák, károsítják és terhelik; kérték tehát e sérelmek orvoslását. A király a kérelmező városnak régi szent királyokhoz, kiváltképpen pedig ő hozzá és a szent korona iránt a közelebbi háboruságok idejében tanusított hűségben való állhatatosságát s őszinte és hasznos szolgálatait véve tekintetbe, az arról való meggyőzésök ezéljából, hogy hűségöknek bőséges jutalmát vették, és kivált a végett, hogy azon város fallal körülvétethessék s illően megerősítettethessék : a Szamoson levő három lisztelő malmot, a posztócsinálók azok mellett levő két, a timárok szintén azok melletti egy malmát, melyek eddig Léta-várhoz tartoztak³⁾ mindeniknek

¹⁾ Arma ladislai regis hungarie etc. anno dominice Incarnationis M^o CCCC^o XLIX° nygan ott 62. l.

²⁾ *Erdélyi Nemzeti Társalkodó*, 1840. 62. l. Látható a RAJZOK KÖTETE IX-ik tábláján.

³⁾ Léta vára nem sokáig volt királyi várispán alatt, mert már 1456-n ápr. 4-n költ új adománylevélnél fogva László király Hunyadi János beszercei örökös grófnak s általa mostoha hűgának, Klárának, Dengeleghi

határral, hasznaival, jövedelmeivel és bevételeivel azon vártól elvéve, elvászta, elszakítva és lefoglalva különös kegyelemből, bizonyos tudás után, eltökélt szándékkal, s a királyi hatalom teljességénél fogva, az ország főpapjai és bárói érett ítéletének is hozzá járulásával új adomány czímnél s minden királyi joggal egyetemben nevezett Kolozsvár városnak, közönségének és egyetemének¹⁾ adta, ajándékozta és adományozta, azon város birtokaihoz kapcsolta, ragasztotta, sajátjává tette és abba békebelezte örökjogon s meghívhatatlanul²⁾. Ezek folytán János, Tamási Henrik fia és Jakab szántói Laczkó fia — erdélyi vajdának még azon évben Mária meglátogatása ünnepe utáni szombaton költ királyi parancslevelében meghagyta, hogy ezen — a nevezett város és a királyi kamara haszna és gyarapodása s a korona fénye nevelése tekintetéből tett kiváltsági adomány teljességéül a megjelölt malmokat a nevezett városnak és polgárai közönségének parancslevele vétele után azonnal, késedelem, húzás-balasztás és tettetés nélkül bocsássák s bocsáttassák birtokába és használatába s kezcziket azokról levenni, elvonni és mozdítani mindenképpen igyekezzenek³⁾. 1438-n szent Tamás vértanu napján⁴⁾ költ oklevél szerint Márton, szent Mihály főangyal kolozsvári egyháza plebánusa kérésére a kolozs-monostori konvent kiküldött királyi

Pongrácz vajda özvegyének és László, János, András nevű fiainak adományozván : abban az mondatik, hogy János gróf annak az előtt is birtokában volt. . . . E vár tartozmányai ekkor ezek a faluk voltak : Letha, Zenthlázlw, Kis Fenes, Hosdath, Barbatfalua, Azzonfalua, Felsew Fwle, Also Fwle, Egres, Hagymás, Kek-Bikk, Zenthkirály Monyoróság, Swthmeg és Rakos — thorda- és kolozsvármegyei faluk. Ide tartoztak a Kolozsvár területén levő malmok és szent-miklósi vám is, de ezek elvétettek. Gróf *Teleki J.* Hunyadiak kora, Tizedik köt. Pest MDCCCLIII. 495—96. ll.

¹⁾ Civitati communitati et universitati . . .

²⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LXXVII. száma alatt.

³⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LXXX. száma alatt. E malmok iránti új adománylevelet átiratták a kolozs-monostori konventtel ugyan 1405-n decz. 6-n Mun Miklós kolozsvári bíró és Gáspár deák és város jegyzője, a ki később egy 1409-ki oklevélben a kolozsvári iskolák igazgatójának és városi jegyzőnek van írva. [*Caspar Scholasticus ac notarius Civitatis D. 7. Rector Scholarum D. 9. számu oklevélben.*]

⁴⁾ A *Weidenbach* ó Calendariumában van hat Tamás-nap, de a vértanné nincs meg ; ezért hagytam meg az oklevél keletének régi keltezési alakját.

emberei tanuságot tettek arról, hogy a midőn Olasz Sebestyén Lozsonci Dezső erdélyi vajdától Kolozsvár városába kinevezett bíró vagy tiszts a város bírása és esküdtpolgárai a város ügyeinek elintézésére egybe lettek volna gyűlve, s a vajdai bíró a városiakat felszólította arra, hogy ha valami oklevelök van arra nézve, hogy a nevezett plebánus kétkerekű szekerevel a mondott egyház malmába bármi sorsu városi emberek gabonáját el nem hordathatja s megőrölve vissza nem szállitathatja, mütassák elé: a város bírása és esküdtei kijelentették, hogy nekik ily oklevelök nincs ¹⁾, nem is kívánták soha a plebánust attól elzárni; ő maga kívánta a városiak kérésére, nekik annyiban kedvöket keresni, hogy saját szekerevel a város falai tökéletesítése tekintetéből egyidőre a gabnavitelt megszüntette, a minek következtében a vajda és bíró a Márton plebánus gabna-hordó szekerét illető kiváltságlevélnek megújítását és erősítését kimondotta ²⁾. Mi a viszony a plebánus örölségi joga felfüggesztése és a város falai építése közt? megmondani nem tudom; az oklevelet azért idéztem, mert az három nevezetes tényt bizonyít: hogy a szent Mihályról nevezett egyház már ekkor fel volt építve, hogy a városi bíró tanács-ülésben igazította a közdolgokat, s hogy abban még akkor a vajda által kinevezett bíró vagy tiszts — officialis — benn ült, végre azt, hogy Kolozsvár várfalainak építése ez időben is folyamatban volt.

Egy 1450-ben június 27-n költ szerződő-levél szerint Mun Jakab városi bíró és a tanácsbeli és esküdt polgárok, bizonyos észszerű okoknál fogva, különösön pedig a város megépítése iránti előgondoskodásból ³⁾, a városnak a helybeli megyés egyházzal átalellenben levő piaczkörében, délről Brustel Menyhárt, északról Hosszumezei János ⁴⁾ házaik között levő udvartelkét és házát, ahöz régi idők óta jogosan tartozó minden járandóságaival, jövedelmeivel és haszonvételeivel eladta okos és körültekintő Péter mester városi jegyzőnek és örököseinek 40 forintért tiszta aranyban oly feltétellel, hogy a Brustel Menyhárt házától kezdve két

¹⁾ Volt a plébánusnak; érdekes tartalmát hátrább ismertetem.

²⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR CII. száma alatt.

³⁾ — — — providenciam Structure et edificio nostre Civitatis facere cupientes . . . [Látható az alább idézendő oklevélben.]

⁴⁾ Johannes de Campolongo.

ölnyi út-köz átjárás végett maradjon fenn ¹⁾. Vajjon várépítés forog-e itt fenn, vagy a város általános építése és rendezése? elhatározni nem merem, de felemlítését helyén valónak láttam.

Ez adatok azt mutatják, hogy a már megjelölt új vár 1405-n kezdett épülni; és pedig a monostorkapui bástya Zsigmond, folytatólag Mátyás király alatt, a középkapui V. László király, a hosszú szappanyutcza végén levő félkör alakú tornyocska Bástia György ²⁾, a Tordára vivő nagy országút melletti szegletbástya, [ma Bethlen-bástya,] a Torda- és hídkapui bástyák tán ismét Zsigmond vagy László, Mátyás és II. Lajos királyok s Bethlen Gábor fejedelem korában, vagy ha nem akkor épültek is, de akkor lőnek megújítva ³⁾. Azonban teljes bizonyossággal ezt sem lehet állítani azért, hogy czímeres vagy feliratos köveket mint korábbi idők emlékeit később élt királyok és fejedelmek vagy a városnak a régiség iránt tisztelettel viseltető építető tisztjei és biztosai tétethettek XV. XVI-dik századbéli álló-helyeikre, a minthogy e században épült köz- és magán-épületekbe is látunk századokkal ezelőtti eredetű feliratos köveket berakatni. Arra sincs semmi adat, hogy egy időben és az eredeti terv szerint e várfalak és erődök mind megépültek-e vagy csak azok egy része, melyeken át a főbejárás és közlekedés történt? Mily vastag volt első alapításakor a belső vár s mily magas? milyen volt mellvéde, volt-e a toronykapuknak előerde s ha volt, milyen lehetett eredeti alakja? Hány bástya díszítette a vár-kört? Mely pontokon volt azon kívül a második és tán harmadik vár körfala, ezek mily vastagak, magasak és mily alakúak, s hol, mily mélységű és szélességű vársánczok voltak? Volt-e mindenütt kettős vársáncz? Az északi oldalt a falak és Szamos-árok mily várműerődítési elvek alkalmazása szerint védték? Átalában vajjon Kolozsvár várerődítési műve Zsigmond király alatt s egy terv szerint lett végrehajtva s abból, a mi ma is fenn van, van-e és mennyi azon korszakból való? Mind e kérdésekre csak az eredeti alaprajz látása után vagy közel időben készült valamely várfelvételei és leirási mű nyomán lehetne

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR CVIII. száma alatt.

²⁾ *Emléklapok* sat. 21. l.

³⁾ A Bethlen-bástya egy korábbinak ottani álló-helyén és romjaiból épült,— erre hiteles irott adat lesz hátrább közölve. [Látható az OKLEVÉLTÁR CLV. száma alatt.]

szabatosan felelni. De egyik sem létezik, legalább előttem nincs tudva. A fennebbi adatok alapján tehát e korszakból több bizonyost nem tudhatunk. Ismerem Kolozsvárnak néhány részletes és egészelges térképét a XVII-ik s várfalának és bástyáinak katonai és polgári felmérését a XVIII. századból, de ezek eléadását a következő század elejére hagyom, mikor a vár alapfalainak építését illető legutósó oklevél tartalmát fogom ismertetni.

A város és birtokai területi nagyobbodásáról, a Léta-várhoz tartozott malmok adományozását illető már említetten kívül még csak Felek iránti birtokjogát láttam azon király két újabb kiváltáslevelében megerősítve. Az elsőben, mely költ 1409-n Bathán január 30-n, a király Gáspár iskolaigazgató — Rector Scholarum — és városjegyző kérésére Kolozsvár város polgárainak sokszor tanúsított hűsége, kitűnő szolgálatkészsége, dicséretes és őszinte tetszeni-vágyása tekintetéből, melyet a korona és király iránt a legnehezebb időkben a legnagyobb állhatatossággal s fáradhatlan szorgalmatoskodással bizonyítottak bé, megerősítette Lajos királynak azon adománylevelét, melyben Felek nevű oláh falut ¹⁾, mely Kolozsvár város erdeiben fekszik, azon város polgárainak és vendégeinek adományozta, s tőlük a kir. fiscus részére fizetni kellett jüh-ötvenedet elengedte ²⁾. A másodikban ugyanez oláhok a király és királyné átútazásakor ebédadás és más fizetések alól vannak mentesítve s iránta az adószedők útasítva. Mivel — így hangzik az — a Kolozsvár erdejében az utak őrizésére alapított s Kolozsvárhoz csatolt Felek nevű faluban lakó összes oláhok ³⁾ a kolozsvári polgároknak és vendégeknek a magyar király és korona iránt tanúsított hűséges szolgálataikért s állhatatosságukért az ötvenedadó, ebédadás ⁴⁾ és minden egyéb fizetés terbei alól még

¹⁾ Villa *olachalis*

²⁾ Hártyára irt oklevél, alól közepen a király kisebb pecsége veres viaszba nyomva s papírral fedve. Minden ép. Látható a városi levéltárban D. 9. szám alatti oklevélben.

³⁾ Univerſi *Olahi* — — — —

⁴⁾ Vonatkozás a Zsigmond király 1405-ki kisebb végzeménye 13-ik cikkke 2. §-kára, mely szerént a városok kötelesek voltak a királynak és királynénak ottani átútazásakor — ha kívánták — egy ebédet vagy vacsorát adni.

Corpus Decretor. Jur. Hungar. Tom. I. 174. l.

Lajos király által ki voltak véve s ezen kedvezménylevél előtte be lón mutatva : ez okon 1415-n január 13-n a Konstánczban költ parancslevelében az ötvened és hasonló más adók mostani és jövőendőbeli szedőinek szigoruan meghagyta, hogy a mondott oláhokat ¹⁾ az érintett adó, ebédadás és egyéb hasonlók fizetésével ne terheljék ²⁾. Ellenben az egyes város-részek — a mint már érintve volt — mind tisztább alakban tűnnek fel. Az „Ó-vár“ kifejezés-alak sok oklevélben fordul elő, mint szintén a magyar-, király-, közép- és szent Péter-uteza is : a külmonostorutezáról és hídelvéről e századi oklevelekben sincs emlékezés. A határjárások mindig az I. Lajos-féle alaphatár-levél szellemében történtek ; így az Antal kolozsmonostori apát és Kolozsvár város polgárai közt, midőn azok élet és halál felett ítélési jogot — jus gladii — nyertek, a bitófának felállításakor 1430-n támadt határegyenetlenség alkalmazásával is ³⁾.

A város beltörténetében Zsigmond alatt szintily nagy változásokat látunk : legelső volt e században kiváltságainak az ország lecsöndesedése után 1402-n jun. 15. Kuthnc-hegy melletti réten költ levelében újonnan megerősítése ⁴⁾. Ez és azon tény, hogy Kolozsvár a királyi városok közé lón felvéve, egész sorát vont maga után oly intézkedéseknek, melyek azt egy független városi municipium állapotára emelték, s annak politikai és törvénykezési hatáskörével ruházták fel. „A nevezett várost — így szól a király, tanácsa beleegyezésével adott s fenn bővebben megjelölt 1405-ki sarkalatos kiváltságlevelében — a vajdák és alvajdák, s azok alá tartozó ispánok, birák, tisztek s általában országa bármely világi birósága és törvényhatósága alól örökre kivette, kitorlőte és elválasztotta, ugyan ekkor azt is megengedve, hogy e város közönsége és egyeteme ⁵⁾ — tehát az egész polgárság — minden évben az új évi ajándék-adás ⁶⁾ vagy Krisztus körülmetél-

¹⁾ *Olahos* ²⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LXXXVIII. száma alatt.

³⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR XCVII. száma alatt.

⁴⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LXX. száma alatt.

⁵⁾ *Communitas et Vniversitas Ciuitatis*. — — — — [Látható az OKLEVÉLTÁR LXXVI. száma alatt.

⁶⁾ *Post diem Strennarum* *Strenna* — új évi ajándék. *Kirschii Cornuopiae sat.* S betű alatt. Ez új évi ajándék mivolta a király és királyné részére a törvényben nem velt meghatározva, hanem a királyi főajtónálló

tetése utáni vasárnapon [január 5.] a maguk kebeléből tizenkét esküdtpolgárt válaszszon; ezen esküdtek az öregekkel és birtokos emberekkel, a kik arra valók s képesek, megválaszszák a bírót, kiknek aztán az esküdt polgárokkal együtt teljes, szabad és általános hatalma lesz a közöttük és a városban vagy a város határai területén bármiként és hogy eredett, világi bíróság elé tartozó ügyekben az ő régi időktől fogva megtartott szokásaik és kiváltságaik értelmében egyszerre és együttesen itélni, végezni és határozni, valamint a tolvajokat, latrokat és általában bármi néven nevezett gonosztevőket — nemest mint nem-nemest — elfogni, az elfogottat felakasztani, fejét venni, megégetni, megcsonkítani s rajta az érdemlett büntetés iránt helyesen és törvényesen hozott végzést végrehajtani. Továbbá arra is jogot adott a király Kolozsvár polgárainak, hogy ők a vajdák és alvajdák nádori gyűléseire, vagy a király által az erdön-túli részekbe törvénytétel végett kiküldött semmiféle bíró elébe meg ne idéztethessenek, és senki által azok elébe ne állíttathassanak; hanem a kiknek — legyen bár benn vagy külföldön lakó — ellenök keresete, kérdése, ügye vagy panasza van, keresse meg őket városuk kebelében saját bírójuk és esküdteik előtt; s ha valaki a hozott ítélet által magát megterheltnék s igazságát elnyomottnak véli, azonnal minden nehézség elhárításával az ő törvényszéküktől a besztercezi — innen — ha szükséges lesz és az illetőknek tetszik — a szeben-széki törvényszékhez felebbezheti, a hol általában, minden oda felebbezett ügy Kolozsvár város régi kiváltságai s most a király által újból engedélyezett szabadsága értelmében bevégezendő lesz, további felebbvitelnek, húzás-halasztásnak és vizsgálatnak helye nem levén. A besztercezi és szebeni bírának pedig az ügyek kellő végleges elintézése szigorú kötelességévé tétetett. Azt is megparancsolta a király, hogy bármi rangú és állapotu egy idegen vagy bennlakó is a konventek, káptalanok és szolgabírák idéző leveleinél fogva bárminő méltóságu, hatóságu és hivatalu egyén által kolozsvári polgár és vendég ellen azon városban történt tényért,

mesteré 6 forint volt, a főlovászmesternek pedig a szöcsök egy ködmönt, a szablya-készítők egy szablyát adtak, s így tovább mindenféle iparos társulatok, de csak akkor, midőn a király vagy királyné városukon átútazott. A mely városok ez ajándékkal eleitől fogva nem tartoztak, e törvény 4-ik §-ban is ki voltak véve. Corpus Decr. sat. 174. 1.

szintügy mint Budavárosban szokásban van, semmiképpen és semmi módon bizonytságot ne tétethessen¹⁾. E kiváltságot másodszor sőt harmadszor is kiadta a király ugyanazon kelet alatt, szóról szóra, de a másodikat megtoldva amaz igen sarkalatos szabadsággal, melylyel egyébiránt a város már Róbert Károly óta élt, t. i. hogy Kolozsvár polgárai a plebánust közakarattal szabadon választszák²⁾. A hagyomány ezeket a város *12 szabadságáról szóló kiváltságnak* nevezi³⁾.

A királynak Kolozsvár város részére a bírósági ügyekben adott ezen általános tartalmu jogkedvezményei érvényrejutását — úgy látszik — a vármegyékben lakó, de a város területén emberölési s más súlyos vétekben talált egyének részint a királytól megkegyelmezési rendeletek kieszközlése, részint vétségeiknek a megyei nemesség törvényszékein, azok szokásai szerint való ellátásának kieszközlése által igyekeztek meghiusítani. Ezek orvoslására a király Ferencz fiának, Gáspár kolozsvári birónak és Keusel Márton s Szöcs Bálint esküdt polgároknak kérésére 1419-n saját tudása alapján, úgyszintén országa báróival, egyházi és világi nagyjaival folytatott érett tanácskozás következtében két fontos intézkedést tett, először szent István király napja utáni másodnapon költ királyi rendeletében megengedte, hogy Kolozsvár bírása és esküdt polgárai az ő törvényszéköket illető s kebelőkben bárki által támasztott vagy ezután támasztandó minden ügyekben régi szabadságaik és kiváltságaik szerint ítélhessenek, határozhassanak és azokat végképpen eldönthessék, bárkinek bárminő királyi levelei ellent nem állván; és ennek szigoru megtartását s mindenkiel megtartatását az erdélyi mostani és ezután leendő vajdának a király kegyelme elvesztése terhe alatt kötelességévé tette⁴⁾. Továbbá azokra nézve, a kik maguknak nem a szabad városok, hanem a nemesek szokásai és törvényei szerint kívántak igazságot szolgáltattatni, annak kijelentése mellett, hogy a királyi

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR idézett LXXVI. száma alatt. E kiváltság által Kolozsvárra nézve a 4. és 5-ik törvénycikk lőn életbeléptetve.

²⁾ Látható a Fasc. I. 13. szám alatt.

³⁾ A 3-ik példány a legelsőnek hű másolata; mindkettő hártýára van írva, utóbbi sárga-veres zsinoron függő peccséttel erősítve, melyből csak egy töredék van meg. Látható a Fasc. I. 14. szám alatt.

⁴⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR XCII. száma alatt.

városok, mezővárosok és szabad községek nem tartoznak magukat az ország nemeseinek törvényeihez és szokásaihoz szabni, és hogy a király a nevezett város régi kiváltságai ellen cselekvést semmi-
ben s jelesen a fennforgó esetben senkinek meg nem engedheti : meghatározta és rendelte, hogy bárminő rangu és állapotu gyilkos vagy más gonosztevő, a ki a kolozsvári polgárok irányában ily büntényt követ el : őket megöli, vagy ellenök hasonló gonoszságot mivel, mindig azon város régi dicséretes és helybenhagyott törvényei és szokásai szerént tartozzék azért elégtételt adni és meglakolni; a ki ezt nem akarná, a mondott polgároknak legyen joguk ezen királyi rendelet iránti engedelmességre rá szorítani ¹⁾.

Szintily kedvezőleg lőn szabályozva a kolozsváriaknak egyfelől más törvényhatóságok területén elkövetett vétségeik ügye, másfelől az egyházi hatóságoknak saját területöken való viszonylata. Az elsőre nézve Ferenczi (Gáspár ²⁾) bíró és Rudolf esküdt polgár, maguk, esküdt polgártársaik, úgy a többi polgárok, vendégek és városi lakosok nevében panaszosan jelentették a király előtt, hogy midőn polgártársaik áruikkal s kereskedési czikkeikkel élelmők megszerzése végett az ország különböző vidékeire mennek, némely nemesek az ország közvégzései ellenére maguk és mások birtokain személyöket, javaikat és áruikat letartóztatják és lefoglalják a nélkül, hogy előbb az ő rendes birájuk előtt igazságukat bebizonyították volna; minek következtében a király Magyar Brodán 1420-n ápril 9-n, az ország tanácsával egyetértve meghatározta, hogy bármely nemes vagy más állapotu és sorsu ember a kolozsvári polgárok és vendégek közül valakit vagy vagyonát és javait — mielőtt saját birájától az igazság kiszolgáltatását kérte vagy ítéletet nyert volna — a maga birtokán eltartóztatja vagy lefoglaltatja, ha ez világosan bém bizonyosul, az ilyen azon vármegye ispánja vagy alispánja által, a hol az történik, erőhatalmassági büntetésen s e felett a letartóztatottnak költsége és kára megtérítésén marasztaltassék; ha a nemes nem a magáén, hanem más birtokán tette ezt, ekkor a letartóztatottnak káran és költségén; az oly nemes pedig, a ki ily letartóztatást a maga

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR XCI. száma alatt.

²⁾ Gaspar, Filius Francisci; talán Ferencz vagy Ferenczi Gáspárnak fordítható.

jószágán enged meg, azon vármegye ispánjának vagy alispánjának járó három márka denár fizetésen marasztaltassék, a hol az történt. Ezt a király a vásárokon és piaczkokon országszerte kihirdettetni rendelvén : a vajda, alvajda, ispánok és alispánok által megparancsolta, hogy ennek az alájok rendelt törvényhatóságokban szigorú teljesítését és teljesíttetését ismerjék kötelezőségeknél¹⁾. Utóbbira nézve ugyan az említett polgárok szintén panaszkodtak a király előtt, hogy ámbár Kolozsvár már régen Magyarország más szabad királyi városai közé soroltatott s azon szabadságokkal, jogokkal és kedvezményekkel kellene élnie, melyekkel a többi városok élnek, és e szabadságuk értelmében egy egyházi vagy lelki bíró is világi vagy polgári törvényhatóságot illető ügyekben, jelesen pedig a világi végrendeletek ügyeiben, a hol t. i. világi egyén világinak, testvér testvérnek, unoka unokának, barát barátjának sat. nem kegyes ezélokra s templomoknak tesz végrendeletet, semmiképpen belé nem avatkozhatik — mégis vannak némely oly egyházi bírák, kik az előbocsátottakra nem figyelve, sőt az ő visszaéléseikre mint szokásos gyakorlatra hivatkozva, minden végrendeleti ügyet az ő bíróságuk elébe tartozónak állítanak s magukat világi és világi egyén között tett végrendeletekre nézve is egyedül illetékeseknek tartván, a kolozsvári polgárok és vendégek ily ügyeibe avatkoznak, őket megidézik és idéztetik, sanyargatják, háborgatják, és sokképpen akadályozzák, egyszersmind nagy sőt elviselhetlen költségekbe és fáradságokba bonyolítván. Minthogy pedig a nevezett város szabadságai, s az ország főpapjainak és báróinak, úgy a király által meghallgatott némely tudorok és jogászok²⁾ egyező tanácsa szerént, az egyházi és lelki bíráknak a világi vagy polgári törvényszékeket illető ügyekben, jelesen a végrendeletekben semmi befolyásuk s ítélethezási hatalmuk nem lehet : a király kedvetlenül vevén e panaszt, az említett országos tanács és a szintén említett tudorok és jogászok véleménye alapján Magyar-Brodán 1421-n Tyburez és Valerián vértanuk ünnepe előtti hatodnapon költ királyi nyiltlevelében meghatá-

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR XCH. száma alatt. Ez által a köztörvény 7-ik cikke nyert Kolozsvárra nézve alkalmazást.

²⁾ Ime az angol és magyar ősz alkotmány közötti hasonlat egy hathatós bizonyítéka !

rozta : hogy ezentúl — az egyházi bírának e határozatok iránt támasztott bármely ellenvetései hatálylyal nem bírván — senki az egyházi vagy lelki bírák közül Kolozsvár város bíráját, esküdteit, összes polgárait, vendégeit és lakóit a világiak közt teendő minden ily végrendeleti ügyekben — kivéve a midőn azok kegyes ezélokra, u. m. szent Péter, szent Pál és szent Jakab apostoloknak vagy más szent helyeknek vagy templomoknak hagyandó gyertyára, valamint szintén egyházi egyének javaiból vagy azok részére teendő hagyományokra vonatkoznak, melyekbe a világi bírák belé nem avatkozhatnak — megítélni, maga elébe idézni, vagy idéztetni semmiképpen ne merészelje; a ki pedig ily tárgyakban hozott ítéleteikkel megelégedve nincs, hívja fel a beszterezzei s innen — ha szükség — a szebeni bíró és esküdtpolgárok elé ¹⁾.

A város közhatóságának törvényszéki hatásköre ezen rendelkezését, hivatalos pecsétének tetemes jogbővítéssel újabban megerősítése s országos hitelességüvé emelése zárta bé, a mi bővebb ismertetést érdemel. „Polkescher ²⁾ Jakab a szabad művészetek mestere és Mun Miklós kolozsvári polgárok — így hangzik az erről kelt oklevél — maguk és több kolozsvári polgárok és vendégek nevében előadták a király előtt, hogy ámbár Kolozsvár városának, s illetőleg annak közönségének és egyetemének ³⁾ egyebek közt az a kiváltsága és szabadsága is meg volt emberi emlékezetet meghaladó idő óta, hogy saját pecséttel birt és bir jelenben is, s avval a maga törvényhatósági körében, mint az ország más városai, kiváltságai értelmében, jogérvényesen élt; mégis némely egyháziak és világiak azon pecsét törvényhatósági erejének gyengítésével, a város nagy kárára és hátramaradására annak hitelessége alatt költ kiadványoknak sem most, sem jövendőben hitelt adni nem akarnak. A király az ország bárói és főrendei érett megfontolással adott tanácsa nyomán Kolozsvár régi pecsétét 1405-n július 2-n költ kiváltságlevelében újból helyben hagyta,

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR XCIV. száma alatt. E kiváltság az 1405-ki köztörvény 14. cikkének gyakorlati alkalmazása.

²⁾ Egy más oklevélben, Polkischer; ez itt németes, a szövegbeli szászos kifejezési alak; hátrább elé fog fordulni a Bülkyscher kifejezési alak is.

³⁾ *Communitas* seu *Universitas* Látható az oklevélben.

megegerősítette és szentesítette, egyszersmind királyi tekintélyénél s e — kettős pecsét alatt költ — kiváltság erejénél fogva meghatározván, hogy bármely végrendeleti, ügyvédvállási sőt bármi más természetű ügyekben a nevezett város polgárai, vendégei, lakói és népei érdekében, akár általánosságban, akár részletesen bármely alakban, tartalommal, záradékkal és bármily pontok s czikkek alatt, de helyesen és észszerűen költ vagy ezután kelendő s e pecséttel hitelesített bármely iromány, az ország bármely világi és egyházi biráinál, törvényszékei és közhatóságai előtt, most és minden időben azon hitelességgel és jogerővel birjon, melylyel azok előtt a Budaváros pecsété alatt költ bárminő irományok birnak, azon pecséttel a város, s az avval kiadott irományokkal annak polgárai szabadon és tetszés szerént élhessenek, azokat használhassák, s így kiállított irományaiknak mindenki teljes hitelt adni tartozzék¹⁾.

A mint a XIV-ik században a katonai várszerkezetből lassanként vármegyehatóság fejlődött ki s a kettő között válaszvonalat húzni hosszú időn át nem lehetséges : úgy a XV-dik században a városok önálló hatóságokká léte első korszakában azok politikai és törvénykezési szerveit és hatáskörét annyira egybeszővődni látjuk, hogy a mint a királyi kegyleveleknek egyik iránti intézkedései a másikat is akarva nem akarva a legtöbbször érintik : úgy a kettőt életnyilvánulásaiban is tisztán megkülönböztetni és elválasztani teljességgel nem lehet. Ezelőtt négy századdal az igazgatás a törvénytétellel csaknem ugyanazon személyekben volt egyesülve, sőt oklevelek mutatják azt, hogy a városi tisztviselők legfőbb functioi eleinte biráskodásban állottak inkább mint közigazgatási teendők végrehajtásában — a városnak mint polgári autonom testületnek mindkettőre nézve ugyanazok levén végrehajtó közegei. A midőn tehát a birósági és esküdt polgársági intézmény fennebbi alakulásait előadtam, úgy hiszem, az olvasót egyszersmind a politikai igazgatásra nézve is némileg tájékoztam. Ide vonatkozólag azonban szükségesnek látom még Zsigmond királynak Kolozsvár városa érdekében költ némely oly intézkedéseit ismertetni, melyek annak inkább politikai és közjogi állását és történeteit érintik.

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LXXV. száma alatt.

Trónra léptekor s később az ország kibékítésekor 1402-n is Zsigmond király Kolozsvár régi kiváltságait megerősítette volt. De több parancsok mutatják, hogy azok gyakran lőnek megtámadva s a kegyelt városnak folytonos védelemre volt szüksége. 1402-n a Kútne-hegyek melletti réten január 15-n költ parancslevelében mindkét Miklós nevű erdőn-túli vajdának és annak alvajdának, úgy a kolozsvári tiszteknek ¹⁾ a király szigoruan meghagyta, hogy Kolozsvár város polgárait Károly és Lajos királyoktól nyert szabadságaikban és régi kiváltságos kedvezményeikben megháboríttatni ne engedjék, hanem őket azok élvezetében tartásuk meg és védelmezésük, személyeiket ne bántalmazzák, vagyonukban kárt ne tegyenek, őket ne büntessék s büntettetni mások által se engedjék ²⁾. Ennél általánosabb irányu és fontosabb ama két kiváltságlevél, mely Magyarországnak és az erdőn-túli vajdának 1403-n Zsigmond király ellen támadása alkalmából költ, midőn Kolozsvár azért, hogy hűségében megmaradt, a vidékkel együtt fel lőn dulva s népe szinte véginségre jutott. A király e baj orvoslásául két nagy jótéteményben részesítette, t. i. minden létező kiváltságait megerősítette s kereskedelmének Velenczéig szabad utat nyitott. Az erről költ mindkét oklevél oly érdekes, hogy megérdemli az ismertetést. „A király elébe járultak — így szól az első, mely 1404-n jul. 28-n Costal ³⁾ alatti mezei táborában költ, — Kerestély kolozsvári plébánus úr és polgár Mun Miklós, tiszteletes és eszes férfiak maguk és az egész község nevében eléadták, hogy az ország közelebbi zavarai alkalmával, midőn némely székelek Magyarország erdőn-túli részeibe betörték, Kolozsváron és vidékén azok népeinek a király és szent korona iránti rendíthetetlen hűségéért több dúlást és gyujtogatásokat hajtottak végre, rokonaikat meggyilkolták és nekik elviselhetetlen károkat okoztak; a király siralmas sorsukon megindulván, a végre, hogy őket véginségre jutástól megmentse s kegyelme és kedvezései által jobb állapotra juttassa, boldog emlékezetű Lajos királytól és más királyi elődeitől nyert minden szabadságaikat megerősítette, helyben hagyta, előtte kedveseknek és elfogadottaknak nyilatkoztatta, s

¹⁾ *Officialibus in Kolosuar.* . . . Látható az OKLEVÉLTÁR LXX. sz. a.

²⁾ Látható az elébb megjelölt oklevélben.

³⁾ Hátrább Costel-alakban jó elé.

Henrik fiának, Jánosnak és Laczk Jakab erdön-túli vajdáknek, a székelyek ispánjainak és a vajdák alvajdáinak és alispánjaiknak az ezek szerint cselekvést s a Kolozsváratt és vidékén levő összes százszoknak szabadságaikban oltalmazását legsúlyosabb méltatlankodásának magukra vonása terhe alatt megparancsolta¹⁾. A másik kiváltságlevél szintén e pusztításokkal és kárvallással van indokolva, de szerzőinek nem a székelyek vannak mondva. A közelebbi zavarok idejében — így szól a király — 1404-n szintén Jakab apostol ünnepe utáni hatodnapon Morvaországban, Gostel alatti táborában költ másik parancslevelében — bizonyos vetélytársai²⁾ az iránta való tökéletes hűségért és abban való állhatatosságért Kolozsvárt és vidékét sőt az erdön-túli föld minden részeit felzavarták, házakat égettek fel, a lakosok rokonait megölték s csaknem véginségre juttatták; sorsukat szivére véve, nyomorukon segítőleg őket kegyelme bővségében részesíteni elhatározta. Ez okért megengedte, hogy Kolozsvár polgárai áruikkal mind Magyarországon benn, mind azon kívül bár hová, jelesen Venczébe, Bécsbe, Csehországba, Lengyelországba és Morvába vagy bármely más országrészekbe szabadon elmehessenek, ott vásárlást, cserét és cladást tehessenek, minden akadály nélkül saját szabadságuk szerint, Budaváros netalán ezzel ellenkező szabadsága ellent nem állván, mindaddig, míg a király országa egyházi és világi főrendeivel e dolgot éretten megvizsgálandja, és ha valamely egyháznagynak vagy bárónak ezt meggyengítő írása vagy joga lenne, az iránt észszerűen intézkedik. Meghagyta tehát a király az ország minden egyházi és világi nagyjának, báróknak, ispánoknak, várnagyoknak, nemeseknek, városoknak és szabad községeknek s azok biráinak, igazgatóinak — Rectoribus — és városnagyjainak — villicus — jelesen pedig Buda város birájának és esküdt polgárainak, hogy Kolozsvár polgárait országa határain belől bárhová és bármely helyekre úgyszintén a megnevezett országokra menő útjokban ne gátolják, hanem ha áruiktól a tartozó, szokott harminczadot és vámot megfizetik, szabadon jární és kelni megengedjék, sőt őket kedvezéssel, segélylyel és tanácsal gyámolítsák³⁾.

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LXXII. száma alatt.

²⁾ Certei *Emuli* nostri — az előbbiben *Siculi* nostri volt írva.

³⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LXXIII. száma alatt. Az 1405-ki köztörvény 17-ik cikkének alkalmazása.

Nem tudom kiegyenlítő okát adni e két oklevélben előforduló amaz ellenkezésnek, hogy egyik szerént a királynak Magyarországról Erdélybe betört székelyei, a másik szerént vetélytársai dulták fel Kolozsvárt és vidékét. Ezt későbbi kutatások derítsék fel, én az érintett kedvezményadás tényét az indokolásban levő ellenkezés által kétségessé válnak nem tartom.

Kolozsvár kiváltságainak, azok egész országra kiterjedő, általános tartalma szerénti érintett megerősítésén kívül, van még Zsigmond királynak a két erdélyi vajdához, alvajdákhöz és székelyek ispánjához külön-külön és együttesen, a három szomszéd vármegye ispánjaihoz és főbb tiszteikhez együttesen, úgy az erdélyi részekbeli szászokhoz szintén együttesen intézett három parancslevele, melyek Kolozsvár ezen kori politikai állására s kivált annak a szász székekhez való viszonyára nevezetes világot vetnek.

Az elsőben, mely 1405-n Budán jul. 4-n költ, a király Tamási Henrik fiának Jánosnak, Jakabnak, Szántói Laczk fiának mint erdélyi vajdáknak, egyik jelen nem létében a másiknak, sőt Salamon fiának, Mihály, székelyek ispánjának is megparancsolta, hogy miután Kolozsvár város polgárait, vendégeit és lakosait, azoknak szent királyoktól nyert jogait, törvényhatóságát, kiváltságait, mentességeit, úgy szintén azok javait, királyi oltalmába és pártfogásába vette, őket ezen joguk és törvényhatóságuk gyakorlatában, szabadságaikban sat. úgy vagyonaikban bárki által helytelenül s törvény útján kívül meggátolni, terheltetni, háborgattatni, és megkárosítani ne engedjék, hanem őket védjék, pártolják, oltalmazzák, a király rájuk ruházott tekintélye nevében ¹⁾.

E parancsát Zsigmond király később még kétszer újította meg. Először 1419-n Budán, aug. 24-n Ferenczi Gáspár, bíró, Keusel Márton és Szöcs Bálint esküdt polgárok kérésére, intézve azt Miklós erdélyi vajdához ²⁾, azután 1436-n Prágában, septemb. 4-n, intézve Cseh Péter ³⁾ és Csáki László erdélyi vajdákhöz, azok

¹⁾ Hártyára írva kívülről a királyi nagyobb pecséttel hitelesítve, a mi ma töredezett. Látható [P. 23. szám a. oklevélben.]

²⁾ Hártyára írva, a király veres viaszba nyomott kisebb pecsétével megerősítve. Látható [P. 25. sz. a. oklevélben.]

³⁾ Petro Chech de Lewa. Látható [P. 27. sz. a. oklevélben.] E név egy ugyanezen keletű második példányban Chech-alakban jő elé s így helyesebb Cseh-nek olvasni. Látható [P. 28. sz. alatt.]

vajdai helyetteséhez s általuk minden ezután leendő vajdákhoz az iránt, hogy a szászokat, az az Kolozsvár város biráját, esküdt és más polgárait és az egész közönséget . . . régi szokásaikban, szabadságaikban, törvényes örökségeikben, vagyonaikban, valamint háborgatóik ellen a királyi nevében oltalmazzák ¹⁾.

Szintily fontosságuak a királynak a szomszéd vármegyékhez és szász székekhez intézett parancslevelei is. Az elsőben, mely 1405-n Jakab apostol ünnepe után harmadnapval Zágrábban költ, a király tudtára adván Kolozs, Doboka és Szent-Imre vármegyék ²⁾ főispánjainak, hogy miután Kolozsvár hű polgárait, vendégeit és lakóit a tőle és királyi elődeitől nyert jogaikkal, törvényhatóságukkal, szabadságukkal, kiváltságukkal, kedvezményeik- és mentességeikkel, úgyszintén javaikkal és jószágaikkal egyetemben — a mennyiben mind ezek igazak és törvényesek — különös királyi kegyelmébe, oltalmába és pártfogásába fogadta : megparancsolta nekik, hogy a nevezett várost és polgárokat az ő említett jogaikban, törvényhatóságukban, szabadságaikban és kiváltságaikban, kedvezések- és mentességeikben, mint szintén igaz és törvényes javaikban és birtokaikban törvényen kívül senki által háborgatni, terheltetni, nyugtalaníttatni és megkárosíttatni ne engedjék, hanem inkább a királytól nekik adott hatalomnál fogva azok ellen védni, pártfogolni és oltalmazni tartásák kötelességöknek ³⁾. A másodikban, mely szintén Zágrábban és szintazon napon költ, a király tudtul adván az érintett hét székbeli szászoknak az iménti indokokat és azt, hogy ő a kolozsváriakat királyi kegyelmébe fogadta s maga helyett a hét székbeli szászok védelmére bizta : egyszersmind szigoruan megparancsolta nekik, hogy Kolozsvárt és a kolozsvári polgárokat, vendégeket és lakókat törvényes és igaz jogaikban és szabadságaikban védelmezzék s őket törvény útján kívül senki által megháboríttatni ne engedjék, királyi kegyelme elvesztése terhe alatt ⁴⁾. Ez adatok és királyi intézkedések

¹⁾ Feljül jobbról a parancs homlokán ez áll : *Relatio Emerici de Marczaly Magistri Curie*. Látható [Fasc. P. 27. sz. a.]

²⁾ Melyik mai vármegyének volt ekkor Szent-Imre neve s tévedés van e benne vagy a korona valamely várispánsága van itt értve? Felvilágosítani képes nem vagyok. Látható az OKLEVÉLTÁR LXXXII. száma alatt.

³⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LXXXIII. száma alatt.

⁴⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LXXXIV. száma alatt.

Kolozsvár municipalis önállóságát sajátosságos alakban mutatják. Magokból az oklevelekből látszik, hogy saját törvényhatósága, kiváltságos állása és törvényei vannak, s mégis egyfelől az erdélyi vajdák s a három szomszéd vármegye főtisztviselői, másfelől a nagy távolságra fekvő szász székek védelme alá helyeztetvén: úgy látszik, mintha ez által mintegy maga a király vetette volna a várost idegen gyámkodás alá s fosztotta volna meg önállósága azon fő jellegétől, hogy sorsát függetlenül intézze, önmagának s dolgainak szabad elhatározásu ura legyen. Azonban e — ma anomaliának látszó esemény amaz időkben szintoly természetes mint szükséges, a kisebb erőnek nagyobbal társulása, különös királyi kegyelem műve s a városra nézve valódi áldás volt; a király a mellett, hogy a vajdákra saját rokonszenve kifejezése által hatni kívánt — politikai szövetségi viszonyba hozta azt egyfelől a szomszéd vármegye törvényhatóságaival, melyekkel földrajzi fekvése s kereskedelmi és más életviszonyainál fogva leggyakrabban kellett érintkeznie, másfelől egy oly nemzeti elemmel, melyhez lakosainak tetemes része a vérség, s az egész municipium rokon intézmények kötelékei által voltak fűzve.

Hogy a kolozsváriaknak a hét szász szék védelmére bizatása nem volt egyéb a király részéről mint udvari irályi forma s az innen és túl levő s politikai önhatósággal bíró két területnek egymás szövetségére s erkölcsi támogatására útalása, világos tanúságot tesz róla ugyanazon királynak 1433-n sept. 21-n költ s Kolozsvár és Besztercze közönségeihez sőt az erdőn túl a Barcaságig lakó összes szászszághoz intézett parancslevele, melyben a király tudtokra adván, hogy a hét szász székek összes szászai panaszosan terjesztették elébe azt, hogy a beszterczeiek és kolozsváriak azon részek könnyebb igazgatása s a törökök betörései elleni biztosabb megvédhetése tekintetéből tetemes pénzen szoktak a havasalföldi s olykor a török széleken kémeket tartani, sőt a mikor azok hiteles jelentéséből ez országrészekbe ellenséges betörési szándékról értesülnek, Fogarastól Hátszegig a havasok és havasi utak s ösvények elzárolására és bevágására nem csekély fegyveres erőt szoktak azon havasokban önköltségöken tartani, a mint ez a közelebbi évben is történt, midőn az utakat és ösvényeket kétezer emberrel őriztették; mégis a kolozsváriak és beszterczeiek, ámbár e védelmi intézkedés éppen úgy van az ők mint a panaszlók hasznára és

érdekében — a hét szász széket sem munkával és költséggel nem segítették, sem a mondott kémek és határszéli örök fizetésében semmi segedelemmel közre nem járultak, sőt őket jövődöben is segitni és e költségek fedezésében közrejárulni nem akarnak, a panaszlok világos kárára s jogaik nagy sérelmével; kijelentette egyszersmind azon akarátját is, hogy a kolozsváriak és besztter-czeiek a kémtartási és határöriztetési költségekben a hét szász székek lakosit segítsék, minék folytán a legszigorubb királyi parancsolattal meghagyta, hogy vevén ezen rendeletét, mostantól fogva jövődöben — további parancsát nem várva — a mondott védelmi költségekhez a hét szász székkal együtt — a midön annak szüksége előáll — közrejárulni, azokat pénzzel és munkával illő mértékben segitni, sőt az általuk a mondott két ezer határörre tett s hitelesen bebizonyítandó költségeknek is rájok eső részét azon mennyiségig, a melylyel ily cím alatt a királynak is tartoztak volna — fizessék meg; mit ha cselekesznek jó, különben meghagyta Chák László erdélyi vajdának és helyetteseinek, hogy őket alkalmas eszközökkel rászorítsák, de a dolog miben állásának előleges kinyomozása és annak alapossága iránti kellő megbizonyosodás után és úgy, a mint azt a törvény és józan okosság hozza magával ¹⁾).

Hogy a hét szász szék lakóinak az önfentartás és gyarapítás ösztönében gyökerező, atyáitól örökölt és századokon át szívós kitarással követett politikája volt az erdön-túli összes szász elemet egyforma politikai, közigazgatási, törvénykezési és czéh-intézmények, közös adózási és katonáskodási ügy honvédelmi kötelezettségek, szóval : közös nemzeti érdekek létrehozása által saját politikai területökhöz csatolni, ez bizonyos, valamint az is, hogy ez érdekekben egyik-másik, kivált német nemzetiségű királytól hathatós intézkedéseket vívtak ki. Ilyen volt a fenforgó is. De hogy ez Kolozsvárra nézve életbe lépett volna, én semmi más emlék által igazolva nem láttam; ellenkezőleg e városnak katonáskodás és honvédelem tekintetében Zsigmond alatti önállóságát általam részint a fennebbiekben, részint a mindjárt következő kiváltság által tanusítottnak tartván : e kérdés további tisztázását jövő időknak s kutatóknak hagyom fenn.

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR XCVIII. száma alatt.

Azonban ideje már előadásom egy kapcsolatos más ágára térve tovább haladnunk.

Vajjon Kolozsvár adófizetési kiváltsága érvényben maradt-e ez időszakban is, vagy a király 1405-ki kisebb végzeménye 10. cikke szerint a királyi collectát és adót minden város valameny-i polgára fizetni tartozván s azoknak, kiket a király mentesít, adóját a községi adó befizetésekor a kincstárba már befizetettnek tekinteni, illetőleg a községi adóból levonni kellett: e szigoru s általánosan kötelező erejű törvény alól Kolozsvár polgárai sem voltak kivéve? adathiány miatt meghatározni nem tudom.

Honvédelmi kötelezettsége egy 1405-n július 2-n költ kiváltságlevélben szabatosan meg van határozva. „Pulkyscher Jakab, szabad művészetek mestere és Mun Miklós kolozsvári polgárok, városuk polgárai, népei és vendégei, szóval egész egyeteme nevében — így hangzik az — a király elébe terjesztették, hogy jóllehet ők a királynak csak az erdőn-túli részekben kelet felé viselendő általános személyes hadjáratai alkalmával kötelesek, ő felségének vagy az erdőn-túli részek vajdájának 200 arany forintot fizetni, de sem többel, sem hadba menéssel nem tartoznak, mégis az erdélyi vajda és alvajda Kolozsvár polgárain, Lajos királytól nyert kiváltságuk ellenére, a 200 forintot minden évben, mikor hadjárat nincs is, felvenni s őket hadba menni kényszeríteni akarja, és törekszik. A király megtekintvén Kolozsvárnak mindig de kivált az ország közelebbi háborgásai és mozgalmi idejében tanúsított állandó hűségét, azt nem csak elődeitől nyert szabadságaiban bántatlanul megtartatni, hanem új kiváltságokban és kedvezményekben részeltetni s az ő tisztességével és királyi méltóságával ellenkező visszaélési újításokat megszüntetni kívánván: országa egyházi és világi főrendei és bárói érett megfontolással adott tanácsa hozzájárultával meghatározta, hogy a kolozsvári polgárok, vendégek, lakók és népek, s az egész városi közönség, mostantól fogva ezután minden időben az előlidézett kétszáz arany forintot — de annál nem többet — olyankor, midőn a király a keleti részre hadjáratot hirdet, és azt végre is hajtja, az azon időszereinti vajdáknak megfizetni tartozzék, azon évben, midőn a hadjárat történik, de sem maguk a vajdák, sem más vezérek és kapitányok őket sem hadgyakorlatokra vagy hadbamenésre, sem a mondott hadjárat költségnél többnek vagy másnak fizetésére

kényszeríteni vagy rászorítani semmi alakban és módon bármiképpen és ürügy alatt ne merészeljék s meg ne próbálják¹⁾.

A földművelést s kiválóan annak bortermelési ágát illetőleg ismertetek még néhány adatot, melyek a mellett, hogy a tulajdon szabadságának eszméjét érintik, egyszersmind a város önállósítására s a bortermelés emelésére is irányulnak. A király t. i. 1409-n ápril 7-n, Budán költ parancslevelében meghagyta István erdélyi püspöknek és általa püspöki utódinak, hogy mivel ő Kolozsvár városát már régen országa többi királyi városai közé sorozta, számította és csatolta, s azok minden kiváltságai, mentességei, szabadságai és kedvezményei részesévé tette: ennek következtében mint ily kitüntetett és feldíszesített várost hűségében való állhatatosságáért legújabbán, s különös kegyelemből, az ő maguk szőlőhegyökben és határán, valamint szintén István püspök és más bárkik földjén, birtokán, szőlőjében és határain termő boruktól kilenczed és földbér vagy hegyvám fizetésétől mentté és szabaddá tette, arról nekik kiváltságlevelet adott, s hogy avval következő minden időekben élhessenek s dicsekedhessenek, megengedte; ennél fogva a nevezett püspöknek s püspöki utódinak megparancsolta, hogy ezentúl Kolozsvár polgáraitól és vendégeitől az ő borukból és szőlőikről kilenczedet és földbért vagy hegyvámot venni vagy vétetni semmiképpen ne merészeljenek, hanem ha az igaz hortízedet megfizették, hagyják el, hogy ők boraikat minden kilenczed és földbér vagy hegyvám fizetés nélkül békében, szabadon és akadály nélkül vihessék és szállíthassák haza²⁾.

Egy másik oklevélben a kolozsváriak bárhol levő szőlőire és azok termésére nézve általánosan ki van mondva azon elv, mit az előbbi az erdélyi püspöki birtokokra nézve felállított. „Azon indoknál fogva — mondja 1409-n márcz. 25-n költ kir. parancslevelél — hogy Kolozsvár eddigi állandó hűségének megjutalmazása által, további állhatatosságra buzduljon, s a végre, hogy e város, mint az ország több szabad városai is, mind népének és vagyónának sokasodása, mind szabadságainak és kedvezményeinek kiterjedése által növekedjék és gyarapodjék, annak bármily hivatali állásu, sorsu és állapotu, mostani és ezután leendő lakóit a boraik-

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LXXIV. száma alatt.

²⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LXXXVII. száma alatt.

tól és szőlőhegyeiktől való kilenczed és földbér vagy hegyvámfizetéstől — legyenek e szőlők bárhol, bármely vidéken és tartományban, bárkik határiban, mostantól kezdve örök időkre felmentette, szabaddá tette, országa többi városaival különösen pedig az erdön-túliakkal egyenlő szabadságba helyezte s őket a mondott kilenczed és hegyvám fizetése alól az ország egyházi és világi főrendeinek érett tanácsa hozzájárultával felmentette, királyi teljhatalmánál fogva rendelvén, hogy e mentesítést soha senki, semmi módon és eselszövénynyel meg ne változtathassa, esonkithassa s kétség alá ne vonhassa, de teljes és megdönthetlen legyen ereje, bármily helyen, bárminő községek és egyének közt, s bármiként létre jött szövetkezések, egyezmények, kötések és ígéretek, sőt esküvel pecsételt irások is ellent nem állván¹⁾.

Ez általános mentességi kiváltságnak csak alkalmazása s illetőleg megújítása Zsigmond királynak Lőrincz városbíró és Jakab esküdt polgár és szabad művészetek mestere kérésére 1414-ben Esztergomban octob. 7-n költ s az erdélyi vajdához és alvajdához intézett azon parancslevele, melyben nekik meghagyta, hogy Kolozsvár polgárait régi szabadságaikban tartsák meg s jelesen Zsombori Jánosnak, az erdélyi püspök bordézma-jövedelmei haszonbérelőjének — ha az eddig ott szokásban nem volt — meg ne engedjék, hogy püspöki tízedben kapott borát Kolozsvárra béhozza ott letegye és árultassa²⁾.

Szintily tartalmu parancs- s illetőleg kiváltságlevelet adott a király Kolozsvár polgárainak 1419-n Budán szent István király napján a kolosmonostori apát zsarolásai megakadályozása végett.

Panaszoltak t. i. ezek, hogy Henrik apát dézmaszedői igen szigoruan, megterhelőleg és túl bőven csikarják fel rajtok a dézmát, dézmásaik idejében nem mennek ki dézmalıni, néha nyolcz és több napon is át tele hordókkal a monostori szőlőhegyekben künn várakoznak, a 80-as hordókat száz vedreseknek állítják, ajándékot várnak sat. Megparancsolta azért a király Henrik apátnak, hogy ő és dézmaszedői a kolozsvári polgárok borából az őt

¹⁾ Látható az ORLEVÉLTÁR LXXXVI. száma alatt.

²⁾ Az oklevelen fenn jobbról: *Relacio Domini Johannis Archiepiscopi Strigoniensis ac Vicary Generalis R. Maiestatis*. Regál papirosra írva, a király nagyobb rányomott pecsétével erősítve, a mi azonban le van töredezve. Látható [Fasc. V. 6. sz. a.]

illető dézmát igaz vederrel vagy mértékkel, a maga rendes idejében és helyén, jutalom-várás és késleltetés nélkül, az ő régi dicséretes szokásaik szerint vegyők ki s tulságos dézma-követeléssel vagy bármi más módon őket ne terheljék, mert a nem engedelmeskedés esetére meghagyta az erdélyi vajdának és alvajdának, hogy azok őt a király ezen parancsa teljesítésére keményebb eszközökkel is rá szorítsák ¹⁾.

Ez elveket — a mint fennebb elő volt adva — már I. Lajos király törvénybe iktatta volt 1351-n, sőt kiváltságot is adott róla a kolozsváriaknak 1377-n; de úgy látszik, hogy a püspök, kolozsmonostori apát és némely más földbirtokosok mint akkor úgy most is megfélemedtek róla, vagy nem akarták azokat megtartani. Ezért voltak kényszerítve Kolozsvár polgárai s felhíva az uralkodók a baj sikeres orvoslásáról ismét és ismét gondoskodni.

Hátra van még a királynak a kereskedelem érdekében tett intézkedéseit ismertetnem. Két tényt állapítanak meg ezek tisztán: egyik az, hogy Kolozsvár lakóinak ez időben életfoglalkozása túlnyomólag a kereskedés, s a városnak magának virágzásba indult kereskedési forgalma volt; a másik, hogy a király a kereskedelmet egész uralkodása folytán következetesen és soha nem lankadó figyelemmel kísérte, közvetlen védelem és közvetett segély által gyámolította. E tárgy megérdemli, hogy vele tüzetesen s a mennyire az adatok engedik, kimerítően foglalkozzam. Nézzünk végig Kolozsvárnak kereskedelmét illető kiváltságain.

Az első derekas kiváltság 1404-ről való, mely költ Budán jun. 20-n. „A király dicsősége és ékessége — így kezdődik az — annál fényesebb, minél inkább gondoskodik hű alattvalóinak javáról és boldogságáról, eltörölvén a hibás újításokat, hogy az által ő dicsőségben, alattvalói hűségben és számban gyarapodjanak. Ez okból mindeneknek értésül kívánja adni, hogy élébe járulván Kerestély mester, kolozsvári plebánus és erdön-túli egyházmegyei kanonok, úgy Mun Miklós kolozsvári bíró, maguk és Kolozsvár polgárai és népei nevében fájdalmason panaszták, hogy a midőn ők vagy közülök valaki szükséges élelmők megszerzése végett az

¹⁾ Az oklevelen fenn jobbról: *Relatio Petri Tere. de Brezenthé Magistr. Tauarnicor. Reg. Maiestatis*. Hártyára irt oklevél, a király kisebb pecsétével erősítve. Látható [l'asc. V. 7. sz. a.]

ország más tartományaiba és részeibe mennek, úgy a király mint némely más birtokosok vámszedői rajtok különböző méltatlanságokat követnek el, javaikat és áruikat erőszakkal elveszik, személyeiket gyalázólag kisebbitik, s általában ők a vámszedők által önkényesen béhozott különféle újítások által gyakran minden irgalom nélkül sanyargattatnak; és pedig legelsőbbben is az által, hogy a midőn ő felsége hű polgárai és vendégei többen együtt, vagy közülök valamelyik a mondott vámos helyekre érnek, s lovaikat a vámfizetést jelelő sorompóhoz vagy oszlophoz véletlenül meg találják kötni, a vámosok rajtuk azonnal 40 denárt sőt többet is vesznek; vagy ha azon polgárok és vendégek a szükséges fegyverekkel szokott módon ellátva vámfizetés végett a vámszedők házaiba bémennnek, s fegyveröket künn nem hagyják, ismét 40 dénárt s annál többet is csikarnak ki tőlük; továbbá ha szekereikkel és árúczikkeikkel a vámhelyekre érve, lovaik vagy szekereik a vámsorompót vagy vámházat csak valamivel túlhaladván maguk után hagyják, vagy éppen szállásaikra hajtának és az igaz és jogszerű vám megfizetése végett onnan mennek a vámházhoz; végre hogy ha ők a vámházhoz közeledvén, az idő vesztegetésének kikerülése tekintetéből, a vám megfizetése végett emberöket a mezőről jó előre béküldik, s maguk tovább mennek, az érintett vámszedők azonnal csalási szándékkal vádolva őket s állítva, hogy áruikkal együtt a vámot kikerülni akarták, őket javaikban megkárosítják, megrabolják és gyakran megverik; sőt a midőn a nevezett polgárok és vendégek vagy követeik saját ügyeikben a királyhoz vagy királynéhoz akarnak menni, vagy szekereiken a maguk számára ágyneműt és élelmet visznek, vagy olykor szekér és árú nélkül csak lóháton járnak az országban bajaik igazítása végett, e vámszedők azonnal tőlük, szekereiktől, lovaiktól, drágaságaikról, a királynak és királynénak vinni szándékolt ajándékokról ¹⁾, sőt kereskedés végett magukkal vitt arany és ezüst pénzeiktől is az ő nagy kárakra vámot csikarnak; egyszersmind e sérelmek orvoslását kérvén. A király országa egyházi és világi főrendeinek egyező tanácsából e hibás újításokat és ártalmas vissza-

¹⁾ Ez lehetett a fennidézett törvényről szabott új évi ajándék; vagy tán egyes városok és polgárok kedveskedésül vitt szabad adománya van érte?

éléseket megszüntetni határozván, az ország határán belől vám-szedési joggal bíró összes főrendeknek, báróknak, egyházuagyoknak, ispánoknak, várnagyoknak, nemeseknek és tisztviselőknak, nem különben a királyi vámok szedőinek is megparancsolta: hogy mostantól kezdve a mondott polgárokat és vendégeket, a fenn elésoroltakért letartóztatni, az érintett büntetést rajtuk felcsikarni, őket háborgatni, javaiktól megfosztani és károsítani ne merészeljék, tőlük vámot ne csikarjanak, hanem őket és utódaitkat most és minden jövőendő időkben az országban szabadon szétjárni, s a mondott vámhelyekről békésen és háborítás nélkül eltávozni engedjék¹⁾ 1405-ből Kolozsvár város vámügyét illetőleg három nevezetes oklevél van, melyek közül az első költ jul. 27-n Zágrábban. Ebben ugyan ez évi királyi végzemény 17-dik törvénycikkével²⁾ egyértelműleg s az ország egyházi és világi főrendinek és báróinak tanácsából megparancsolta a király országa egész területén bárhol levő, szárazon vagy vízen királyi vámot tartó várnagyainak, tiszteinek és vámszedőinek, hogy miután kolozsvári hű kereskedő polgárait és vendégeit a királyi vámhelyeken minden vámfizetés alól kivette, felmentette, azok javaiért, lovaiért, ökreiért és más eladó állataiért, valamint egyéb áruikért is vámot és a vám ürügye vagy bármi más szín alatt egyéb fizetést zsarolni ne merészeljenek, hanem szabadon hagyják jönni-menni, kereskedni az ország minden részében, se pedig őket fel ne tartóztassák, meg ne károsítsák, ne sanyargassák, a király kegyelmének elvesztésével való fenyegetés terhe alatt³⁾. A másikban, mely szintazon évben költ Budán, jul. 4-n, a király azon okból, hogy a mint erről bizonyos tapasztalásból eredő tudása van, Kolozsvármegyében Léta-várhoz tartozó szent-miklósfalvi vámhelyen a fő- és alvám-szedők kereskedés végett az országba jött idegen valamint a hazai kereskedőknek javaikban és vagyó-

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LXXI. száma alatt. Ez oklevélnek van még egy teljesen azonos példánya T. 19. szám alatt, valamint egy harmadik is T. 20. alatt; de ez utóbbiról a levén a városi levéltárban följegyezve, hogy elveszett, azt nem láttam; nem tudom tehát: királyi, konventi vagy káptalani átírat?

²⁾ Látható Zsigmond király ez évi kisebb végzeménye rendén, *Corpus Juris Hungarici*. Edít. Bud. MDCCCXLIV.

³⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LXXXII. száma alatt.

nukban sok károkat tesznek, őket sanyargatják s bosszusággal illetik, elannyira, hogy több kereskedők és utazók a tőlök való félelemtől meghatva és elrettentve, az erdön-túli részekbe s kivált Kolozsvár felé közeledni sem merészelnek, a miből mind magának Erdélynek és Kolozsvárnak, mind Magyarország többi részeinek és a királyi fiscusnak nagy kára, méltatlansága és hátramaradása következik; hogy e gonoszságoknak határ vettessék, saját elhatározásából, királyi hatalma teljességénél fogva s országa egyházi és világi nagyjainak helyeslő tanácsát is meghallgatva, ama vámot visszavonta, eltörölte, megszüntette, és megsemmisítette s hogy soha semmi okból és semmi tekintetért többé vissza ne állitassék, meghatározta ¹⁾. A harmadik oklevél, mely szintén az előbbi keltű, a kolozsvári kereskedőknek mások hibájaért és adósságaért idegen helyen le nem tartóztathatását s ügyöknek még ez esetben is saját városuk hatósága előtti elintézését biztosítja. Ez oklevélben az intézkedő király oly emelkedett szellemmel s országa kereskedelmi ügye iránti oly mély érdekeltséggel szól országa népéhez, hogy a mai idő is nemes lelkesedést s tanuságot meríthet belőle, — ide igtatom gyönyörű tartalmát.

Súlyos panaszképpen terjesztették elé a kolozsvári polgárok és vendégek — így szól abban a király — országa egyházi és világi főuraihoz, báróihoz, az ispánokhoz, várnagyokhoz, nemesekhez és azok tiszteihez, kivált pedig a királyi és magánosok harminczadosaihoz és vámszedőihez, úgy szintén a városok és szabad villák biráihoz és városnagyjaihoz intézett parancslevelében — hogy a midőn ők élelmők megkeresése végett, javaikkal és árucezikkeikkel az ország különböző vidékeire mennek, találkoznak az elősoroltak közt olyanok, kik őket mások kérésére személyesen megítélik s ítéltetik, javaikat és áruikat mások adósságaért, hibáiért, bántalmazásaiért és kihágásaiért letartóztatják az ő nagy kárakra s jogaik súlyos megcsorbításával. Minthogy pedig — mondja tovább a király — az igazsággal megegyező s a jogosság hozza magával azt, hogy senki a más bűneért ne bűnhődjék s bántalmazást ne szenvedjen, s ő királyi méltóságát s uralkodói kötelmeit az arról való különös gondoskodásban véli állani, ne hogy az ártatlanok és hiba nélkülök, különösen pedig a kereske-

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LXXX. száma alatt.

dök, a kiknek szorgalma és eszélyessége országait a szükségesekekkel a bővölködésig ellátja, s gazdagokká teszi, illetéktelenül elnyomassanak s javaikban és áruikban megkárosittassanak, sőt inkább sorsuk a királyi kegyelem kedvezményeivel könnyítettessék : mindezeknél fogva szigoruan megparancsolta, hogy Kolozsvár azon hű polgárait és vendégeit, kik lovaikkal, ökreikkel és más áruikkal az országba szerteszét járnak-kelnek, megvevén tőlük az igaz harminczadot és törvényes vámot¹⁾, békén s akadály nélkül bocsássák át harminczad- és vámfizető helyeiken, jóságáikon és senki se merje őket megítélni, bíró elé állítani, sem arra kényszeríteni, vagy javaikat és áruikat letartóztatni; különben ezen parancsa áthágóit, a nádor vagy az erdélyi részek vajdája vagy azon vármegyék ispánja, alispánja és szolgabirái által, a hol ez — a mi azouban távol legyen — netalán történt, parancsai iránti engedelmességre az illetőket királyi hatalma tekintélyével és súlyos megterhelhetőséggel is rá fogja szoríttatni és kényszeríteni. Ha pedig valakinek valami ügye vagy keresete van ezen polgárok és vendégek ellen, arra nézve saját birájok és esküdt polgáraik előtt a jog és igazság szabványa szerént teljes elégtételt fognak kapni²⁾.

Szintígy védelmezte a király a kolozsvári kereskedőket az idegen országokból jövő kereskedők és kalmárok visszaélései ellen. Szokása — úgymond — némely idegen és külső kereskedőknek és kalmároknak, hogy a király és királyné vámosainak, úgy az ország egyházi és világi főrendei, bárói, nemesei és más lakóinak javát és előmenetelét álnokul kigondolt ravaszsággal maguk érdekében és hasznára kívánván kizsákmányolni, ha a bíró és esküdt polgárok őket nem fogadják bé, más városokban, villákban és

¹⁾ Minthogy az ország 1405-ki úgynevezett kisebb végzeménye — Decretum minus — 18-ik cikkében a kiviendő és béhozandó kereskedési árucikkekettől vámfizetés határozottatott, e teher némi könnyebbitése tekintetéből ugyanazon t. cikkben az is ki lőn mondva, hogy az ország kereskedő és Kolozsvár árus népétől, úgy a királyi mint magán vámhelyeken sem maguktól, sem lovaiktól, ökreiktől és szekereiktől, általában bárminő áruiktól és vagyonuktól vámot venni nem lesz szabad. E törvénnyel teljesen egybehangzók a fennérintett kiváltságlevelek. Lásd : *Corpus Decretor. Juris Hungarici*, Budac, MDCCCXLIV. 175. l.

²⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR LXXVIII. száma alatt. Az 1405-ki köztörvény 5-ik cikke rendeletének Kolozsvár polgáira nézve tiszteletben tartását s szigorú teljesítését tárgyalja. Fennebb már volt erről szó.

birtokokban telepednek le, s az egész ország vásáros helyeire és piaczaire szélyel járnak, különböző üzletekbe ereszkednek, vételt és eladást, cserét áruváltoztatást és szerződéseket téve, a nyereséget, hasznot és előmenetelt, sőt mintegy azon életmódot is, melylyel a királyi városok, mezővárosok és villák lakóinak kelene magukat fenntartani, tőlük elvevén, magukhoz ragadják, s azután — a mint gyakran történt — kevés idő multán az országból oda, a hová nekik tetszett, ismét eltávoztak, nagy jogmegcsonkításával, hátrányára és kárára mind a szabad királyi városok polgárainak, kereskedőinek és lakóinak, mind az ország más lakóinak. Hogy tehát ez álnok és csalárd úton és módon az ország azon polgárainak, kereskedőinek és lakóinak haszna és életfentartási eszközei idegen kezekbe ne jussanak, azon polgároknak és kereskedőknek, kik a király szolgálatában és az ország szerencsés és szerencsétlen kimenetelű hadjárataiban részt vesznek, s javaikat a szerencse és véletlen esélyeinek és veszélyeinek kitenni képesek, mások kezeibe ne jussanak, a király észszerű okoktól indítatva, Nagy-Szombatban 1435-n május 27-n költ kedvezménylevelében meghatározta, elvégezte és megrendelte, hogy külföldi és idegen szülött kereskedők, kalmárok, üzérek, csereberélők, vagy bármi más állásu és sorsu emberek, a király és királyné városaiban vagy bárhol és bármiképpen s bármi szín alatt a királyi felség különös engedelmé és beléegyezése nélkül lakás végett bé ne telepedhessék vagy valami kereskedést, üzletet és cserevásárt ne folytathasson, a vásárokat ne járhassa, árucikkkel adást-vevést ne tehessen, ne gyakorolhasson sehogy és semmiletteképpen, kivevén egyedül az oly külföldieket, idegeneket és jövevényeket, a kik elhatározták magukat arra, hogy az országban valamely helyen végképpen megtelepednek és meghonosodnak. Ez okon a király az ország báróinak, egyházi és világi nagyjainak, ispánjainak, várnagyainak, nemeseknek s általában minden egyházi és világi rendű birtokosainak a legszigorubb *császári-királyi* ¹⁾ parancscsal meghagyta és rendelte, hogy ezentul senki ily kereskedő, üzér, cserélő áruforgató és más állásu és sorsu külföldieket, idegeneket és jövevényeket városaikba, mezővárosaikba, villáikba, birtokaikba és jószágaikba befogadni és ott tartani vagy ilyeneknek oda telepedését és laká-

¹⁾ E kifejezés-alak itt fordul legelőbb nyomozódásimban elő.

sát megengedni ne merészelje semmiképpen és semmi módon, sőt azokat megtalálván, áruikkal, javaikkal és vagyonukkal együtt azon városok biráinak, esküdt polgárainak, vendégeinek, kereskedőinek és kalmárainak átadni tartozzanak, a melyek által erre felszólítva lesznek. A kik pedig — a mi nem hihető — e királyi parancsnak ellenére cselekedeznek, birtokaik és minden javaik a felség számára elfoglaltassanak¹⁾.

E nagy fontosságú s általános tartalmu kiváltságleveleken kívül Zsigmond királynak még számos részletes kisebb rendelete s királyi parancslevele van, melyekkel a vámszedés korlátozása által Kolozsvár kereskedésének birodalma minden részeiben kiterjedését, könnyebbségét s az által a polgárok jóllétének gyarapodását eszközölte. 1404-n ápril 6-n Morya-földön levő Kuchowna mezőváros melletti táborhelyén Kerestély²⁾ plebánus és fejevári kanonok, nemkülönben Mun³⁾ Miklós kolozsvári bíró kérésökre megerősítette I. Lajos király 1366-n jun. 6-n Beszterczén költ azon kiváltságlevelét, melyben az a kolozsváriaknak Károly királytól nyert vámmentességét maga is biztosította s Magyarország egyházi és világi nagyjainak, az erdélyi vajdának és alvajdának, várispánoknak, nemesek biráinak, városok előljáróinak és az erdőn-túli részekben vámszedési joggal bíró minden embereknek meghagyta, hogy a kolozsváriaktól vámos helyeiken vámot ne vegyenek⁴⁾; 1409-n febr. 6-n Batha helységben Gáspár mester kolozsvári jegyző kérésére másodszor is átírta és megerősítette az erdélyi nemességnek 1377-n Tordán tartott gyűlése által a kolozsváriaknak bácsi vámmentességi ügyében hozott s már egyszer 1394-n megerősített végzését⁵⁾; 1419-n Budán szent István ki-

¹⁾ Látható az OKLEVÉLTÁR XCIX. száma alatt.

²⁾ Cristanus = rövidítési jegygyel van írva, tehát a hol nincs meg e jegy, a leírók tévedése, nem azt teszi, mintha így mondatott volna ki.

³⁾ Az oklevélben hibásan írva „Muny.”

⁴⁾ Hártyára írva, s a király kisebb pecsétével megerősítve, melyet papír fedett bé s alatta az az írás volt, a mi az oklevél felső jobb felén: *R[elaci]o Marci de neurenberga tricesimar. et urbuar. regalium Comit. Lát-
ható [T. 23. sz. a. oklevélben.]*

⁵⁾ Hártyára írt s a király kisebb pecsétével belől rányomva hitelesített oklevél s kívül rajta ez írás: *Humiad. Almás, Bach.* Látható [T. 28. sz. alatt.]

rály napján költ levelében ismét másodszer erősítette meg I. Lajos királynak 1377-ben költ s tőle 1391-n megerősített azon kiváltságlevelét, mely által a kolozsváriaknak az erdön-túli összes vámhelyeken való mentessége kimondatott. „A kolozsváriak — úgy mond a király — az előtte előmútatott 1391-ki úgy a Károly és Lajos királytól adott kiváltságok értelmében a király, királyné és minden mások vámfizetési helyein a vámfizetéstől örökre mentesítették levén : megparancsolta az ország főpapjainak, zászlós urainak, báróinak, várispánoknak, nemeseknek és azok tiszteinek, a vámosok és szabad községek előljáróinak, biráknak és más adószedési joggal biróknak, különösen pedig az erdön-túli püspöknek és gyerő-vásárhelyi nemeseknek, hogy tőlök és cselédeiktől sehol vámot ne vegyenek¹⁾. Egy 1421-n Magyar Bródon ápril 6-n költ oltalmi parancslevélben azt rendelte a király nagyságos Csáki Miklós erdélyi vajdának és helyettesének, hogy a [gyerő-]vásárhelyi nemeseket hívassa maga elébe, leveleiket mutatassa elő s ha azok régiebbek mint a kolozsváriaké, ezek fizessenek határukon vámot, ha pedig nem, ne fizessenek, mivelhogy ők evvel régi királyok kiváltságainál fogva az erdön-túli részekben sehol nem tartoznak²⁾. Végre 1436-n Morvaország Znaym városában máj. 23-n költ parancslevelében értésére adván a király Istvánnak, Lozsonczi László bán fiának, hogy a kolozsváriaknak Bonczhidán és Húnyadon régi királyoktól nyert szabadságaik alapján vámmentesiséget adott, egyszersmind megparancsolta neki, hogy tőlük vámot ne vegyen, különben Lévai Cseh Péter és Csáki László erdélyi vajdák által fogja parancsát teljesedésbe vétetni³⁾. Hasonló parancs-

¹⁾ Hártyára irt s a király középső pecsétével hitelesített oklevél. Látható [T. 29. sz. a.]

Meg van konventi átiratban is regál papirosra írva, s kívül rányomott pecséttel erősítve, költ 1428-n szent János apostol ünnepe után harmadnappal; átiratták János mester kolozsv. jegyző, Detrich Kerestély — Cristallinus — és Szegény Jakab — Jacobus Zegyn — esküdt polgárok. Az átirat latin kelte ez : *Datum feria sexta proxima post. f. b. Joan. apostoli Ante portam latinam* [május 6.] Ao 1428. Látható [T. 30. sz. a. oklevélben.]

²⁾ Hártyára irt oklevél, a király veres viaszba nyomott kisebb pecsétével erősítve. Látható [T. 31. sz. a. okl.]

³⁾ Látható hártyára és regál papírra irt s a király középső pecsétével megerősített két teljesen egyforma példányban [T. 34. 35. sz. a.], kiadta Zsigmond, magyar királysága ötvenedik, császársága negyedik évében. Fel-

levelet intézett a király 1428-n Tornawán sept. 22-n, a kolozsváriak érdekében Miklóshoz, János fiához, a másik Miklóshoz Gerő¹⁾ fiához, ismét István, László és György ugyanazon Gerő fiaihoz, továbbá Miklós-, László- és Jánoshoz, Mykola fiaihoz, végre Péterhez, Radóhoz és Keménhez²⁾, meghagyván nekik, hogy a kolozsváriaktól [Gyerő]vásárhelyen vámot ne vegyenek, hanem vámról való leveleiket, mindkét részen levők mutassák elé országa nagyjainak a király által nem sokára Székes-Fejérvárott tartandó gyűlésében, s ott ez ügy végképpen el fog határozatni.

Zsigmond király a kereskedés érdekében tett — szinte kényeztetésig kedvező intézkedésein kívül, a nemes ércnek és vert pénznek Kolozsvárott központosítása által a forgalom élénkítésére s általában annak jövődjére is jótékonyan hatott. Ez élénkebb kereskedelmi és pénzforgalom eszközei voltak egy itt minden lehetőség szerint — létezett pénzverő-ház, és királyi kamarai pénzváltó-hivatal. Közel száz évvel ezelőtti időből maradt fenn s én fennebb idéztém azon néhány adatot, mely hihetővé teszi azt, hogy Kolozsvárott már Robert Károly korában pénzverő ház volt. Most ismét és pedig a valóságnak bizonyosabb jeleivel tűnnek fel némely erre mutató írásbeli emlékek, hogy a pénzverő-ház Zsigmond korában is meg volt. Ez emlékek egyike a királynak 1426-n febr. 6-n Brassóban kiadott azon rendelete, melyben egyfelől a nyers arany-ezüst érczek használása s azokkal való kereskedés, másfelől a forgalomban levő és forgalomból kiment vert pénz beváltása és bécserezése rendét és módját határozza meg s annak egy eredeti példányát Kolozsvár városának is megküldötte. Mivel azonban a Zsigmond király 1405-ki úgynevezett második végzeménye 15., 18. és 21. czikke, úgy a harmadik végzeménye

jül jobbról e van rá írva. *Co ppr. Dni Imperatoris.* Megvan konventi átiratban is; kérték: Hóz Lőrincz, a maga és Budai Tamás fő-, Herezegh Gáspár királybíró nevében 1592-n a vízkereszt napi nyolczados törvényszak másodnapján az új naptár szerint, kiadatott regál papiroson, kívül rányomott peccséttel erősítve. Az átiró konvent tévesen tette az eredetinek kelési évét 1426-ra, mert akkor Zsigmond nem lehetett ötven éves magyar király, sem négy éves német császár. Látható [T. 32. sz. a. okl.]

¹⁾ Az oklevélben Gerew

²⁾ Regál papirra van írva; belől a király középső peccsétével hitelesítve. Látható [T. 33. sz. alatti okl.]

7-dik czikke e rendelettel egybehangzó intézkedéseket foglalván magukban : szükségesnek látom előbb ezeket ismertetni. Az elsőben ki van mondva, hogy a pénzt az országból kivinni tilos, a másodikban, hogy a pénzverés a király joga, a király által verett pénzt el nem fogadni, körülmetszeni, a könnyebbeket a súlyosabbaktól elkülöníteni, szóval : bármiképpen meghamisítani nem szabad; a ki tehát a királyi pénzt el nem fogadja, veszítse el követelését s az legyen azon helység biráié és esküdteié, a hol ez történt; a ki körülmetszi, elválasztja vagy bármikép meghamisítja, büntetessék mint pénzhamisító; ha ezt a községek birái elmulasztják, a fiscus őket fogja perbe. Az idézett harmadik törvényczikkben ki van mondva, hogy benn termelt aranyot, ezüstöt — mielőtt az pénzzé veretnék — az országból kivinni, bányászni a termelt aranyot bárkinek eladni, másnak tőle, valamint bármely sorsu és állapotu más embertől is arany-ezüst éreztet megvenni nem szabad, hanem minden termelést az erdélyi kamarába, a királyi kamarás kezéhez kell beadni; magán használatra azonban t. i. arany-ezüst edényeknek, pártának és övnek, isteni tisztelethez tartozó eszközöknek készítésére fordítani szabad. A ki ellenkezőt cselekszik, a vevő pénzét, az eladó arany-ezüstjét veszti, s ennek fele a fiscusé, fele a béjelentőé lesz. Az idézett legutolsó törvényczikkben ki van mondva, hogy a kisebb számu forintok eltöröltetvén : ezen túl az adás-vevéseknél egyedül csak a valódi, jó és igaz értékű arany forint használtassék, vagy a régi forint száz új denárral egyenlőitessék ¹⁾. Úgy látszik, hogy e törvények részint foganosításául, részint kibővítéseül bocsátotta ki a király 1426-n Brassóban maga és neje Borbála királyné nevében a királyi tanács beleegyezése folytán kormányzási úton a feljebb érintett nevezetes rendeletet — edictum. „Krisztus minden híveinek — így kezdődik az — mostaniaknak és ezután következendőknek, a kik ez irást olvasandják, a mindenek üdvezítőjében üdvet! Midőn elménk azon egyéb gondjai között, melyek minket az alánk vetett országok előmenetele és ereje kifejtése tekintetében folyvást foglalatoskodtatnak, mostanában legfőbb az, miképpen tudnánk mind országunk hadi ügyeire, mind alattvalóink

¹⁾ *Corpus Decretor. Juris Hungarici.* Tom. I. pag. 175. artic. 15. et 18. pag. 176. artic. 21. pag. 178. art. 7.

különböző állapotjaira nézve úgy az arany, mint az ezüst pénz verése, forgalomba hozása és az e tekintetben fennálló szokás szabályozása által minél állandóbb és hasznosabb intézkedéseket tenni: országunk azon főpapjaival és báróival, kiknek pecsételi nagyobb bizonyosság okáért e királyi rendeletünkre fel vannak téve, ez iránt érett tanácskozást tartván, s a fennforgó ügyben előrelátólag tanakodván: mind mostanában, mind jövőendő időkben folytonosan szigoruan megtartandólag a következő írásbeli végzéseket, királyi rendeleteket hoztuk, határoztuk és állapítottuk meg, hogy a király mostani arany pénze ezentúl is azon minőségben, mennyiségben és becsfokozatban veressék és maradjon forgásban, a mint eddig is veretett és most is veretik; a nagyobb ezüstpénz pedig ezentúl veressék és készítsék a legfinomabb ezüsből akkora mennyiségben, hogy egy márka tiszta ezüsből legyen hétszáz denár s ezekből száz forogjon egy arany forint értékben. Az eddig vert kisebb denárok, vagyis — a mint a nép nevezi — *fillérek* pedig, a míg tartanak, legyenek forgásban, azután legyenek a királyi kamaráé s többé ne veressenek sem ezek, sem más fillérek, hanemha az ország elől nevezett nagyjai és bárói az ország java érdekében annak viszont veretése iránt más gondolatra jőnének s egyebet határoznának. Mire nézve országnagyjaink, báróink egyező akaratából e királyi végzeményeknél fogva országunk minden megyéiben, tartományaiban és helyein a legszigorubban meghirdettetni és kikiáltatni rendeljük, hogy a hon minden lakosi, mint szintén más az országban mulató emberek a kisebb hamis denárokat vagy filléreket, melyeknek közbevegyítése által a királyi kamara igazi pénzei meghamisítva lőnek, a következő szent Jakab apostol ünnepéig megsemmisítsék, elvessék, eltöröljék s maguknál tartani semmi szín alatt ne merészeljék. Addig pedig a városok, vásárok és piacok birái, előljárai és igazgatói a mi általunk e végre kiküldendő királyi tisztek által a hatóságunk alá rendelt helyeken az ily hamis denárokat és filléreket szorgalmasan kerestessék fel, pénzbélyegét messék le és semmisítessék meg, és így metszve, megsemmisítve adják vissza tulajdonosának. A kínél a kikötött időhatár után a királyi kamara jó pénzeitől külön választott legalább is tizenkét darab ily hamis denárt talál, az ilyen a hamis pénz feladójának büntetésével büntetessék; a kínél pedig avval vegyesen talál, például száz fillér